

TÉR ÉS TUDÁS

*Egyetemek, mint tudás-, innovációs-
és regionális központok*

Szerkesztették: Krémer András és Matiscsák Attila

MEGRENDÉLHETŐ: TERJESZTES@BELVEDERE.MERIDIONALE.HU
A KIADÓ TOVÁBBI KÖTETEI:
WWW.BELVEDERE.MERIDIONALE.HU/KOTETEK/

BELVEDERE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXI. évfolyam, 1-2. szám

SZKÍTIÁTÓL

HISPÁNIAIG

ÍJÁT AJZÓ SZKÍTA HARCOS
– RÉSZLET A KUL-OBAI EDÉNYRŐL –

MUSZLIM TÁMADÁS KERESZTÉNY ERŐD ELLEN
– CANTIGA DE SANTA MARIA
A XIII. SZÁZADBAN –

A középkori tematikus lapszám szerkesztője:
HALMÁGYI MIKLÓS

MMIX február–március

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC
Szerkesztők KERTÉSZ PÉTER, MÉSZÁROS TAMÁS,
MIKLÓS PÉTER, TERJÉK MIKLÓS
Munkatársak KISS NIKOLETT, KOMÁROMI CSABA, KÖNYVES PÉTER,
MARTON KLÁRA, MÁTHÉ TÍMEA

A szerkesztőbizottság elnöke SZEGFŰ LÁSZLÓ
Szerkesztőbizottság DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS,
RÁCZ LAJOS, ZAKAR PÉTER

Számunk a D Astra Soos Bt., a Csongrád Megyei Önkormányzat, EIKKA Alapítvány, EMKE Kft., Felsőoktatási Kutatóintézet, Magyar Közlöny- és Lapkiadó, Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Nemzeti Civil Alapprogram, Szeged Város Önkormányzata, Szegedért Alapítvány, Szociális és Munkaügyi Minisztérium, SZTE Bölcsészettudományi Kar, SZTE BTK HÖK, SZTE EHÖK, SZTE JGYPK HÖK Hallgatói Centrum, valamint a SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, a SZEPA és a SZTE JGYPK támogatásával készült.

MEFESZ 1956
www.mefesz.hu

Belvedere Meridionale Alapítvány
www.belvedere.meridionale.hu

A Belvedere Meridionale 1989-es alapításától kezdődően a történelem és más társadalomtudományi szakos felsőoktatási hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók és oktatók megjelenési fóruma. A lap legfontosabb kiüldetése a felsőoktatás és szakemberképzés alapját jelentő mester és tanítvány viszony kialakítása, a tudomány hagyományainak ápolása, a kutatói szellemiség kibontakozásának támogatása. Ennek szellemében a folyóirat tevékenységét a tudományos élet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai segítik, lektorálják.

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik tavasszal: február–március és április–május; ősszel szeptember–október és november–december hónapokban. A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetőket és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ

Cím: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. Tel.: +36 62/544-759

E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu www.belvedere.meridionale.hu

Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT. B/KUL/523/SS1993.

TARTALOM

Beköszöntő

HALMÁGYI MIKLÓS, a tematikus lapszám szerkesztőjétől	4
--	---

Referátumok

ÁBRAHÁM ÁDÁM: <i>Az Attila-kép alakulása történetírásunkban</i>	5
SZŐCS TIBOR: <i>Nagyfjedelmek temetkezési helyei az írott források tükrében</i>	16
NÓTÁRI TAMÁS: <i>Történelmi személy, fikció vagy téves szövegértelmezés?</i> <i>„Ingo herceg” azonosításának kísérletei és lehetőségei</i>	45
RÉVÉSZ ÉVA: <i>Keleti kereszténység: szerep, hatás vagy jelenlét? Veszprémvölgyi monostor</i>	52
JUHÁSZ ÁGNES: <i>A raguzai mindennapok egy kézműves szakma tükrében: cipőkészítők</i> <i>a XIII. század végén–XIV. század elején</i>	64

Hajdani vármegyéink

<i>Kis-Küküllő vármegye története</i> (KISS NIKOLETT)	74
---	----

Hadak útján

SZABÓ PÁL: <i>Megjegyzések a középkori nomád harcmodor ókori előzményeihez</i>	80
IGAZ LEVENTE: <i>Allamfejlődés és háború a VIII–XI. századi Ibér-félszigeten</i>	88

Téka

„ <i>Feci quod potui</i> ”, „ <i>Tettem, amit tudtam</i> ”. Capitulum II. Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József (1905–1972) professzor születésének centenáriumára. Szerkesztette: Koszta László Ismerteti MAKÓ GERGŐ	107
<i>Végveszélyben?</i> Kondorosi Ferenc: A világ végveszélyben? A nemzetközi jog új kérdései Ismerteti FEHÉR LÓRÁNT	109
<i>Rólunk, de nélkülünk.</i> MÁTHÉ GÁBOR – GECSÉNYI LAJOS: Sub Clausula – 1920, 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből Ismerteti MATURA TAMÁS – NÓTÁRI TAMÁS	112

Pihenő

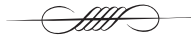
Egy kutatócsoport tíz éve

MAKÓ GERGŐ interjúja Makk Ferenc professzorral, az MTA–SZTE–MOL Magyar Medicvisztikai Kutatócsoport vezetőjével	117
--	-----

S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I

Ábrahám Ádám (PhD-hallgató, SZTE BTK), Fehér Lóránt (PhD-hallgató, KRE ÁJK), Igaz Levente PhD-hallgató, SZTE BTK, Juhász Ágnes (PhD-hallgató, SZTE BTK), Kiss Nikolett (hallgató, SZTE BTK), Makó Gergő (hallgató, SZTE BTK), Matura Tamás (PhD-hallgató, KRE ÁJK), dr. Nótári Tamás (egyetemi docens, KRE ÁJK), Révész Éva (oktató, SZTE BTK), Szabó Pál (PhD-hallgató, SZTE BTK), Szőcs Tibor (PhD-hallgató, SZTE BTK), G. Tóth Péter (PhD-hallgató, SZTE BTK)

Kedves Olvasó!

A Belvedere Meridionale jelenlegi számában a középkor történetére összpontosítunk. Szerzőink többsége szegedi érdekeltségű fiatal kutató, többen a szegedi Történettudományi Doktori Iskola Medievalisztikai Programjának hallgatói. A kutatási témák sokféleségéből adódóan számunk is sokszínű: a tanulmányokat olvasva eljuthatunk Hérodotosz szkítáitól a középkori Hispániáig. Az Olvasó megismerkedhet a szkíták harcmódorának, a felperzselt föld taktikájának továbbélésével, eltöprenghet a X. századi fejedelemsírijaink hollétének rejtélyén, megismerkedhet az Attila királyról szóló történetírás történetével, Ingo „herceg” kilétével, a veszprémvölgyi monostorral, és ellátogathat középkori Ragúzába. A VIII–XI. századi hispániai államfejlődésről és háborúkról szóló tanulmány kitér a magyarok 942-es hispániai hadjáratára is, emellett a középkori Ibér-félsziget és Magyarország történetének párhuzamaira is rámutat. Szegedi kiadvány lévén, örömmel közöljük az Olvasóval egy szegedi patrícuscslád, a Zákányok történetéről szóló legújabb kutatási eredményt. Némely tanulmány mintegy átmenetet biztosít az ókor, a középkor és újkor között, érzékeltetve a korszakok története közt fennálló kapcsolatokat. A Maróti Egon könyvéről készült ismertetés elsősorban ókori témájú, de ennek is van kora középkoros vonatkozása a római mezőgazdaság továbbélése kapcsán. Megismertetjük az Olvasót a Sub Clausula sorozat legújabbkorral foglalkozó kötetével. Ezután Kondorosi Ferenc könyvét mutatjuk be, mely a jelen nehézségeit, és a jövő lehetőségeit vizsgálja. Ezúttal sem marad el a történelmi Magyarország egyik megyéjének bemutatása: ebben a számban Kis-Küküllő megyéről tájékozódhat az Olvasó. A Magyar Medievalisztikai Kutatócsoport fennállásának tizedik évfordulójára külön ismertetéssel, és Makk Ferenc professzorral készült beszélgetéssel emlékezünk.

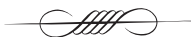
Bízunk benne, hogy az Olvasó hasznos ismereteket meríthet az itt megjelent írásokból, és örömet leli majd az olvasásban. Fogadják szeretettel a Belvedere Meridionale Szkítiától Hispániáig című tematikus lapszámát.

2009. március

Halmágyi Miklós, a tematikus lapszám szerkesztője

ÁBRAHÁM ÁDÁM

Az Attila-kép alakulása történetírásunkban

– *A krónikás kezdetektől Katona Istvánig* –

Attila a hírneves hun uralkodó (434–453) személyisége, emlékezete áthatja korai historiográfiánkat. Ez egyfelől természetes, hiszen a középkori magyar és nyugati köztudatban a hun és a magyar egy, vagy legfeljebb rokonnépként él, az Árpád-ház Attila-hagyománya pedig mind a krónikaszerkesztésekben, mind Anonymus gestájában helyet kap. Másfelől a történetírók szívesen használták fel az éppen uralmon lévőök hatására propagandaként Attila tetteit, és vontak párhuzamokat. Ez a törekvés igazán a humanizmus előretörésével lesz érezhető. A humanista történet szemlélet ugyanis az emberiség életét hullámvonal szerűen látta, amelyben ismétlődnek, szinte „reinkarnálódnak” a személyiségek, birodalmak, tettek. A téma monumentalitásából adódóan csak néhány problémás kérdésre térhetek ki, a teljesség igénye nélkül. Munkámba elsősorban történetírói műveket veszek fel, ez alól Janus Pannonius beszéde, Zrínyi Miklós két epigrammája és a Nádasdy-Mausoleum képez kivételt. Írásom tárgyát a kritikai magyar történettudományt megteremtő nagy jezsuita kutatókig viszem, Katona Istvánnal bezárólag.

Mindenek előtt a „történeti” Attila életének főbb állomásait kell röviden felidézni. Az alábbi áttekintés szándékosan csak a szikár tényekre szorítkozik, tehát kerülni kíván mindenfajta minősítő állásfoglalást, hiszen éppen e minősítő állásfoglalások historiográfiai alakulása képezi dolgozatom tárgyát. Attila 410 körül született, nagybátyjától Rugától 434-ben örökölte a Hun Birodalom trónját bátyjával Bledával együtt. Bleda a magyar krónikás hagyományban „Buda” névalakot öltött. Az alábbiakban Bleda/Buda változatokat aszerint használok, ahogyan az adott művekben szerepel. Bátyja halála után 444-ben egyeduralkodó lett. Hadakat vezetett mind a Kelet-, mind a Nyugat-római Birodalom ellen. 451-es galliai hadjárata során csapott össze a mauriacumi mezőn az Aëtius vezette római-gót sereggel. A később „catalaunumi csata” néven elhíresült erőpróba döntetlenül végződött, ennek során I. Theoderich gót király életét vesztette. Utolsó hadjáratát 452-ben vezette Itália ellen, ám mivel Marcianus kelet-római császár hátba támadta, a kétfrontos háború elhúzódásának veszélye miatt visszavonult. Attila 453-ban hunyt el. Halála után hamar összeomlott a közép-európai hun fennhatóság.

Élete és személyisége mintegy másfél évezredes történeti vita tárgya. A középkori írók és a modern szakirodalom egyöntetűen Priskos követjelentését és Iordanes Geticáját használják alapvető forrásként. Az ellenségesen elfogult VI. századi gót Iordanesnél találjuk meg azt az értékelést, ami a legnagyobb hatással volt a középkori Nyugat-Európa Attila-képére. *Alacsony termetű, széles mellkasú, nagy fejú, kis szemű, ritka, őszbevegyűlő szakállú, pisze orrú, sötét bőrű volt.* Iordanes külön hangsúlyozza a testvérgyilkosságot.¹ Ha csak az újabb szakirodalmi tételeket szemléljük, láthatjuk, hogy azok sem tükröznek egységes képet. Szász Béla, aki hangsúlyozza Attila és Bleda jellembeli különbségeit, kiemelve Bleda visszahúzó szemé-

lyiségét,² tagadja Attila szerepét Bleda halálában.³ De nem ez a nézet jellemző. Thompson művében is a két személy közötti kontraszton van a hangsúly, de ő Bledát állítja be féktelen természetűnek, és a kettejük között feszülő jellembeli ellentétből vezeti le meggyilkoltatását.⁴ Viszont kritikusan viszonyul Attilához is, megkérdőjelezve birodalomszervező, diplomáciai és hadászati képességeit.⁵ Váczy Péter Iordanest és Priskost követve Attila lobbánékony természetét és kevélységét emeli ki, aki viszont rendkívül diplomatikus tud lenni, ha érdeke úgy kívánja. Mindezek mellett öltözködésében és szokásaiban rendkívül egyszerűnek, szerénynek állítja be. Attilát komornak jellemzi, Bleda természetével ellentétben, aki életvidám, boldog, egyszerűen nem törődöm, kormányzásra alkalmatlan.⁶ Bóna István monográfiájában is a nagy uralkodó egyszerűsége áll előtérben, komor, nyomasztó személyiségét hangsúlyozza.⁷ Legújabbban Giessauf foglalkozott a későbbi nyugati történetírásban kialakult negatív Attila-kép problémájával. Véleménye szerint a későbbi krónikahagyományba beépült „Isten-ostora” gondolat Sevillai Izidor munkájára vezethető vissza, ugyanis először ő használta a hun nagykirályra az isten büntetése, korbácsa kifejezést.⁸ Ennyi ellentmondás, kétség előlegezi azt, hogy a korábbi szerzők sem jutottak közös nevezőre a hun király felől.

Ahhoz, hogy megfelelően tudjuk vizsgálni Attila alakját hazai történetírásunkban, nem mehetünk el szó nélkül az egyetemes historiográfia hagyományai mellett. Attiláról már életében legendák keringtek. Érdekes, hogy a germán mondákban békeszerető uralkodóként jelenik meg, viszont más nyugati legendák negatív képet festenek róla, köszönhetően Iordanesnek és követőinek. Ezeket a sztereotípiákat kapták készen később a hazai krónikák. Fontos kérdés, hogy mit kezdtek velük, hogyan használták fel ezeket. Mivel a nyugati írók felületesen ismerték a keleti népeket, sokszor egyfajta elnevezést használtak, általánosítottak. Erre a legjobb példa a Velencei Krónika, amely Attilát a keleti gót Totilával azonosítja, vagy később, amikor is a X. századi kalandozó magyar hadakat a hun hordák utódként említik.⁹ Véleményem szerint ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy legkorábbi hazai krónikáinkban is megjelenik az Árpádok Attila-hagyománya.

Történetírásunk kezdetét a mérvadó szakirodalom a XI. század második felére-végére, I. András és Könyves Kálmán uralkodási ideje közé teszi.¹⁰ A XI. századi ún. Ósgestába foglalt őshagyomány tartalmáról eltérő véleményekkel találkozunk, ám nagy valószínűséggel szerepelt benne a hun-magyar folytonossági tétel magva, illetve hogy az Árpád-ház elfogadta, felvállalta Attilát, mint őst, hiszen a tőle való származás növelte bennük a katonai hivatásuk és uralkodási képességük tudatát.¹¹ Ez az Ósgesta, avagy valamelyik XII. századi átdolgozása hatott Anonymus¹² és Kézai művére, majd Kézai gestáját felhasználva készül el a két nagy XIV. századi krónikacsalád, a Budai és a Képes Krónika, amelyek felhasználásával írja meg Thuróczy a maga krónikáját.¹³ Nagy kérdés, hogy az alább tárgyalandó Pozsonyi és Münchener Krónika mikor és hogyan kapcsolódott ebbe a „családfába”.

A kutatás Kézai Simonhoz köti a bő hun történet krónikás hagyományba illesztését.¹⁴ Gesta Hungarorumát 1282–1285 között írta, amely majd csak ötszáz évvel később jelent meg, ám hatása érintette a XIV–XV. századi krónikákat. Mivel műve csak kivonatos formában maradt fenn, ezért az előbb említett krónikacsaládok vizsgálatával tudunk megfelelő képet kapni. Nála jelenik meg a krónikás hagyomány alaptétele, a hunok illetve magyarok Szkítiából történő kettős kivonulása.¹⁵ Attila személye a tárnokvölgyi csata leírása után tűnik fel, amikor is királlyá választják.¹⁶ Kézai egy programnyilatkozatban fejt ki Attila tetteit,¹⁷ aki világhódítóként jelenik meg, azonban a testvérgyilkosság árnyéka ott marad végig Attila

személyén, hiába próbálja Kézai mentegezni. Buda halála a későbbi krónikásoknak is fejtörést okozott, hogy hogyan illesszék bele a makulátlan Attila-képe.

A XIV. századi krónikacsaládok hun fejezeteiről egyöntetűen mondható, hogy magukon viselik egyfelől Iordanes Attila-jellemzését, valamint a Kézai-féle hun-magyar azonosságot, közös őstörténetet. Szinte szóról-szóra azokat a szavakat olvashatjuk, amelyeket a Geticában. A Pozsonyi és a Münchener Krónika jellemzése szerint „*Athila színe sötét, tekintete dübös, jávása gögös, mellkasa széles, lebocsátott szakállt viselt, módfelett szerelmes természetű is volt.*”¹⁸ És a jellemzés folytatódik a hadi erényein, ápoltságán, merészségén keresztül egészen az egyszerűségéig és a gazdagsága leírásáig.

Igaz, hogy nem történeti munka, de fontos megemlíteni Janus Pannonius 1465-ös beszédét.¹⁹ Janus Pannonius II. Pius pápához ment Mátyás király követeként. A követség célja, az új pápa üdvözlésén kívül az volt, hogy erkölcsi és anyagi támogatást szerezzen a pápától egy török elleni hadjárathoz.²⁰ A pápa előtt két beszéd hangzott el, egy nyilvános és egy a magánkihallgatáson. Nem tudjuk pontosan, melyik hangzott el a nyilvános, melyik a magánkihallgatáson. A beszédben Janus Pannonius felsorolja a magyar nemzet történelmi szerepeit, kiemelve a mindenkorai pápával folytatott jó viszonyt, a magyar királyok hűségét. Elsőként Attilát említi meg, utal a híres, Leo pápával folytatott „diplomáciai tárgyalásra”, mikor is a Róma felé törő hun hadakat Leo állította meg. Ez a beszéd azért fontos, mert itt jelenik meg először a hun-magyar rokonság és az ezzel való érvelés felhasználása a napi diplomáciában.²¹

A magyar Attila-historiográfia következő fontos állomása 1488, ekkor adták ki Brünnben és Augsburgban Mátyás király ítélmesterének, Thuróczy Jánosnak a krónikáját. Művében a hun-magyar történet kiindulópontja tipikusan átdolgozás, bevallottan felhasználja és vegyíti a XIV. századi krónikákat.²² Thuróczy arra törekedett, hogy a magyar történelemnek korára átszarmazott leírását kibővítsé új részletekkel, mégpedig saját kora kívánalmainak érdekében. Ezt a krónikaszerkesztések szövegeinek összeolvasztásával, és az elődei által még nem ismert földrajzi és történeti munkák magyar vonatkozású részeinek beiktatásával érte el.²³ A hunok nagy szerepet kapnak művében. Thuróczy a hun király megkedveltetésén is sokat fáradozott, ezt előszavában célul tűzi ki. „*Azt hiszem, csak az idegen népek gyűlölete fosztotta meg Attila királyt a győzelmeihez méltó írói tolltól, ez sikkasztotta el tőle a császári nevezet dicsőségét is, és ezért nem írtak semmit viselt dolgainak dicséretére, csak az általa okozott nyomorúságot jegyezték fel siralmas énekeikben... Senki se nyert még földi dicsőséget mások nyomorba döntése nélkül. Nimus, az asszírok királya azáltal, hogy erőszakosan kiterjesztette kezét más országokra, megteremtette a világtörténelmet, és ha Agamemnon, a görögök fővezére nem döntötte volna romba a trójai Iliont; ha Nagy Sándor gyászos fegyvereivel nem pusztította volna végig a világot; nevük is elenyészett volna testüikkel együtt.*”²⁴ A külföldi források közül is csak azokat vette át, amelyek Attilát és a hunokat kedvező színben tüntették fel.²⁵ Sőt Mátyást Attilához hasonló képességekkel felruházva történelmi párhuzamba vonja a hun királlyal.²⁶ Attila nála nagyravágyó, merészségben mérsékelt, bátor uralkodó, aki egyszersmind éles eszű, állhatatos, hadi tudományokban jártas, aki mind a négy égtáj felé kiterjesztette birodalmát.²⁷ E leírásban benne foglaltatik a XV. századi uralkodóideál, ugyanezek lesznek a jellemzői saját kora „Attilájának” Mátyásnak, csak az ő személyiségében mindezek kifinomultabb formában vannak jelen. Nagy ívű gondolata szerint a magyar történelemnek két csúcspontja van: Attila uralkodása, és az Attila vadságát meghaladó eszményi reneszánsz király, Mátyás kora. Nemcsak a két uralkodó között, hanem a két nép között is párhuzamot von, sőt az ő szemében a hun és magyar egy

nép. Igaz, legkésőbb Kézai óta a néptörténeti folytonosság a krónikás elgondolás kötelező eleme. A reneszánsz történetírás sajátossága, hogy az uralkodóban valamely régi, dicső személyiség éledt újjá, amelyre visszavezethetik származásukat, hatalmukat legitimálhatják ezzel.²⁸ Thuróczy igaz, hogy nem volt még reneszánsz író, ám az új korszellem már hatott rá. Ennek tudatában nem meglepő a nála megjelenő párhuzam, amit még kibővít a szkíták bevonásával, mint a hun-magyarország elődeivel. Mátyás uralkodásánál csak a tényeket sorolja, a részletezést meghagyja egy, úgymond, nála sokkal felkészültebb írónak.²⁹ Thuróczy legfőbb érdeme szempontunkból az, hogy összegezte a magyar krónikák hagyományát, és Attila alakjából – az írói jelenbe mutató párhuzam megalkotásával – a lehető legtöbbet hozta ki.

Ez a „felkészültebb” író Lucera püspöke, Petrus Ransanus lesz. II. Ferdinánd nápolyi király követeként érkezett Magyarországra 1488-ban és Beatrix királyné kérésére dolgozta át Thuróczy krónikáját. Művét a már megírt 60 kötetes világtörténet után, 61. könyvként csatolta.³⁰ Az *Epithoma rerum Hungararum* című munkáját 1489. január-februárjában kezdte el írni és igen gyorsan kész lett vele, hiszen még Mátyás király halála előtt befejezte a kézirat első változatát.³¹ Mivel tudjuk, hogy az előzmények tekintetében Thuróczy krónikáját dolgozta föl, ezért nem meglepő, hogy a hunokkal kapcsolatban kevés újat hoz. A vezér- és népnévsor, amit közöl, mindazonáltal eléggé kusza. Attiláról például előbb azt állítja, hogy a szarmaták ellen hadakozott, de pár sorral lejjebb a szarmaták vezéreként jelenik meg.³² Ebből is látszik felületessége. Attila kapcsán elmondható, hogy Ransanus nem követte a Thuróczy által kijelölt irányt. Külföldiként magával hozta a nyugat-európai krónikairodalom hun- és főleg Attila-ellenes sztereotípiáit, ezt tetőzte még erőteljes egyházi kötődése is.³³ Nála Attila és a hunok nem mint a magyar nép dicső ősei, hanem mint a keresztény kultúra legnagyobb ellenségei jelennek meg. Külső leírásában ismét a iordanesi toposzok jönnek elő: jelleme vad, erőszakos, vakmerő; igaz, hogy korának legnagyobb hadvezére, de győzelmeit inkább ravaszágának köszönheti, mintsem tehetségének, mellesleg a keresztények legádázabb ellensége.³⁴ Attila vad jellemével szemben megjelenik Bleda békeszerető lelkülete. Bleda ellenezte a további háborúkat, és mivel Attila nem tűrte az ellentmondást, bérgyilkosokkal megölette.³⁵ Itt már eltorzul az a nézet, mely szerint Attila saját kezűleg ölte meg, Ransanus a visszataszítóbb orgyilkosságot említi. Megemlíti a másik nézetet, mely szerint Bleda átlépte hatalmának megengedett korlátait és ezért – jogosan – Attila megölte. De ebben a verzióban is sikerül befeketítenie Ransanusnak Attilát, aki a gyilkosság után a holttestet a Dunába dobta, hogy még véletlenül se találhassák meg és temethessék el, megadva ezzel a végtisztességet.³⁶ Attila halálával kapcsolatban is sikerül még egy negatívumot megemlítenie, hiszen két nézetet sorol fel. Az egyik a hagyományos orrvérzés, a másik pedig az, hogy kegyetlensége miatt saját katonái végeztek vele. Ez utóbbi teljesen elüt az eddigi krónikák Attila jellemzésétől, nála jelenik meg először a katonák esetleges szembefordulása. A hun- és Attila-ellenességben odáig megy, hogy a magyar hagyománnyal dacolva nem tartja szorosan rokonnépnek a hunt és a magyart, Mátyás király családfáját pedig a római Corvinus-nemzetségből vezeti le. Ez a megoldás Mátyásnak annyiban jöhetett kapóra, hogy ekképp valamivel távolabb kerülve Attilától – és igen messze Thuróczy aktualizáló történelmi párhuzamától – erősítette „római” kötődését, ám mégis megmaradt egy laza ideológiai kapcsolat, amellyel igényt tarthatott Pannóniára, amelyet népének ősei már megszereztek.³⁷ Az ugyanis tény, hogy az Árpád-ház vallotta az Attilához fűződő vérségi azonosságot, Mátyás pedig, aki mint nem Árpád-házi király került hatalomra, más ősök után is nézhetett.

Bizonyosan ez a római származástudat a Mátyás-féle propaganda része volt, amellyel meg akarta szerezni a Német-Római Császárság trónját.

Ransanussal egy időben bízta meg Mátyás Antonio Bonfini a *Thuróczy-krónikát* meghaladó mű írására. Bonfini 1486-ban jött Magyarországra először, köszönhetően a Beatrixszal való jó kapcsolatának, majd 1488-ban telepedett le. Munkáját, a *Rerum Ungaricarum decades*-t 10 éven keresztül írta. Attilát bátor, rátermett királynak jeleníti meg, de mivel a szöveg végső formáját már II. Ulászló idején érte el,³⁸ ezért az aktualizálás és a propagandisztikus célok nem indokoltak egy újabb Attila-Mátyás párhuzamot. Viszont Attila alakjában megjelenik a reneszánsz fejedelem.³⁹ Bonfini a humanistákra jellemző retorikus történetírás híve volt, ez tükröződik Attila – illetőleg még több más történelmi személyiség – kényszeres szóno-koltatásában is. A véres tett indoklására egy védőbeszédet rögtönzött, amelyben természetesen antik hivatkozási alap található. Mivel testvérgyilkosságról van szó így Romulus és Remus történetét hozza fel, kiemelve az államérend elsőbbségének győzelmét: mondván „*Hogy egyetlen fivéremet, ... megöljem, a szükség kényszerített, ugyanaz a szükség, amely – mint mondják – Romolust, aki a törvény és a parancs megtagadását inkább öccsének, mint másnak a megbüntetésével akarta megtorolni. Mert ez az isteni férfiú nagyon jól tudta, hogy... semmiféle bi-rodalmat nem kormányozhatnak és gyarapíthatnak, ...ba nem tanulják meg mindannyian, hogy a törvényeknek és a királynak engedelmeskedniük kell. ...Ezért tulajdon véremnek sem kegyelmeztem. ... A parancsoló igazság istenségét az állam üdvéért mégis testvéri áldozattal kellett kiengesztelnem, az államellenes bűnt nem volt szabad eltussolnom.*”⁴⁰ És itt van a legnagyobb különbség a két humanista történetírónk között. Bonfini hiába volt ugyanúgy itáliai, tehát hiába származott Attilával ellenséges nyugat-európai keresztény közegből, sőt hiába ismerte Ransanus véleményét,⁴¹ szembehelyezkedett azzal, és inkább a Thuróczy által képviselt „magyar Attila” hagyományt követte, illetve értelmezte újra a humanizmus jegyében.

Mohács csatavesztése és Buda eleste után az egykor erős középkori Magyar Királyság csonka ország lett, két nagyhatalom közé beékelődve. Ekkoriban már nyomokban megjelent a magyar nyelvű történetírás is, ezzel a nyelviséggel is erősítve a különállást mind a Habsburg-birodalomtól, mind pedig a törököktől. Ebben is érződik az ébredő nemzettudat. Tovább mélyítette a magyarság politikai problémáit a vallási-felekezeti megosztottság. Igaz, hogy a reformáció és az ellenreformáció felpezsdítette hazai történetírásunkat, ám a magyarság többszörösen megosztva csak a közelmúltra illetve saját korára figyelt. Ám ekkoriban a magyar kutatók nagy része külföldön végezte kutatásait, illetve adta ki műveit. A magyar nyelvű illetve a külföldön készült műveket csak megemlíteném, a magyarországi latin nyelvű történeti munkákról értekeznek részletesebben kronológiai sorrendben.

A Magyarországon született latin nyelvű munkák közül első Oláh Miklós írása. Mint esztergomi érsek, és Habsburg Mária bizalmasa nem követte Bonfini szemléletében. A tudós humanista főpap 1537-ben írta Athila című művét. Kérdés, mennyire ismerte, ismerhette-e Bonfini magyar történetét; hiszen az első – igaz, nem teljes – *Rerum Ungaricarum Decades*-kiadás az Oláh Miklós-féle Attila-életrajz után hat évvel látott napvilágot.⁴² Bonfini művét a Hunyadiak dinasztikus céljainak szolgálatába állította, erőteljes Habsburg-ellenességgel és ez később II. Ulászló uralkodása alatt sem csökkent.⁴³ Oláhnál viszont teljes Habsburg-pártisággal találkozunk. Attila külső jellemzésében a már megszokott iordanesi sorokat olvashatjuk, ezek mellett néperől gondoskodó, lelkében keresztény uralkodó.⁴⁴ Buda megölését megemlíti, bár ítéletet nem mond Attila felett.⁴⁵ Oláh kétségkívül Mátyás arculatára formálta Attila alakját, megalkotva a tökéletes reneszánsz fejedelmet.⁴⁶ Nemcsak fejedelmük, hanem

maga a hun nép is méltó példakép. Hódításainak sikerét a népben látja, erős ellentétbe állítja a hunok által leigázott keresztény népek széthúzását a hunok egységességével. Az aktualizálást nem kerülhetjük el, természetesen ebben a magyar nép belviszályai vannak belefoglalva, amelyek elvezettek a mohácsi vészhez.⁴⁷ Attila-képe mégis kettős, hiszen hiába a reneszánsz fejedelem képe, azért a műben érződik Oláh egyházi beállítottsága, mivel a nyugati krónikák hunok által elkövetett rémképei is megjelennek. Ettől függetlenül Oláh Miklós műve a magyarországi Attila-kép fejlődésének egy fontos állomása, hiszen az ő munkásságával egy önálló alkotás tárgyává nőtte ki magát a magyar elődök legérdekesebb embere.

Székely István világkrónikája az első magyarul írt történet, méghozzá egyetlen tárgyú. A protestáns szerző 1559-ben kiadott *Chronica ez vilagnac ieles dolgairól* című művében az Attilára vonatkozó részeket nagy valószínűséggel Thuróczytól és Bonfinitól vette.⁴⁸

Bakschay Ábrahám 1567-es királykronológiájában teljesen a krónikás hagyományok Attila- és hun-képe jelenik meg. Érdekes momentum nála, hogy művében a hét kapitány közül Árpád azért emelkedik ki, mert ő Attilától származik, ellentétben a többi kapitánnyal. Ez az Attila-származás adja a lehetőséget, hogy kiemelkedjen.⁴⁹ Ebben érződik igazán, hogy erősen él még a köztudatban az Árpádok Attila-hagyománya. Ez az Attila-származás később Jacobus Bongarsius kiadványában jelenik meg ismét.⁵⁰ Zsámboki János kapcsán elsősorban könyvkiadói tevékenységét emelhetjük ki. Történeti munkát nem írt, azonban nem mehetünk el Attila-epigrammája mellett. Az epigrammában érződik mélyen vallásos világnézete, Attila hódító király, aki feldúlta Itáliát, legyőzte a teutonokat és az illíreket, azonban egy személy, a római pápa meg tudta állítani.⁵¹

1575-ben jelent meg az első magyar nyelven megszólaló magyar történeti munka. A *Krónika az Magyaroknak dolgairól* szerzője Heltai Gáspár volt. A kolozsvári nyomdász írásművében Bonfini hatása oly erősen érvényesül, hogy a könyv jószerivel népszerűsítő átdolgozása a *Tizedeknek*.⁵²

Nádasdy Ferenc bábáskodott a valószínűleg Lanzmayr Ferenc által összeállított, de később a megrendelőjéről elnevezett *Nádasdy-Mausoleum* felett. A kötet az antik elógium műfaját idézi fel, latin és német nyelvű sírfeliratok dicsőítik uralkodóink tetteit. A kiadvány nem tudományos, inkább művelődésbeli jelentősége miatt fontos, lemérhető rajta, hogy a szerzője mit tartott fontosnak kiemelni az aktuális történelmi alak tetteiből. Érdekes, hogy nála Buda előbb jelenik meg, mint a magyarok 5. vezére. Buda alakjánál kiemeli a két testvér közötti jellembeli különbségeket, valamint azt, hogy egyedül Buda mert Attila akarata ellen szegülni, utol is érte végzete.⁵³ Attilánál kiemeli a 6. vezérségen kívül azt, hogy ő a magyarok első királya. Rögtön a szöveg elején kihangsúlyozza, hogy Európát nagyon rövid idő alatt hódította meg, ezt a Caesartól vett „veni, vidi, vici” sorral emeli ki. Hosszasan értekezik a leigázott területekről és népekről, Attilát emberábrázatú fenevadnak írja le, akinek csupán a megérdemelt harci diadalt hagyta meg pozitív jelzőként.

Az 1600-as évek külföldön alkotó magyar kutatói közül Inchofer Menyhért, Ambrózy János és Nadányi János említendő. Inchofer Menyhért vállalta magára a pannóniai kereszténység történetének megírását. Keresztényi hangvétele miatt Attila természetesen negatív színben tűnik fel. Ambrózy János *De Origine Gentis ac Regni Hungarici* című munkáját 1659-ben adták ki. Hatalmas forrásbázissal megírt könyvében a harmadik fejezetben találkozunk a hunokkal és Attilával. Attila jellemzésében Bonfinit ismerhetjük fel, azonban elég erőteljesen kritizálja az Attilával ellenségesen elfogult Iordanest.⁵⁴ Nadányi János *Florus Hungaricus*ánál ki kell térni arra, hogy Florus antik római történetíró volt, s egy jelentős újítással élt: a ró-

mai nép életét életszakaszokra bontotta.⁵⁵ Nadányi korában már elkészültek más nemzetek Florusai, ez sarkallta megírására.⁵⁶ A hunok az első részben jelennek meg, amelyet a pogány, vad ifjúkor jellemez. Ennek megfelelően a hunok és Attila sem olyan fajsúlyos nála, hiszen a kiteljesedést a felnőttkor, a keresztény uralkodóház hozza majd el.

Az első katolikus szellemű összefoglalás a 17. században keletkezett, és Gersei Petthő Gergely nevéhez fűződik. *Rövid Magyar Chronica* című művében a Bonfini által megírt kedvező kép átalakul a Ransanus-i szörnyeteggé, külön hangsúlyt fektetve Buda és Attila jellembeli különbségeire.⁵⁷ Ezzel ellentétben Zrínyi Miklósnál újra megjelenik az Attila-Mátyás párhuzam.⁵⁸ Érdekes, hogy Zrínyi *Elmélkedései* és epigrammái között érdekes innovációt találunk az Attila-kép szempontjából. Megjelenik a Nagy Sándor-párhuzam, de azért, hogy érzékeltetve a Nagy Sándor-i hódítás múlandóságát, Attila érdemei között a honalapítás is kapjon hangsúlyt: „Sándor kevés esztendőök alatt világi monarchává lett... Attila...magának s nemzetének Pannóniában királyságot építte, aki mai napig is vagyon. És noha Sándor ennél több dolgokat rive véghez,... de Attilának fáradsága hasznosabb vala, mert amannak az ő győzedelmei, országlásai holta után mind füstbe menének, ez maradandó és örökös királyságot csinála magyarnak...”⁵⁹ Az epigrammákban Zrínyi még ezen is túllépve Attilát egyfajta Aeneasként láttatja, akinél még a testvérgyilkosság is megengedett, oly módon, mint ahogy ezt láthattuk Bonfininál.⁶⁰ Zrínyinél jelenik meg először az a gondolatfűzés, miszerint Attila a magyar állami élet megalapítója.⁶¹ Ez a gondolat majd Katona István beszédében jelenik meg, igaz más szereplőkkel.

A 17. század szempontunkból legfontosabb történetírója Otrókoci Fóris Ferenc. Kutatásait a legjobb nyugat-európai protestáns egyetemeken folytatta, ezeknek eredményeit 1693-ban jelentette meg az *Origines Hungaricae* című munkájában. Ebben jelenik meg először elkülönítve a hun–avar–magyar hármasság, a harmadik fejezetben érkeznek meg a hunok a Kárpát-medencébe. Attiláról hosszasan elmélkedik, kiemelve kiváló képességeit és kritikával látja el a nyugati szerzők ellenséges hangvételét. A testvérgyilkosság vádját is megkérdőjelezi, elsőként történetírásunkban, hiszen nincsenek egykorú forrásadatok. Fontos és helytálló érveléssel, Priskos forrásadatának hiányával mutat rá a testvérgyilkosság vádjának bizonyíthatatlanságára.⁶² Bár az „argumentum e silentio” elvének megvannak a maga nyilvánvaló módszertani korlátai, de az tény, hogy egykorú értesülés – Otrókoci által ismert változata – valóban nem szól Bleda erőszakos haláláról, ilyenformán az Attila alakjára vetülő sötét árnyék létjogosultságát a maga ismeretei szerint jogosan vitatta.⁶³ De örült volna ennek a felismerésnek az Attiláról gondolkodó hazai szerzők sora Kézai Simontól kezdve Thuróczy Jánoson keresztül Zrínyi Miklósig! Hiszen bármennyire erős kedvezéssel viszonyultak is a nagy hun uralkodó alakjához, hogy még a Nyugat-Európában kötelező gyűlölködéssel sem haboztak szembeszállni, e kedvezőtlen jellemvonástól nem tudták felszabadítani Attila emlékét. Még Bonfini járt el a legügyesebben; ő legalább az antik Romulus-párhuzammal „szalonképesítette” a testvérgyilkosság lehetőségét.

Otrókoci Fóris 1694-es rekatolizációja hihetetlenül fontos lesz historiográfiánkban, hiszen azt a protestáns őstörténeti tudásanyagot, amelyet felhalmozott nyugat-európai tanulmányai során, azt mint egyetemi tanár átadhatta a nagyszombati egyetem diákjainak.⁶⁴ Ezzel a jezsuita kollégium falai közé bekeveredett a protestáns tudás. A 18. századi jezsuita történetírást tehát erősen meghatározta Otrókoci katolikus hitre térése. A nagyszombati kollégium falai között komoly eredmények és munkák születtek. Elsőként Timon Sámuel említtem, akinek *Imago antiquae Hungariae* című munkája 1733-ban jelent meg. Attila tör-

ténetét nála is a jól megszokott, Priskostól vett idézetek alapján olvashatjuk.⁶⁵ Kiemelkedő személyiség, hiszen rajta kívül a műben nem szerepel példaadó ember, akár legyen király vagy hadvezér, hanem az egész történelem egységét a népben látja.⁶⁶ Pray György *Annales Veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum* című könyvét 1761-ben adták ki. A hunok történetéhez Pray már bőségesen felhasználta a keleti, főként kínai forrásokat. Attila itt is az egyetlen pogány személy, aki elemzést kap, újdonságot nem hoz személyével kapcsolatban, gyakorlatilag elődei elemzését olvashatjuk Priskos-idézetekkel teletűzdelve.⁶⁷ Ekkoriban már Attila szerepe jelentősen lecsökken, az előtérbe inkább Szent István kerül, a történetírók csak Attilát emelték ki a pogány korból, ezzel is érzékeltetve Attila pogányságát, szembeállítva István keresztény cselekedeteivel. Katona Istvánt monumentális *Historia Critica* című kötet sorozatával kapcsolatban szokás említeni; szempontunkból most fontosabb egy magyarul írott Szent István-napi emlékbeszéd, ahol Attila személye Szent Istvánnal kerül párhuzamba.⁶⁸ A jezsuita történettudós kiemeli Attila vérengző alkatát István békeszerető személyével szemben. Hangsúlyozza a fényes világhódítás múlandóságát és az ezzel ellentétes országalapítás kevésbé látványos, de tartós értékét,⁶⁹ mint ahogyan azt láthattuk Zrínyinél. Palma Ferenc Károlyban az első heraldikával foglalkozó tudóst tisztelhetjük.⁷⁰ Személye itt mégis egy másik műve, a háromszor kiadott *Notitia Rerum Hungaricarum* miatt érdekes. Az első kettő és a harmadik kiadás között tartalmilag van nagy különbség, a hunok és avarok története 21 oldalról két oldalra redukálódik.⁷¹ A magyar történelmet ő is hullámvonal-szerűen látja, az első csúcs Szent István, a második Mátyás, a harmadik pedig Mária Terézia. Ebbe a sorba már nem fért bele egy bővebb Attila-kép, eltűnik teljesen az Attila-Mátyás párhuzam.⁷² Attila bukását a belső széthúzásban látja, ezt elítéli csakúgy, mint a későbbi Habsburg-ellenes felkeléseket.⁷³ Habsburg-pártiként különben sem lehetett túl népszerű a keleti barbár hordák Attilája, a nagy és szervezett Római Birodalom ellensége, akinek követői – a Habsburg-ellenes felkelők – szemben állnak a Mária Terézia és a Habsburgok által követett politikával.

Összegzésésképpen elmondható, hogy az Attila iránti érdeklődés elemi erővel hatotta át a magyar történetírás azon vonulatát, amely a régmúltat tárgyalta. Az általam tárgyalt időszak a gesták/kronikák fémjelezte hazai kezdetektől a kritikai történettudomány kialakulásáig vezet. Akár a magyar hagyományt tükröző tisztelet, vagy legalább a történeti igazolási vágy, akár a nyugat-európai keresztény szerzők kötelező elborzadása vezette az Attila királyról Magyarországon írók tollát, a nagy uralkodó alakja, a róla mondott ítélet megkerülhetetlen volt. Az Attila-kép hazai fejlődése ez alapján három részre osztható. Az első rész a vele való minél szorosabb kapcsolatkeresés – ami a krónikás hagyományokban jelenik meg – útja a teljes ismertségig és az uralkodói példamutatásig. Minthogy legkorábbi gesta- és krónikaszerkesztéseink nem maradtak fenn önálló formában, Kézai Simon alkotói ideje elé csak óvatos mértéktartással tekinthetünk; ilyenformán a biztos, vagy legalább is valószínű állítások a Kézai Simon utáni írói termésére tehetők. A második szakasz Attila „fénykora”, amikor ő a hivatkozási alap, legyen szó akár a párhuzamok vonásáról. Itt a két itáliai humanista hatása érvényesül erőteljesen, kettejük között érdekes ellentétet lehet vonni az Attila-kép szempontjából. A korszakot Oláh önálló monográfiája zárja. Az első két részről elmondható, hogy Attila-historiográfiánk eme természetes szakasza tehát azt a folyamatot öleli fel, amelynek során az első önálló formában fennmaradt gestából az első önálló formába öntött Attila-életrajzig nő a korai magyar múlt legérdekesebb személyisége. Az utolsó rész a 17–18. századi történetírás, kiemelve a jezsuitákat és rendjük elfordulását Attilától, amikor

már az igazi uralkodóeszmény nem ő, hanem inkább a keresztény államalapító István. Ez a rész már az Attila-kép hanyatlása, köszönhetően a pogány uralkodó és a valláshoz hű jezsuita rend ellentétének. Ilyenformán az Attila-kép alakulását ívként lehet ábrázolni, hiszen a teljes ismeretlenségből előtörve elfoglalta az őt megillető helyet történetírásunkban, majd pedig természetesen ez az érdeklődés kihunyott, és más vette át Attila eme képzeletbeli trónját, Szent István.

JEGYZETEK

- 1 IORDANES, *GETICA: A gótok eredete és tettei*. 182. caput. Közreadja: Kiss Magdolna. Budapest, 2004³. (a továbbiakban: GETICA)
- 2 SZÁSZ BÉLA: *A hunok története. Attila nagykirály*. Budapest, 1943, újabb kiadása 1994. (a továbbiakban: SZÁSZ 1994.) 175.
- 3 SZÁSZ 1994, 195.
- 4 THOMPSON, E. A.: *A hunok*. Szeged, 2003. (a továbbiakban: THOMPSON 2003.) 80.
- 5 THOMPSON 2003, 166–168.
- 6 VÁCZY PÉTER: A hunok Európában. In Németh Gyula (szerk): *Attila és hunjai*. Budapest, 1940, újabb kiadása 1986. 61–143 ill. GETICA, 182.
- 7 BÓNA ISTVÁN: *A hunok és nagykirályaik*. Budapest, 1993. 63–73.
- 8 GIESSAUF, JOHANNES: *Barbaren-Monster-Gottesgeisseln*. 2006. 80–81.
- 9 ECKHARDT SÁNDOR: Attila a mondában. In Németh Gyula (szerk): *Attila és hunjai*. Budapest, 1940, újabb kiadása: 1986. (a továbbiakban: ECKHARDT 1986.) 190.
- 10 DOMANOVSKY SÁNDOR: *Kézai Simon mester krónikája*. Budapest, 1906.; HÓMAN BÁLINT: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII-XIII. századi leszármazói*. Budapest, 1925. (a továbbiakban: HÓMAN 1925); GYÖRFFY GYÖRGY: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések-új válaszok*. Budapest, 1948.; HORVÁTH JÁNOS: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest, 1954.; GERICS JÓZSEF: *Legkorábbi gestaszerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. Budapest, 1961.; MÁLYUSZ ELEMÉR: *Krónika-problémák. Századok 1966, 713–762*. (itt kell megjegyezni, hogy egyedül Mályusz Eleméernél jelenik meg az a tétel, miszerint az Ősgesta elhatárolódik a pogány múlttól); CSÓKA J. LAJOS, *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI-XV. századig*. Budapest, 1967.; KRISTÓ GYULA: *A magyar történeti irodalom a kezdetektől 1241-ig*. Budapest, 1994. 44–73.
- 11 ECKHARDT 1986, 188–189.
- 12 Érdekes, hogy Anonymusnál nem jelenik meg a hun történet, ám az Álmos-jellemzésben egyértelműen Iordanes ismerhető fel, ezáltal szinte biztosra vehetjük, hogy Anonymus ismerte és felhasználta Iordanes művét. Vö.: ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*. Ford.: Veszprémy László. Budapest, 1999. 12.
- 13 KRISTÓ GYULA: *A Képes Krónika szerzője és szövege. Képes Krónika*. Budapest, 1986.
- 14 HÓMAN 1925. 64.; HORVÁTH JÁNOS: A hun történet és szerzője. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1963. 446–476.; KRISTÓ GYULA, *A Képes Krónika szerzője és szövege. Képes Krónika*, Budapest, 1986. 498–501.
- 15 SZENTPÉTERY, EMERICUS: *Scriptores Rerum Hungaricarum I-II*. Budapestini, 1937–1938. (a továbbiakban: SZENTPÉTERY, SRH) 143–144.
- 16 SZENTPÉTERY, SRH, 256.
- 17 KÉZAI SIMON: *Gesta Hungarorum*. Ford.: Bollók János. Budapest, 1999. 95–96.
- 18 Pozsonyi Krónika In Kulcsár Péter: *Krónikáink magyarul*. I/III/1. Budapest, 2006. 17. vö, Müncheni Krónika In Uo. 45–46.

- ¹⁹ SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: *A diplomáciailag felhasznált Attila – Janus Pannonius Mátyás követeként Rómában* című előadása 2008. február 21-én hangzott el a Budapesti Olasz Kulturális Intézet Mátyás konferenciáján. A szöveg sajtó alatt, a *Nova Corvina* című folyóirat következő számában fog megjelenni. Ezúton szeretném megköszönni Szörényi Lászlónak, hogy a megjelenés előtt álló anyagát rendelkezésemre bocsátotta.
- ²⁰ KUBINYI ANDRÁS: *Mátyás király*. Budapest, 2001. 62–63.
- ²¹ Itt kell megjegyezni, hogy ekkor még felhőtlen a pápa és Mátyás viszonya, ezért Mátyás hivatkozik a hun származásra, később, amikor viszonyuk elmérgesedik ez a származástudat eltűnik. (lásd Ransanusnál)
- ²² THURÓCZY JÁNOS: *A magyarok krónikája*. Budapest, 2001. (a továbbiakban THURÓCZY) 11–12.
- ²³ MÁLYUSZ ELEMÉR: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest, 1967. 105.
- ²⁴ JOHANNES DE THUROCZ: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest, 1985. 15–16.
- ²⁵ KRISTÓ GYULA: *Utószó*. In THURÓCZY, 458.
- ²⁶ SZABADOS GYÖRGY: *A magyar történelem kezdetéről*. Budapest, 2006. (a továbbiakban: SZABADOS 2006) 33.
- ²⁷ THURÓCZY, 36–38.
- ²⁸ KULCSÁR PÉTER: *Humanista történetírók*. Budapest, 1977. (a továbbiakban: KULCSÁR 1977) 1164.
- ²⁹ THURÓCZY, 336.
- ³⁰ KULCSÁR 1977, 1174.
- ³¹ BLAZOVICH LÁSZLÓ – GALÁNTAI ERZSÉBET: *Utószó*. In Petrus Ransanus: *A magyarok történetének rövid foglalata*. Budapest, 1999. (a továbbiakban: BLAZOVICH–GALÁNTAI 1999) 196.
- ³² BLAZOVICH–GALÁNTAI 1999, 53.
- ³³ SZABADOS 2006, 49.
- ³⁴ BLAZOVICH–GALÁNTAI 1999, 55.
- ³⁵ BLAZOVICH–GALÁNTAI 1999, 56.
- ³⁶ BLAZOVICH – GALÁNTAI 1999, 56.
- ³⁷ BLAZOVICH – GALÁNTAI 1999, 205.
- ³⁸ KULCSÁR PÉTER: Antonio Bonfini és műve. In Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. (BONFINI, MTT) Budapest, 1995. (a továbbiakban: KULCSÁR 1995.) 1013.
- ³⁹ SZABADOS 2006, 56.
- ⁴⁰ BONFINI MTT, 80–83.
- ⁴¹ KULCSÁR 1995. 1014.
- ⁴² *Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades tres, nunc demum industria Martini Brenneri Bistricensis Transsylvani, Basilae, 1543.*
- ⁴³ KULCSÁR PÉTER: *Utószó*. In Oláh Miklós: *Hungária-Athila*. Budapest, 2000. (a továbbiakban: KULCSÁR 2000.) 133.
- ⁴⁴ KULCSÁR 2000. 59.
- ⁴⁵ KULCSÁR 2000. 84.
- ⁴⁶ KULCSÁR 2000, 138–139.
- ⁴⁷ KULCSÁR 2000, 140.
- ⁴⁸ SZABADOS 2006, 68.
- ⁴⁹ SZABADOS 2006, 79.
- ⁵⁰ BONGARSIVS, JACOBUS: *Rerum Hungaricarum Scriptore Varii*. Francofurti, 1600. 549.
- ⁵¹ *Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades quatuor, cum dimidia. Ioan. Sambuci Tirnauensis. Basilae, 1568. 891.*

- 52 BARTONIEK EMMA: *Fejezetek a XVI–XVIII. századi magyar történetírás történetéből*. Kézirat. Budapest, 1975, 109.
- 53 HORÁNYI ELEK (ford.): *Magyar Országának hatalmas és ditsőséges Királyainak és első vitézkező Kapitányainak Emlékeztető Koporsó Épülete*. Pest, 1777. 15.
- 54 *De Origine Gentis ac Regni Hungarici. Dissertatio Philologica Joannis Ambrosii, Gunsino-Hungari*. Jenae, 1659. Clr-C4v.
- 55 HAVAS LÁSZLÓ: A honfoglalás és államalapítás Nadányi János organikus történelemfelfogásában. In Jankovits László – Kecskeméti Gábor (szerk): *Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*. Pécs, 1996. 156.
- 56 HAVAS LÁSZLÓ: Bevezetés. In Joannes Nadányi, *Florus Hungaricus*-Nadányi János: *A magyar Florus*. Debrecen, 2001, I.
- 57 SZABADOS 2006, 109.
- 58 Zrínyi Miklós Attila-képéről bővebben: SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: *Zrínyi és Attila* In Uő.: *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*. Budapest, 1993. 11–14.
- 59 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS: *Mátyás király életéről való elmélekedések*. S.a. r. magyarázatok, utószó: Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter. Budapest, 1990. 30–31.
- 60 SZABADOS 2006, 112–113
- 61 SZABADOS 2006, 112.
- 62 OTROKOSCI FÓRIS FRANCISCUS: *Origines Hungaricae, seu Liber, quo vera Nationis Hungaricae Origo et Antiquitas, e Veterum Monumentis et Linguis praecipuis, panduntur*. Franekeræ, 1693. 127.
- 63 Itt kell megjegyezni, hogy azóta már mind Priskostól, mind pedig más forrásból tudjuk, hogy Bledát Attila ölte meg. Vö, PRISCUS: *Fragmenta* In Blockley, R. C.: *The fragmentary classicising historians of the later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. Liverpool, 1981. illetve *Theophanes, Chron. a. m. 5942*. = Uő, 241. Ezúton is szeretném megköszönni Kiss P. Attilának, aki felhívta a figyelmemet erre a kötetre.
- 64 FALLENBÜCHL FERENC: *Otrokocsi Fóris Ferenc élete és irodalmi működése*. Esztergom, 1899. 34. ill. KNAPP ÉVA: Ismeretlen források Otrokocsi Fóris Ferenc katolizálásának kérdéséhez. *Magyar Könyvszemle* 2006/2. 201–217.
- 65 TIMON, SAMUEL: *Imago Antiquae Hungariae*. Cassoviae, 1733. 179–194.
- 66 SZABADOS 2006, 158.
- 67 PRAY, GEORGIUS: *Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Vindobonae, 1761. 106–177.
- 68 KATONA ISTVÁN: *Szent István, Magyarok' első Királya' Ditsérete*. Bécs, 1788. (a továbbiakban: KATONA 1788.) 5.
- 69 KATONA 1788, 6.
- 70 SZÖRÉNYI László: Palma Ferenc Károly történetírói munkássága. In Uő.: *Studia Hungarolatina: tanulmányok a régi magyar és a neolatin irodalomról*. Budapest, 1999. (a továbbiakban: SZÖRÉNYI 1999.) 158.
- 71 SZÖRÉNYI 1999, 164.
- 72 SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: *A tudós aranykor tereziánus álma – Palma Ferenc Károly*. In Uő.: *Philologia Hungarolatina*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 2000. 336.
- 73 SZÖRÉNYI 1999, 164.

SZŐCS TIBOR

Nagyfejedelmek temetkezési helyei az írott források tükrében

I. Bevezetés

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy a X. századi fejedelmek temetkezési helyeiről mit tartott fenn a szűkös hagyomány. A kérdést legegyszerűbb lenne a régészet oldaláról megközelíteni. A X. századból számos temetőt tártak már fel, de sajnos – régészeink véleménye szerint – eddig nem akadt köztük olyan, amit biztosan fejedelmiként azonosíthattak volna.¹ A temetkezési hely kérdése nem csak önmagáért érdekes, hiszen ebből többen magára a X. századi fejedelmi központra (illetve annak hiányára) próbáltak következtetni, mert az általános vélekedés szerint a nagyfejedelem székhelyét is valahol ott kellene keresni, ahol eltemették őt.² Hogy ez a tétel helytálló-e, arra nagyon nehéz választ adni, mivel egymástól függetlenül kellene cáfolhatatlan bizonyítékát adni a fejedelmi központ helyének, és találni egy kétségtelenül fejedelmi temetkezést (amelyeknek időben is össze kellene függeniük). Ráadásul figyelembe kell venni, hogy még a keresztény Árpád-kor túlnyomó részében is mozgott a királyi udvar szerte az országban, és a királyok alig tartózkodtak azon a helyen ahol később eltemették őket.

Ha azonban a kérdést nem a régészet, hanem az írott források szemszögéből közelítjük meg, akkor valamivel jobban állunk, mert az írásos hagyomány három nagyfejedelmünknek, Árpádnak és Taksonynak és Gézának a temetkezési helyéről is tartott fenn valamilyen adatot. A középkori európai keresztény történetírás mindig teret szentelt egy-egy uralkodó végső nyughelyének az írásba foglalására (ebből következően alig van olyan középkori királyunk, akinek az eltemetési helye ismeretlen lenne).³ A történetírás minimális szintjét képviselte az ún. királylajstrom, vagy királyjegyzék, amelyet sok (Györffy György szerint minden) olyan királyi egyházban vezettek, ahol hiteleshelyi működés is folyt. Ebből jól leszűrhető, hogy mi volt az a minimális információmennyiség, amit minden királyunkról érdemesnek tartottak lejegyezni: ez a királyok leszármazása, uralkodási ideje (általában év–hónap–nap részletességgel, de sokszor hibásan), halála napja, temetkezési helye. Ezt kibővíthették tetszés szerint néhány fontosabb eseménnyel is, de a fenti adatsort (köztük a temetkezési hellyel) mindig lényegesnek tartották írásba foglalni.⁴ Ezt a műfajt képviseli az esztergomi királylista, amely egy Esztergomban őrzött kódex lapszéli feljegyzéseként maradt ránk, és amelynek a hitelessége vita tárgyát képezi,⁵ de a krónikáinkban is találunk nyomokat a királylajstrom-szerű összefoglalásra.⁶ Azonban, mint azt látni fogjuk, sem az Árpádra, sem a Taksonyra és Gézára vonatkozó lejegyzés nem illeszthető bele abba a hagyományos sémába, amellyel a királyaink temetkezési helyeit írják le. Ez nyilván annak tudható be, hogy fejedelmek teljesen más minőségben szerepelnek a magyar krónikás hagyományban, nem mint az ország uralkodói, hanem mint a keresztény királyi dinasztia ősei. Jól mutatja ezt a szemléletet az a tény, hogy a hagyomány csak Taksonynak (aki a Géza és Mihály apja volt, így az összes keresztény kirá-

lyunk őse apai ágról) a családfáját tartotta fenn, köztük a fejedelmi címet valószínűleg nem is viselő Zoltán (Zolta) nevét is, ám olyan személyekre nem tér ki, akik fejedelmek voltak ugyan, de nem álltak Taksonnyal és így keresztény királyainkkal leszármazási viszonyban.⁷ Csak a számukat tartotta fenn egy darabig az emlékezet, de azt is zavarosan. Mindezek ellenére azt kell mondanunk, hogy ez a három más úton ránk maradt adat Árpádról Taksonytól és Gézáról nem olyan rossz arány, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar krónikás hagyatéek ugyanígy csak erről a három, honfoglalás utáni fejedelemtől emlékezik meg.

Az alábbiakban ezen írásos hagyomány lehetséges valóságmagyát vizsgáljuk meg, hogy vajon mennyire lehet hitelesnek tekinteni ezeket az adatokat, és milyen forrásból táplálkozhattak ezek lejegyzői?

II. Az írásos hagyomány

A honfoglalást követő időszakból Szent István előtt teljes biztonsággal csak négy magyar nagyfejedelmet nevezhetünk meg: Árpádot, Falicsit (Fajszot), Taksonyt és Gézát.⁸ Anonymus szerint ugyan Árpádot legkisebb fia, Zolta követte a fejedelmi székben,⁹ ám ezt a híradást archaikus forrásadatok nem erősítik meg.¹⁰ Hogy a Névtelen Jegyző nem egy ősi hagyományt foglalt írásba, jól mutatja, hogy a Zágrábi Krónika, amelynek szerzője régebbi, mára már elveszett kódexek alapján dolgozott,¹¹ a következőt tartotta fent a nagyfejedelmekről: „*A vezérségben őt [ti: Álmost] a fia követte, akinek a neve Árpád volt. Ezt követte a vezérségben az ő fia, akit Toksonnak neveztek.*”¹² Látjuk, hogy itt egy furcsa öröklési rendet ír le a krónika: Árpádot a fia követte – aki nem más, mint Taksony (Taksony valójában unokája volt Árpádnak, Zolta fia). Az itt megőrződött ősi krónika írója még ismerhette azt a hagyományt, ami szerint a Zolta-ágról csak Taksony és Géza viselt nagyfejedelmi címet, ám úgy tűnik, hogy ő is az apáról fiúra szálló öröklési rend szellemében alkotott, és így hidalta át a problémát. Ehhez képest Anonymus már egy javított változatot írt le a gesztájában, és Zolta szerepel nála Árpád utódaként. Azt nem tudhatjuk, hogy Anonymus pontosan milyen írott kútfők alapján dolgozott: a Zágrábi Krónika forrásában lejegyzett híradásokat olvasva ő maga pótolta ki a fejedelmi sort, vagy ez már korábban megtörtént, és ezt vette át Anonymus is. Kiindulópontnak tekinthetjük azt, hogy a hagyományos krónikaszerkesztés (más néven a XIV. századi krónikakompozíció),¹³ illetve a kivonatos krónikák némelyike megőrizte királyaink genealógiáját, azt a leszármazási sort, amely Szent István, illetve a Vazul-ági uralkodóink őseit sorolja fel apai ágon. Ebben szerepel Zolta neve is.¹⁴ Az egyik kivonatos krónika, az ún. Knauz-Krónika és másik négy, hozzá kapcsolódó kódex pedig egyenesen dux-nak címzi Zoltánt és Taksonyt.¹⁵ Ha ehhez hozzávesszük a kutatás azon megállapítását, mely szerint a Knauz-Krónika néhány, másutt nem (vagy csak részleteiben) fellelhető betoldása egy mára elveszett régebbi szöveghagyományból származik,¹⁶ akkor csábító a gondolat, hogy ezt is egy ilyen betoldásnak tartsuk. Ám ennek a valószínűsége nagyon csekély. Ebben az esetben ugyanis az kellene feltételezni, hogy az összes többi krónikánkból *kiesett* annak az emlékezete, hogy Zolta is fejedelem lett volna, és ezt nem feltételezhetjük. A dux-titulus utólagos hozzáírását az is valószínűsíti, hogy csak Zolta és Taksony (Koppány) neve mellett szerepel, Árpádnál és Gézánál nem. Az eredetibb szövegezést mindenképpen ott kell keresnünk, ahol csak a nevek szerepelnek, a titulus nem. Zolta fejedelemségét tehát nem tekinthetjük a magyar krónikás hagyomány szerves és ősi részének.

Zolta mellett nem bizonyítható teljes mértékben Szabolcs vezér nagyfejedelmi címe sem, amelynek semmilyen közvetlen középkori nyoma nincsen, csak Győrffy György következtette ki analógiák alapján.¹⁷ Látjuk, hogy mindkét adat az Árpád halála utáni úrt próbálja kitölteni valahogyan, mert erről az időszakról tényleg nem tudunk semmi biztosat. Éppen ezért sokan sokféle rekonstrukciót javasoltak e téren.¹⁸

A fejedelmeinkről fennmaradt írásos hagyomány vizsgálatakor figyelhetünk fel arra a tényre, hogy a krónikakompozíció valójában nem a királyaink előtti uralkodók nevét jegyezték le, hanem királyaink vér szerinti őseit, ezért sem szerepelt mellettük a titulusuk. Ám maradt néhány halvány nyom arra nézve is, hogy mit tudtak (vagy pontosabban: véltek tudni) magukról a fejedelmekről, egészen pontosan azok számáról. Szent István király nagyobbik legendájának legkorábbi, XII. század közepére datálható kézirata, és a Hartvik püspök által írt Szent István-életrajz szerint Géza a negyedik fejedelem volt „... attól számítva, aki Pannóniába érkezésük idején a magyarok első vezére volt.”¹⁹ A Hartvik-féle legenda adata aztán bekerült néhány más műbe is, bár ezek (ebből a szempontból) önálló forrásértéket nem képviselnek.²⁰ A Nagylegenda későbbi szövegváltozatai a „quintus” szó romlott alakját hozzák, tehát ötödiknek tekintik.²¹ Anonymus a következőképpen számolt: „*Taksony fejedelem pedig fiút nemzett, Géza néven Magyarország ötödik fejedelmét.*”²² A képet egy XIII. századi francia szerzetes, Albericus teszi még zavarosabbá, akinek a világkrónikáját a magyar kutatás szintén a régi magyar krónikás és szóbeli hagyomány egyik fontos lecsapódásának tekinti.²³ Ő ugyanis Imre herceg apját a következőképpen jellemezte: „*Magyarországi Szent István, az első keresztény király, Géza fia, és Álmostól, az első fejedelemtől számítva a hetedik.*”²⁴ Teljes egyértelműséggel csak Anonymus adatát tudjuk kezelni. Ő ugyanis Álmost tette meg az első fejedelemnek, Zoltát a harmadiknak, így nála Géza valóban az ötödiknek tekinthető. István Nagylegendája ezzel nem is állna ellentmondásban, hiszen Zolta fejedelemségével valószínűleg nem számolt, ám azt kiköti, hogy Géza csak attól számítva a negyedik, aki Pannóniába érkezésük idején volt a magyarok első vezére. A krónikakompozíció Árpádot tartja ennek a vezérnek, egy helyütt külön kiemelve, hogy Álmos nem mehetett be Pannóniába.²⁵ Kérdés persze, hogy ez a (biblikus hagyományokra visszavezethető?)²⁶ információ befolyásolta-e Nagylegenda íróját, vagy valami más felfogás. Elbeszélő forrásainkat vizsgálva láthatjuk, hogy kétféle hagyomány maradt meg a magyarok bejöveteléről: északi részek, Ung környéke (ennek fő képviselője Anonymus), illetve az erdélyi (amely a krónikakompozícióban kap helyet), továbbá megfigyelhető néhány helyen, hogy vegyítik a két álláspontot.²⁷ Veszprémy László kétségkívül helyes megállapítása szerint az erdélyi hagyomány tekinthető korábbinak,²⁸ bár azt nem lehet egyértelműen kimutatni, hogy a Nagylegenda írója ismerte ezt, és ennek fényében írta azt, amit írt. Ehhez kapcsolódik egy kései, XV. századi kútfő, mely szintén a magyar krónikás hagyomány (és egyéb legendák) kivonatolása alapján készült, Johannes de Utino világkrónikájának magyar fejezete, amely a következőképpen kezdődik: „*Gejza, a Pannóniába bevonuló Árpád utáni negyedik fejedelem...*”²⁹ A XV. század közepi kompilátor itt talán a Hartvik-legenda alapján dolgozhatott, és egyértelműen Árpádot azonosítja a Pannóniába bevonuló fejedelemmel, viszont ezt az ő értelmezésének kell tartanunk. Mindezeket tetézi meg Albericus, aki Szent Istvánt Álmostól számítva a hetediknek, vagyis Gézát a hatodiknak tartja. Bár nem mondja ki, de itt bizonyosan nem egyszerű rokoni leszármazásra gondol, hanem a fejedelmi címre. Hóman Bálint úgy igyekezett megmagyarázni Albericus ezen adatát, hogy itt egy olyan krónikás forrásból dolgozott, amely Anonymushoz hasonlóan az ötödik fejedelemnek nevezte Gézát, de – a Knauz-Krónikához hasonlóan – dux titulussal

látta el a testvérét, Mihályt is, és ez tévesztette meg a francia szerzetest.³⁰ Az elméletnek nem csak az a hátránya, hogy nincs ilyen kódexünk, sőt, a Knauz-Krónika nem csak hogy Géza testvérét nem tekinti dux-nak, de magát Gézát sem, csak Zoltánt és Taksonyt,³¹ ennél azonban fontosabb, hogy az a két magyar vonatkozású forrás, amely ötödiknek tartja Gézát (Anonymus, illetve a Nagylegenda két XIII. és egy XV. századi kódexe)³² nem része a krónikakompozícióhoz kapcsolódó hagyománykörnek. Így viszont elég bizonytalan dolog egy ilyen típusú szöveget feltételezni. Az itt szereplő információk alapján egyedül a Szent István-legendák adatait tarthatjuk biztosan a XI. századra visszavezethetőnek, abból is azt, amely szerint Géza a negyedik fejedelemnek számított. Ha a legendaíró ezt Álmostól értette, akkor azt kell mondanunk, hogy itt is azzal a szimpla Álmos-Árpád-Taksony-Géza fejedelemségét fenntartó emlékezettel van dolgunk, ami a Zágrábi Krónikában is visszaköszön. Ha azonban Árpádtól (mint ahogyan Johannes de Utino folytatója is tette), akkor egy olyan fejedelem emlékezete maradt itt ránk, aki nem a keresztény királyok közvetlen őse volt – talán éppen Falicsi. A probléma ott rejtőzik, hogy ha ez a legkorábbi hagyomány valós információt takar, akkor azt kellene gondolnunk, hogy Árpádot közvetlenül az unokája, Falicsi követte, egészen Taksonyig, ami nagyon elnyújtott, bár elvi (biológiai) szinten még lehetséges regnálási időt feltételez.

III. Árpád

Árpád az első fejedelem, akinek a temetkezési helye nyomot hagyott az írásos hagyományban. A helyszínt Anonymus, valószínűleg III. Béla király névtelen jegyzője tartotta fent híressé vált művében: *„Árpád fejedelem ezután az Úr megtestesülésének 907. esztendejében elköltözött e világból. Tisztességgel temették el egy patak forrása mellett, ahonnan az kőmederben folyik Attila király városába. A magyarok megtérése után azon a helyen egy Fehérnek nevezett templomot emeltek Szűz Mária tiszteletére.”*³³

Ez a forráshely aztán valóságos lavinát indított el a XIX. század folyamán, amikor a nemzeti romantika jegyében egymás után indultak az expedíciók a „honszerző” Árpád sírjának a megtalálására. Nádasdy Ferenc és Thaly Kálmán 1860-ban még azt írták, hogy Anonymusnak ebben a kérdésben „...tökéletes hitelt kell adnunk..., miután az ő páratlan becsü följegyzései eddigelé őstörténetünk leghivebb krónikája gyanánt bizonyultak be.”³⁴ A későbbiek folyamán aztán Anonymus forrásértékét erősen megnyirbálták, ám ezen híradás hitelességét mégsem vonta mindenki kategorikusan kétségbe, még ha kérdőjelesen kezelték is. A híradást teljesen valóságosnak fogadta el pl. Pauler Gyula, Hóman Bálint, Jankovich Miklós, Makkay János, és „természetesen” a helytörténetírás, mind a mai napig.³⁵ Szintén hajlott rá Györffy György, Kubinyi András, Bónis György és Kralovánszky Alán. Egy ideig Dienes István is foglalkozott Árpád temetkezési helyével, de kézírata nem került kiadásra.³⁶ Teljesen elutasította pl. Zolnay László, Révész László, Bóna István és Kristó Gyula.³⁷

Anonymus felfedezése és 1746-os publikálása után adatai szép lassan bekerültek a szárnyait bontogató történettudomány vérkeringésébe. Pray György már felhasználta ezt az adatot 1761-ben megjelent munkájában.³⁸ A Névtelen vonatkozó passzusát ugyan leidezte, ám ennél tovább nem ment. Katona István Árpád életének tárgyaláskor szintén idézi az anonymusi híradást,³⁹ és ő volt az első, aki a későbbiek folyamán terepen is keresni kezdte a kérdéses helyet. Miután könyvében teljes terjedelemben leköszölte I. Lajos 1355. évi, Fehéregy-

házát is behatároló oklevelét, azt írta: „Legyőzve az ellenérzést, főként azon okból másoltam le ezt a kicsiny határleírást, hogy ha valaki Fehéregyházát, ahol Árpád fejedelmet eltemették, ki akarja nyomozni, ez előmozdíthatja. Én ezeket a megnevezett hegyeket körbejártam, több határjelet gondos vizsgálódással felfedeztem; de, mivel nem biztos, hogy az Esztergomi út ugyanaz volt akkor, mint most; nem tudtam biztosan meghatározni”.⁴⁰ Több mint ötven évvel később, 1848-ban, a lelkes ifjúság Vasváry Pál vezetésével szervezett kirándulásokat a sír felkutatása érdekében, de az első komolyabb ásátást Érdy János végezte el 1851 októberében.⁴¹ Az ő adatait felhasználva indult egy újabb expedíció Nádasdy Ferenc és Thaly Kálmán vezetésével, akik az Érdy által megjelölt helyen kezdek ásátásba, és nem közvetlenül a sírhelyet, hanem magát az eltűnt Fehéregyházát keresték középkori oklevelés adatok alapján (a kor viszonyaira jellemző, hogy az ásátást egy ünnepélyes, vasárnapra időzített megnyitóval kezdték, amelyre hajóval és zenekarral vonultak ki, de a rendőrség az odagyűlt emberek miatt tüntetésnek nézte a megnyitót, és betiltotta).⁴² Ugyan Nádasdyék sem találtak semmi kézzelfoghatót, de ezek után Árpád sírja valósággal „berobbant” a köztudatba. Az újságokban gyűjtést rendeztek az újabb és újabb ásátásokra, és a legkülönfélébb szakemberekből és nem szakemberekből verbuválódott csoportok ásattak különböző helyeken az összegyűlt adományokból. A történeti szakirodalom mellett az újságok hasábjain is vita folyt Fehéregyháza fekvéséről (olyan szélsőséges nézetekkel is, amelyek Ausztria területére lokalizálták azt).⁴³ A kérdés a közelgő Millennium miatt politikai üggyé vált, a fővárosi törvényhozás 1882-ben rendeletileg utasította a régészeket, hogy különös figyelemmel kezeljék Fehéregyháza romjainak a kérdését,⁴⁴ Rudolf trónörökös pedig személyesen is megtekintette az egyik ásátási helyszínt. A századforduló után 1907-ben, Árpád halálának 1000. évfordulója alkalmából az országgyűlés hozott törvényt arra nézve, hogy újra felépítik azt a templomot a honszerző fejedelem és Ferenc József (!) emlékére, ami a helyszínen állt.⁴⁵ Néhány fellángolás később is volt,⁴⁶ de a sok-sok keresés végül semmilyen kézzelfogható eredményt nem hozott, hacsak azt nem, hogy az elpusztult Fehéregyháza fekvése mára már talán tisztázottnak tekinthető, még ha ellenvélemények a XX. század folyamán is akadtak.⁴⁷

Ha a hagyomány hitelességét szeretnénk vizsgálni, akkor mindenképpen tekintettel kell lennünk arra, hogy a közlés kizárólag a Névtelen Jegyzőnél található meg, és semmilyen más (történetírói vagy oklevelés) adat nem erősíti azt meg, még csak utalásszerűen sem. Mátyás egy 1480-ból származó oklevele ugyan megemlíti Fehéregyháza kapcsán, hogy a „régiség hírében tündökölvén – ugyanis azt tartják, hogy minden más előtt, a megtérés kezdetén elsőnek alapították –” zarándokok tömege keresi fel azt,⁴⁸ de semmi nyoma nincs annak, hogy ez a tisztelet Árpádnak szólt volna, sokkal inkább az egyház Szent István-, esetleg Géza-korabeliségének.⁴⁹ II. Ulászló 1496-ban kelt, VI. Sándor pápához írt levelében szintén említésre kerül, hogy a főpapok és főurak körében nagy tiszteletnek örvend a hely.⁵⁰ Ezt a tiszteletet, szinte a fenti oklevelekkel megegyező módon adja vissza Bonfini, aki már szintén II. Ulászló alatt fejezte be humanista történetét. Szerinte az egyházat Nagy Károly alapította, miután az avaroktól elfoglalta Óbudát, és „a város külső részén, a hegy alján templomot állított Mária istenanyának, ahova a mi időnkben a környékbeli mindenfelől összesereglenek ájtatos könyörgésre, és mint egy vésett kő ma is mutatja, ezt a fehér Mária kápolnájának nevezik, amelyet Magyarországon először szenteltek keresztény istenségnek.”⁵¹ Bonfini nem maga találta ki, hogy Fehéregyháza Nagy Károly-korabeli, az ókori emlékeket gyűjtő humanisták közt már évtizedekkel korábban elterjedt ez a nézet,⁵² majd később, a pálos Gyöngyösi Gergelynél is visszatér az 1520-as években megírt rendtörténeti munkájában.⁵³ Fehéregyházának itt is jelzett jelentőségére még visszatérünk.

Mivel az eltemetéséről szóló hírt csak a „közismerten” bizonytalan hitelű Anonymus tartotta fent, ezért Révész László joggal veti fel: „Előbb tehát azt kellene bebizonyítani, hogy a Névtelenek ez az értesülése valós alapokon nyugszik. Amíg azonban ez nem sikerül, Árpád fejéregyházi sírját csak annyiban tarthatjuk valószerűnek, mint Ménmarót vagy Laborc szerepeltetését a honfoglalás eseményei kapcsán.”⁵⁴ Anonymus szövegét valóban alapos elemzésnek kell alávetni, hogy vajon kiderül-e, hogy honnan vehette értesüléseit a Névtelen krónikás. Anonymus „munkamódszerét” és történetalkotói mechanizmusát mára már sokan kielemezték. Benkő Loránd vizsgálata alapján a gesztában gyakran felbukkanó helynév – személynév – történés hármassága esetén általában a helynév szerepel kiindulópontként, és Anonymus ebből hozza létre az utóbbi kettőt.⁵⁵ A mai tudásunk szerint fiktívnek tartott adatai két fő rendszer alapján csoportosíthatóak. Egyrészt amikor a szereplő neve mellett belefoglalja a névadási aktust és a magyarázatot is, tehát a honfoglalás kori személy valamit csinált, vagy valami történt vele, és ezért ő, vagy a környezete róla nevezte el az adott helynevet. A másik egy bonyolultabb rendszer: a helynév általában nincs megnevezve a gesztában, viszont a honfoglalás kori személy mindig olyan nevet visel, amely az illető szerepeltetésének a környezetében megtalálható. Anonymus tulajdonképpen oda viszi a cselekményt, ahol a helynév is van. Ez – bár nem olyan egyértelműen, mint az első csoport esetében – szintén lehet Anonymus fantáziájának az eredménye.⁵⁶ A Révész László által példaként felhozott két személy – Ménmarót és Laborc – tökéletesen beilleszthető a fenti sémába.

Laborc a mű 13. fejezetében szerepel, Anonymus szerint Ungvár ispánja volt, és meneküléskor azon folyó mentén akasztották föl, melyet aztán a nevére Laborcnak kezdtek hívni.⁵⁷ Ménmarót több helyütt is felbukkan, először a 11., aztán a 19–22., 28., 50–52. fejezetekben. A bihari részek ura volt a Névtelen gesztájában, minden bizonnyal azért, mert a területen két Marót névből képzett helynév is található, bár ez a műben nincs külön kihangsúlyozva.⁵⁸ Laborc tehát az első, míg Ménmarót a második „személynévképzési” módszertípusba illik bele.

De mi a helyzet az Árpádról szóló híradással? Nos, ennek kapcsán a legfontosabb dolog hiányzik, amely alapján Anonymus szereplőket és eseményeket kapcsol össze: maga a helynév. Nem csak a Névtelen nem hivatkozik Árpád nevéből képzett helynévre (ez, mint látjuk, önmagában még nem mérvadó), de Óbuda környékén egyáltalán, egyetlen Árpádhoz köthető helynév sem található.⁵⁹ A gesztában említett kőmederben folyó patak ugyan ma az Árpád-forrás nevet viseli, de ezt a nevet csak a XIX. század második felében kapta, a honalapító sírjának a „tiszteletére”, a középkor folyamán csak „hévíznek”, „meleg víznek” („*calida aqua*”) emlegették, illetve egy ízben, 1389-ben „Krimhildfürdője” néven.⁶⁰ Anonymusnak tehát biztos nem jutott az eszébe csak úgy az, hogy Óbudára, a fehéregyházi templom közelébe helyezze Árpád nyughelyét, hiszen semmilyen olyan helynév nem található ott, ami „eszébe juttatta” volna. Hipotézisként még felvethető, hogy talán azért került oda a sír „Attila városának” („*in civitatem Attilae regis*”), azaz Óbudának a közelébe, hogy a Névtelen krónikás így demonstrálja a kapcsolatot Attila és Árpád között, amit egyébként a gesztájában több ízben is hangsúlyoz.⁶¹ Ebben az esetben viszont magát a várost kellett volna jobban kiemelnie, a híradásban ugyanis csak „mellékszereplőként” van jelen Óbuda mint helyszín, a kőmederben folyó patak kapcsán. Árpád sírját Anonymus nem Attila városával, hanem valamiért Fehéregyházával kapcsolja össze. Anonymus valószínűleg egy általa is hallott szóbeli hagyományt⁶² jegyzett le a XIII. század elején – ez természetesen nem jelenti rögtön azt, hogy ez a hagyomány valós eseményeket takar, és tényleg ott lett volna Árpád nyughelye, csak

annyt, hogy a XIII. század elején *azt gondolták* Fehéregyházáról, hogy annak a közelében van eltemetve a honalapító vezér.⁶³ Maga a templom az egyik legkorábbi alapítású egyház volt a környéken, amit jól mutat az a tény, hogy Óbuda közelében több filiáját, vagyis alá tartozó fiókegyházát találjuk meg, köztük magát Óbudát!⁶⁴ Tehát a templomot előbb építették, mint az óbudait, és aztán a később oly fontos szerepet kapott város plébániáját egyházz jogilag hierarchikusan Fehéregyháza alá rendelték. És a régiségéről szóló hagyomány még a XV. század végén is megmaradt, mint azt Mátyás 1480. évi oklevele, és a humanisták híradása is mutatta, Anonymus pedig ugyanezt mondja: „*A magyarok megtérése után azon a helyen egy Fehérnek nevezett templomot emeltek Szűz Mária tiszteletére.*”⁶⁵ Fehéregyháza különleges szerepére más tények is utalnak, például ki volt véve a veszprémi püspök joghatósága alól, és közvetlenül az esztergomi érsek alá volt rendelve. Emiatt a szerepe miatt felmerült, hogy a terület eredetileg királyi (és korábban fejedelmi) udvarhely lett volna, és azon alapított István kápolnát.⁶⁶

Fehéregyházához több hagyomány is fűződött tehát, és ezt Anonymus sem hagyta figyelmen kívül, ezért azt, amelyik a gesztájának a témakörébe tartozott, az Árpád nyughelyéről szólót, ő maga is beleszötte a művébe. Még egyszer jelezzük, hogy helynevek hiányában nem dolgozhatott azzal, tehát egy máshonnan hallott történetet adott vissza. Ám ez még önmagában nem bizonyítja azt, hogy Árpád sírja itt lenne valahol a környéken, csak annyit, hogy ennek emlékezetéről a XII. század végi, XIII. század eleji Magyarországon még beszéltek.

Szendrei János Árpád-émlékkönyveben megjelent 100 évvel ezelőtti szavai jól adják vissza azt a sok meddő fáradozást, amit kutatóink e kérdés megoldására fordítottak: „A hazai történelmi kutatást e tekintetben vád nem érheti, mert attól kezdve, a hogy Anonymus adata ismeretessé lett, tehát 161 év óta, mondhatni szakadatlanul folyik ez irányban a kutatás.”⁶⁷ A kérdéshez sokkal közelebb száz év elteltével sem jutottunk, a régészettől ilyen típusú eredményeket várni pedig ma már túlzottan romantikus szemlélet lenne, bele kell nyugodnunk, hogy „honalapító” fejedelmünk sírja, ha a környéken volt egyáltalán, örökre elveszett.⁶⁸

IV. Taksony

A jelenleg ismert formáját csak a XIV. században elnyerő, de mindenképpen korábbi szövegeket magába olvasztó, ún. XIV. századi krónikakompozíció az 1046-os Vata-féle pogánylázadás leírása után ismerteti András testvérének, Leventének a sorsát is: „*Egyébként ugyanezekben a napokban meghalt Levente, aki ha tovább élt volna, és elnyeri a királyi hatalmat, kétségtelen, hogy az egész Magyarországot megrontotta volna a bálványimádó pogánysággal. S mivel Levente nem katolikus módra élt, ezért Taksonyfalva mellett, a Dunán túl temették el, ahol – mint mondják – nagyapja, Taksony pogány módra nyugszik.*”⁶⁹

Bár a fenti híradás már az Árpád-kor utáni időszakban keletkezett kódexekben található, alapos okunk van feltételezni, hogy az információ ennél jóval régebbi szövegrétegből származik. A krónikakutatás és az első geszta (az ún. ősgeszta) kérdésében gyökeresen eltérő álláspontot képviselő Hóman Bálint, Horváth János, Gerics József és Kristó Gyula egyaránt úgy vélte, hogy a fent idézett passzus az ősgesztából való.⁷⁰

A híradás sajnos csak Levente temetkezési helyét jelöli meg egyértelműen (még ha a helynév mai azonosítása problémás is lehet), és ennek kapcsán jegyzi meg, hogy azt mond-

ják, maga Taksony is ott nyugszik („*iacere dicitur Toxun*”). Kristó Gyula emiatt, hogy itt már a krónikaszöveg lejegyzője is csak hagyományként hivatkozik a helyszínre a fejedelem kapcsán, jutott arra a következtetésre egyik munkájában, miszerint ez a hagyomány nem is lehet valós. Úgy vélte, hogy a lejegyzés ideje 130, de minimum 100 évvel későbbi Taksony halálánál, így a XI–XII. századi krónikás már nem emlékezhetett a fejedelem nyughelyére, és csak egy népetimológiát rögzített. A falu szerinte egy 11. században élő, ma már ismeretlen Taksonyról nyerhette a nevét, és Levente hiteles adatokat őrző temetkezési helye kapcsán ezt a népetimológiát is közölte a krónikás, a falu nevét az uralkodóra is vonatkoztatva.⁷¹ Abban Kristónak kétségtelenül igaza van, hogy a fejedelem halálát és az első lejegyzés időpontját több generáció is elvlasztotta, ám ne feledjük el, hogy itt minimum kétféle hagyománnyal kell számolnunk. 1046 körül még emlékezhetek Taksony temetkezési helyére, ezért a krónikaszöveg lejegyzője (bármikor is alkotott a XI. század második felében, esetleg a XII. század elején) így Levente nyughelyének a leírásával tartotta fenn a korábbi fejedelmi nyughelyet is. Levente bizonyosan nem véletlenül temetkezett el egy olyan falu közelében, ami az utolsó még teljes egészében pogány fejedelem nevét viselte, valószínűleg ezzel kívánta demonstrálni a kapcsolatot a pogány őseivel. Ekkor viszont fel kell tennünk a kérdést: beszélhetünk-e népetimológiáról, és egy 11. századi, ismeretlen Taksonyról? Ha ez így van, akkor ennek a „népetimológiának” 1046 körül már erősen megszilárdultnak kellett lennie, ráadásul túl kellett volna lépnie a lokális hagyományokon is, hogy az országot gyermekkorában elhagyó, és oda frissiben visszatérő Levente tudomására jusson.⁷² Ennél valószínűbb, hogy a pogánylázadás idején az „utolsó pogány fejedelem” tisztelete és sírhelye ismét a figyelem központjába került, hiszen ekkor még mindenképpen élhettek olyan emberek, akik a krisztianizáció előtt, vagy annak hajnalán születtek (és a kereszténység előtti hagyományok az azt követő évtizedekben is nagyon erősen éltek még),⁷³ és így jutott a helyszín Levente tudomására is.

A krónikaszövegből egyébként nem állapítható meg egyértelműen, hogy Levente maga rendelkezett az ide temetéséről, vagy mások jelölték ki az itteni a nyughelyét a halála után, az „*est sepultus*” („temették el”) kifejezés ugyanis mindkettőt megengedi. Ha ez utóbbiról van szó, és mások döntöttek úgy, hogy ő ne a keresztény, hanem a pogány ősei közelében nyugodjék, akkor még kevésbé valószínű, hogy egy lokális népetimologikus hagyomány ekkora hatást gyakorolt volna egy Árpád-házi sarj környezetére.

Bár a krónika pontosan megnevezi a helyszínt, az azonosítása mégsem teljesen egyértelmű. Ma a történelmi Magyarország területén öt Taksonyhoz köthető helynév is található, de ebből csak háromnak van XVI. század előtti nyoma a helynévi anyagban: a történelmi Pest, Heves, illetve Pozsony megye területén lévő településeknek.⁷⁴ A kutatás – talán az ország közepén elhelyezkedő fejedelmi központ koncepciója alapján – általában a Pest megyei települést azonosítja a krónika által is megjelölt faluval, bár a Pozsony megyei Taksony helyi hagyománya a XIX. század végén azt tartotta, hogy a falu az ide temetkező fejedelemről kapta a nevét, ráadásul a határában található egyik dűlője a Pogánytemető nevet viseli.⁷⁵ Ha eltekintünk attól, hogy a Pest környéki központ miatt „biztosan” csak az ottani faluról lehet szó, és a krónikaszöveg meghatározásából indulunk ki („*circa villam Toxun ultra Danubium*” – *Taksony falu körül a Dunán túl*), akkor meg kell vizsgálni az „*ultra Danubium*” kifejezés értelmét. Az általános vélekedés szerint ezt kifejezést a korabeli tájzsemlélet alapján kell értelmezni, amely az ország központi területéhez (az ún. *medium regni*hez) viszonyítja a többi tájegységet is. A középkori „*medium regni*” kifejezésen Kumorovitz Bernát vizsgálá-

lata szerint egy Fehérvár – Óbuda – Pest által határolt területet kell értenünk, amelynek a nagy része a mai Dunántúl területére esik, így a fenti megfogalmazás alapján egy, a Duna (folyásirány szerinti) bal partjára lokalizálható települést kell keresnünk.⁷⁶ Ha átnézzük az Árpád-kori okleveles anyagot, akkor összesen 14 helyen bukkan fel a kérdéses kifejezés abban a helyzetben, mikor biztosan egy területre utalnak vele.⁷⁷ Emellett több helyen szerepel a „*Transdanubialis*” jelző, minden estben István ifjabb király (a későbbi V. István) uralmi területét jelölve.⁷⁸ Ez utóbbi esetben biztosak lehetünk abban, hogy a Dunától keletre eső részokról van szó általános területi megnevezésként, tehát ekkor tényleg a mai dunántúli területekről szemlélve adták ezt az elnevezést. Ha viszont a 14 Árpád-kori „*ultra Danubium*” kifejezést vizsgáljuk, akkor már nem ilyen egyértelmű a helyzet. Ebből a 14 adatból csak 13 használható, egy esetben ugyanis nem közlik, hogy az így megjelölt falunak mi a neve.⁷⁹ A maradék 13-ból kettő esetben egy nagyobb területet lokalizálnak ily módon,⁸⁰ míg 11 esetben egy konkrét falut vagy birtokot. A kifejezés első felbukkanása az 1075. évi garamszentbenedeki alapítólevélben található, sajnos pont nem jelölve meg pontosan a helyszínt.⁸¹ A maradék tíz esetben hat helyszín a Duna bal partjára esik, három a jobb partra, a mai Dunántúl területére, míg egy esetben nem állapítható meg pontosan.⁸² Ha mindehhez hozzávesszük V. István „ifjabb királyságának” a megnevezését, akkor azt látjuk, hogy az Árpád-korban az esetek zömében valóban a „*medium regni*” területéről szemlélve lokalizáltak, de ez nem volt kizárólagos, és sok függött az oklevél-kibocsátótól is. Például az Egri püspökség egyik összeírásában a dunántúli Csókakő közelében lévő Mór is a „Dunán túl” van, hiszen ők Egerhez viszonyítottak.⁸³

Ebből a szempontból a kérdés számunkra lényegtelen, mert mindhárom Taksony nevű település a Duna bal partjának az oldalán fekszik (a krónika írója tehát a mai Dunántúlon alkotott),⁸⁴ ami viszont lényeges, hogy tudjuk-e a megnevezés alapján tovább szűkíteni a kört? Ha alaposan átnézzük a fenti adatokat, akkor még egy érdekes tendencia kiviláglik belőlük. Ha nem azt vizsgáljuk, hogy a beazonosítandó falu vagy birtok a Duna melyik partján fekszik, hanem azt, hogy milyen messze van a folyótól, akkor már egy sokkal egységesebb képet kapunk. Az említett 11 adat esetén ugyanis nyolc helynév egészen a Duna közelébe esik,⁸⁵ a garamszentbenedeki említés bizonytalan, de ha Györffy lokalizációja helyes, és az óbudai Örs faluról van szó, akkor azt is ide kell sorolni. Mindössze két esetben található a helynév kicsivel messzebb a Dunától, Mór falu kb. 50 km-re a folyótól, míg Oszlár és Súly kb. 30–35 km-re, a másik irányban.⁸⁶ Egyetlen adat esetében sem találjuk azt, hogy a helyszín valamilyen más, nagyobb folyó közelében lenne. Terület meghatározása esetén ezt természetesen nem lehet ilyen módon vizsgálni, de az látható, hogy valamennyi „*ultra Danubium*” vagy „*Transdanubialis*” jelzővel lokalizált térség érintkezik a Duna folyóval valamilyen módon.⁸⁷ Tehát a kérdéses helymeghatározás (az Árpád-kori adatok alapján legalábbis) nem jelölhet bármilyen területet, csak olyat, ami a Duna folyó közelében található, legtöbbször annak bal partján, de semmi esetre sem más, nagyobb folyók mellett.

Ezért nem valószínű, hogy az egy, Dunától igen távol lévő (mellesleg Tisza melletti) Taksony számba jöhetne. Egyébként a történelmi Heves megye területén található település is sokszor folyóhoz viszonyítottan jelenik meg a forrásanyagban: „*Taksony birtok... a Tisza folyó mellett... Hevesújvár megyében.*”⁸⁸ A Pest megyei település közvetlenül a Duna partján található, a Csepel-sziget keleti oldalán, igaz, a Pozsony megyei sem fekszik nagyon messze a Csallóközt északról körbefogó Kis-Duna-ágtól. Így a szöveg hagyomány alapján, ha nem az ország szívébe helyezendő fejedelmi központ preconcepciójából indulunk ki, hanem puszt-

tán a krónikában olvasható meghatározásból, akkor nem dönthető el teljes bizonyossággal, hogy a kettő közül melyik faluról van szó, és nem zárható ki a Pozsony megyei település sem, különösen, ha annak hagyományát is figyelembe vesszük. Kristó Gyula egyébként nem zárta ki, hogy a felvidéki település fejedelmi eltemetésről szóló hagyománya „nagy régiségre is visszamehet”, de ezt annak tudta be, hogy a Pest megyei falu lakói elköltöztek volna, és „nemcsak falujuk nevét költöztették át Pozsonyba, hanem magát a névadás indítékát, azaz a névadáshoz fűződő történetet is.”⁸⁹ A falu nevét itt tehát egy másodlagos névadási rendszerrel magyarázza, és eszerint a településnek csak annyi köze lett volna Taksonyhoz, hogy egy ilyen nevű másik falu lakói alapították volna az új kolóniát. Az átköltözés tényét, azon túl, hogy semmilyen pozitív forrás nem szól mellette, nehezíti az is, hogy a Pest megyei terület királyi birtok volt, és ebben a minőségében is adományozták el a XIII. század folyamán, a lakói tehát nem liber, hanem propriusi jogállásúnak minősültek, azaz nem volt szabad költözési joguk.⁹⁰ A Pozsony megyei település már 1138-ban felbukkan az okleveles anyagban,⁹¹ így egy korai költözésről kellene beszélni. A XI. század második fele, XII. század eleji vándormozgalom pedig inkább a dél- délkeleti lakatlan területekre irányult, nem az ország korán benépesült, északnyugati régiója felé.⁹² Mindamelllett a Pozsony megyei Taksony hagyományáról sem bizonyítható be, hogy középkori eredetű lenne. Ezen „hagyomány”, amelynek első lejegyzése 1895-re esik, csak annyit tartalmaz, hogy „Taksony vezér is ide temetkezett és nem a pestmegyei Taksonyba”.⁹³ A híradás nem egy klasszikus népi monda lejegyzése, hanem egy, a faluról készített rövid összefoglalóba beleszórt ismertetés, és a „konkurens” falunév említése miatt akár a modern történetírás ráhatását is viselheti magán.

A kérdést eldönteni mindenesetre a krónika alapján nem tudjuk, ám ha figyelembe vesszük azt, hogy az Árpádoknak a X. század végétől inkább a mai főváros és a Dunántúl területére esett az uralmi központjuk, akkor mégis a Pest megyei Taksony tűnik a legvalószínűbbnek. A Pozsony megyei teljesen az ország északnyugati szélén található, az pedig nem hihető, hogy egy fejedelem ennyire periférikus területre tette volna a saját székhelyét. Makk Ferenc érvként használja fel a 955. évi augsburgi vereséget is, szerinte ugyanis a magyarok akkor még tartottak a németektől, és ezért még egy esztergomi uralmi központot sem tart ekkorra valószínűnek, mivel még az is közel lenne a határhoz, ezért érvel a Duna-Tisza közén található térség mellett, és hogy a Pest megyei Taksony falu lenne „Taksony fejedelmi központja” is.⁹⁴ Bár – véleményünk szerint – az ma már nem állapítható meg biztosan, hogy az ilyen típusú fenyegetettségek milyen mértékben befolyásolták egy fejedelmi központ területi elhelyezkedését, de az tényleg nehezen képzelhető el, hogy egy fejedelmi szállásterület (még kiváló kapcsolatok esetén is) közvetlenül a határterületen fekdjön.

V. Géza

Előző kettő hagyományunk, mint láttuk, egyetlen említésre visszavezethetően maradt fent, Árpád-kori eredetű hazai forrásokban. Gézának ennél „mostohább” sors jutott, a temetkezési helyéről egy XV. századi lengyel forrás szól egy rövidke említés erejéig: Jan Długoss Historia Polonicája.⁹⁵ A XV. század talán legfontosabb lengyel történetírója 25 éven át dolgozott nagy művén, amelyben Lengyelország és a lengyel nép történetét tárgyalta 12 könyvben. Az utolsó néhány könyv, amely a saját koráról szól, már személyes tapasztalatokon is nyugszik. Długoss sokfelé járt Európában, és élményei visszaköszönnek művének lapjain.

A kérdéses rész I. Ulászló 1440-ben megrendezett koronázásánál található, amelyen személyesen is részt vett pártfogója, Zbigniew Olesnicki krakkói püspök kíséretében.⁹⁶ Részletes leírását hagyta ránk a magyar királykoronázási szertartásnak (bár az általa látott koronázás annyiban pont egyedinek számított, hogy nem a Szent Koronát használták, hanem annak pótlásául egy Szent István-hermáról leszedett darabot).⁹⁷ A koronázási szertartás a Szent István által alapított bazilikában zajlott le, majd a királynak át kellett vonulnia a Szent Péterről elnevezett templomba, hogy ott jelképesen trónra üljön, és néhány ítéletet hozzon. Ezt az eseményt így örökítette meg Dlugoss: „*És ily módon befejezvé a koronázást, Ulászló, Magyarország új királya, a népének szokása szerint minden királyi felszereléssel a téren lévő Szent Péter és Pál templomba ment, amelyben, mint mondják, el van temetve Géza, Boldog István atyja, Adelheiddel, a feleségével, Miesco lengyel fejedelem lányával, Boldog István anyjával együtt.*”⁹⁸

A hír forrásául Dlugoss egy szóbelinek tűnő hagyományt adott meg: *memoratur*. Ez elvi szinten vonatkozhatna csak Adelheidre is (ti: azt mondják, úgy hírlík, hogy a felesége a lengyel fejedelem lánya és Szent István anyja volt), de mivel ezt már korábban többször is említette lengyel írásos források alapján,⁹⁹ ezért azt kell mondanunk, hogy a szintagma végén található kis szócskát alapvetően arra értette, hogy Gézát és feleségét, akit ő Adelheiddel azonosított, ebben a templomban temették el. Kérdés persze, hogy mennyit ér egy olyan késő-középkori szóbeli hagyomány, amely majdnem 450 év távlatáról ad hírt, és semmilyen más (eddig ismert és kiadott) magyar forrásban nem található meg.

A híradás egyáltalán nem indította el azt a lelkesedést, amellyel Árpád kapcsán találkozhattunk, még akkor sem, ha Géza fejedelem a Millennium idején nem volt olyan „fontos” személyiség, mint a honfoglalás szimbólumává emelt Árpád. Ebben talán az is közrejátszott, hogy ez a kútfő az államalapítás korával foglalkozók számára kevésbé volt „szem előtt”. Katona István ugyan idézte, de nem Géza fejedelem kapcsán, hanem akkor, amikor a vegyesháziakról szóló részben I. Ulászló koronázásáról írt. Már korábban is sokat használta Dlugosst, a koronázás leírását pedig teljes egészében átemelte a könyvébe, bár utána egy szóval sem tért ki Gézára, ha fel is tűnt neki, semmi jelét nem adta.¹⁰⁰ A hír eldugott voltát, és a XIX. századi történetírásba való be nem kerülését jól mutatja, hogy mikor 1846-ban Endlicher kiadta Kottanner Jánosné német nyelvű emlékiratait, akkor ő, hivatkozás nélkül, egy lábjegyzetbe írt magyarázatként említette meg, hogy a Szent Péter és Pál templomban található Géza sírja.¹⁰¹ Ezért aztán később többen is Kottanner Jánosné emlékiratai kapcsán hivatkoztak erre a hagyományra, mások pedig egyáltalán nem.¹⁰²

A kérdés előrehaladtát a helyi régészeti ásatások segítették elő. Fitz Jenő az 1950-es évek közepén sikerrel azonosította be a korabeli Szent Péter templom helyét, Kralovánszky Alán pedig a XIX. század végén megtalált „István-szarkofág” kapcsán vetette fel, noha csak hipotézis-jelleggel, hogy esetleg a városban eltemetett Gézáé lett volna.¹⁰³ Géza székesfehérvári temetkezésével a legtöbben és legtöbbit a város történetét tárgyaló tanulmánykötet-sorozat (Székesfehérvár évszázadai) első részében foglalkoztak, hét tanulmány hat szerzője is említést tett a hírről, mind pozitív értelemben, azaz valós ténynek fogadva el Dlugoss híradását.¹⁰⁴ A korszak híres történész–régész–filológus szakembereinek ilyenén való hozzáállásával Géza sírjának a hagyománya megszilárdulhatott és bekerülhetett a tudományos közgondolkodásba is. A második ezredforduló idején rendezett kiállításokon, tanulmányokban szintén szerepet kapott Gézának a magyar koronázóvárosban található sírja.¹⁰⁵

Hogy a Dlugoss által lejegyzett hír miért valós, azt Fügedi Erik a következőképpen foglalta össze. Szerinte Székesfehérvár a hagyományos közgondolkodással ellentétben nem

lehet Szent István alapítása, mivel a krónikák és legendák sem nevezik Istvánt a város alapítójának, csak a bazilikáénak. Ez a bazilika viszont nem a középkori belváros legmagasabb pontján áll. Ez csak amiatt lehetett, hogy az építések a legmagasabb ponton már egy másik intézmény állt. Ez a „legmagasabb pont” pedig a mai püspöki székesegyház, a középkori Szent Péter templom. Ezt a krónika szerint ugyan IV. Béla építette még koronázása előtt, valamikor 1220 és 1235 között, de egy korábbi templom helyén. A krónikakompozíció „cathedralis” névvel illeti ezt a templomot, holott nem volt itt püspökség, ráadásul a királykoronázási szertartás során is megkülönböztetett hely illette meg, ugyanis a megkoronázott király itt kezdte meg a jelképes uralkodását néhány ítélet meghozatalával és lovaggá ütéssel. Mindez csak Dlugoss krónikájának a fényében érthető: azért e kimagasló tisztelet, mivel itt temették el Gézát.¹⁰⁶

Mikor Fügedi megfogalmazta ezt az elméletet 1967-ben, akkor még semmilyen konkrét bizonyíték nem volt arra nézve, hogy a XIII. században felszentelt Szent Péter templom helyén állt volna egy olyan templom, amely Géza-korabeli lenne. És hogy a ma már szintén nem létező Szent Péter egyházat IV. Béla idején szentelték volna fel, arra pedig a már említett krónikakompozíció az egyetlen bizonyíték, amely a koronázása kapcsán említi meg ezt a tényt.¹⁰⁷ Ugyanakkor logikai alapon Kralovánszky Alán is úgy gondolta, hogy a templomnak volt egy Géza-kori előzménye, mivel az 1965-ben, a Szűz Mária bazilika környékén lefolyt ásítás X. századi keresztény temetkezés nyomait hozta a felszínre. Ez alapján itt lehetett egy olyan templom, ami a várnép temetkezőhelyéül szolgált. Viszont volt egy másik is, a domb tetején, amely eredetileg a fejedelem plébániatemplomaként működött, aztán amikor István megalapította az új bazilikát, akkor az lett a királyé, míg a korábbi „fejedelmi” a várnép kapta meg plébániatemplomul. Ezt a funkciót mutatja, hogy az 1246–49 közt a várba telepített latinoknak is a Szent Péter templom volt a plébániatemplomuk.¹⁰⁸ Kralovánszky később is visszatért a kérdésre, miután az 1972-es ásításai során egy nagyon csonka állapotban lévő, mintegy 10X10 méteres alapfalat hozott a felszínre néhány hozzá csatlakozó félköríves falszakasszal, a már többször emlegetett „legmagasabb ponton”. Ezt ő – feldebrői párhuzamok alapján – egy X. század végi, görög rítusú templom maradványainak vélte, amit azonosított Géza fejedelem temetkezőhelyével. Szerinte ezt Béla herceg bontatta el, amikor építtetni kezdte a Szent Péter tiszteletére szentelt egyházat.¹⁰⁹ Tegyük hozzá, hogy a falak X. század végi (tehát Géza-korabeli) voltát nem lehet perdöntő módon igazolni, legfeljebb a bizáncias stílusból vonhatnánk le ilyen következtetéseket. Mindenesetre a későbbi Szent Péter egyházat Kralovánszky Alán sem tartotta azonosnak azzal, amelyikbe Géza temetkezett volna, sőt, az új templom nem is pont a régi köré épült, hanem néhány méterrel odébb. És hogy mit keresne a sír egy olyan XIII. századi helyen, amely nem azonos a korábbi elődjével, ezt a problémát Györfly György azzal hidalta át, hogy szerinte Dlugoss figyelmét egy felírt kő hívta volna fel Gézára, és hogy „a sír egy korábban is állott templomból vagy kápolnából került ide át.”¹¹⁰ A legperdöntőbb érve Siklósi Gyulának lenne arra nézve, hogy ezt az állítólagos Géza-kori templomot nem elbontották, csak kibővítették (így a sír épségben maradhatott): ugyanis szerinte a Szent Péter egyház első említése 1202-ben történt volna, így egyértelmű, Béla csak átépíttette azt.¹¹¹ Annyiban igaz lehetne Siklósinak, hogy a kibővítési munkálatok során szintén újraszentelik a szakrális helyeket, tehát lehetne éppen korábbi is, de az általa idézett forrás – bár valóban szól Szent Péter titulusról – nem vonatkozhat a kérdéses templomra. Itt ugyanis arról van szó, hogy még III. Sándor pápa 1161-ben, majd 1171-ben a fehérvári prépostságot Szent Péter (tehát a pápai hatalom) pártfogása alá vette. Ebből

egy komolyabb konfliktus keletkezett, mivel a fehérvári prépost megpróbálta hivatalosan is kivívni a közvetlen Rómától való függést, ami szembeállította III. Béla királlyal. Több, a pápai udvarral való üzenetváltás után III. Ince ismét megerősítette a fehérvári prépostság eme kiváltságát 1202-ben, ez az a forrás, amit Siklósi Gyula idézett.¹¹² Mindenesetre látjuk, hogy némileg bizonytalan lábakon áll az a feltételezés, amely szerint itt egy olyan sírhelyről lenne szó, amelynek a Géza-korabeli templomát Béla, még ifjabb királyként egyszerűen elbontatta, majd egy másikat néhány méterrel arrébb újra felépíttetett, ám, tekintettel őse sírjára, a nyughelyet áthelyeztette volna.

Akkor viszont minnek tudható be az a tisztelet, amely a Szent Péter templomot körülölelte? Mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy a hely egyedül a királykoronázási szertartás során kapott külön figyelmet, nincs adatunk arra még a késő-középkorból sem, hogy olyasféle kultushelyé vált volna, mint láttuk ezt Fehéregyháza esetén.¹¹³ A XV–XVI. századból több részletesnek is mondható koronázási szertartásleírást ismerünk, amelyek közül nem egy a Szent Péter templomra is kitér.¹¹⁴ Ám a mi szempontunkból a legérdekesebb leírást Brodarics István hagyta ránk, nem a mohácsi csatáról szóló sokat emlegetett művében, hanem két levélben, amelyeket Lardis Tádéhoz írt 1508 folyamán a későbbi II. Lajos király gyermekként való megkoronázásáról.¹¹⁵ Ezek közül az első, 1508. június 6-án kelt levél tartalmazza a még nem egészen két éves Lajos koronázási szertartását. A levél szerint a bazilikában lezajlott koronázás után Lajost „... vörös posztóval leterített úton, a szakácsjog alapján a nem messze lévő Szent Péter templomba vitték, atyja és nővére kísértében. Ahol egy régi székre, amelyet Szent Istvánénak mondanak, ráültették.”¹¹⁶ A Szent Péter templomban lezajló első ítélkezést tehát egy Szent Istvánnak tulajdonított régi trónszékkel legitimizálták. Brodarics sedes-nek (széknek) mondja az ülőalkalmatosságot, és nem solium-nak (trónnak), ezt az elnevezést a királyi bazilikában lévő trónszéknek tartotta fenn, ahová a megkoronázott Lajost helyezték el, ugyanakkor azt csak „solium auratum” (aranyozott trón) néven emlegeti, és nem köti hozzá Szent István személyét.¹¹⁷ Ha ennek fényében olvassuk Bonfini művét, akkor azt látjuk, hogy ő már (pontosabban még, hiszen a leírása II. Ulászló 1490-ben lezajlott koronázásáról szól) trónnak tartja a Szent Péter bazilikában (!) lévő tárgyat, de az „oda-készített” jelzővel látja el, tehát nem volt beépítve a templom padlózatába.¹¹⁸ Valószínűleg egy kellően réginek látszó, nagydarab trónszékéről lehetett szó, amit azért még mozgatni tudtak. Ám ez a mozzanat csak azt mutatja, hogy mi volt az itteni ítélkezés legitimációs alapja: természetesen Szent István, ahogy az egész koronázási szertartás az ő személyes tárgyai köré épült. De ez a trónszék vajon régóta ebben a templomban állt-e, hogy a Szent Péter templom kiemelt szerepét ennek (és nem Géza feltételezett sírjának) tudjuk be? Úgy véljük, hogy igen. Ránk maradt a sittichi ciszterci monostor szerzetesének egy leírása (az ún. Sittichi Rímes Krónika),¹¹⁹ amely Szent Istvánt említve hozzáteszi, hogy: „A királyokat a mai napig, mikor megkoronázzák, a mondott Istvánnak trónjára ültetik. Az ő híres jelvényeivel ékesítik fel azokat, akiket az ország főpapjai királlyá szentelnek.”¹²⁰ Itt most az említett trónszék az érdekes. A szerző 1240 körül járt Magyarországon,¹²¹ tehát ami információja volt a királykoronázásról, azt legvalószínűbben a legutolsó, 1235-ben lezajlott koronázás alapján szerezte. Ez az a IV. Béla-féle esemény, amelyet a krónikakompozíció többször is említett helye szerint a Szent Péter templomban tartottak. Ez alapján első látásra nagyon merész feltételezésnek tűnhet, hogy Bélát *csak* a Szent Péter templomban koronázták volna, bár azt tegyük hozzá, hogy pusztán forrástani alapon nem utasíthatjuk el. Az Árpád-kori koronázások helyéül, ahol megjegyzik a helyszínt, ott mindenhol Fehérvárat említenek, ám a legtöbb

esetben pusztán csak a városnevet (kivételt képeznek a megerősítő és ünnepi koronázások, pl. Sámuel vagy Salamon esetén, de ezek nem minősültek a királlyá avató szertartásnak).¹²² Péter 1044-ben történő visszahelyezésekor az Altaichi Évkönyv szerint Fehérvárott a Szűz Mária egyházban történt az aktus, amit a krónikakompozíció is megerősít.¹²³ A következő király, aki kapcsán a konkrét helyszínről szólnak, az maga IV. Béla, eszerint őt a Szent Péter-egyházban koronázták volna királlyá. IV. László oklevele ismét a Szűz Mária egyházat nevezi meg, ahogy III. András is.¹²⁴ Úgy tűnik, hogy a Szűz Mária egyház volt a koronázási szertartás állandó helyszíne (legalábbis Péter és IV. László mintegy „keretbe foglalja” az Árpád-kort), ám ezt teljes bizonyossággal ilyen kevés említésből nem olvashatjuk ki. Ha egyébként a IV. Béla koráról nem túl nagy szövegbőveléssel tudósító krónikás kiemelte azt a mozzanatot, hogy őt a Szent Péter-templomban avatták királlyá, akkor nyilván különleges kellett hogy legyen, nem a szokásos szertartásrend visszaadása. Elképzelhető, hogy Béla valóban a Szent Péter-templomban tartotta a koronázását, legalábbis annak egy részét biztosan. Fügedi Erik találoán jegyezte meg, hogy a krónika azon fejezete, amely a Szent Péter templomban lezajlott koronázásról tudósít, azt emeli ki, hogy Danyiló rutén herceg vezette Béla lovát, és Kálmán, a testvére vitte előtte a kardot: ez pedig nyilván a helyszínek közötti átvonulásra vonatkozik, amely a „katedrális” és a Péter-templom között zajlott, csak összemosták a kettőt.¹²⁵ Ezt a szokást véleményünk szerint IV. Béla vezethette be, mivel mindenki ragaszkodott érzelmileg a középkorban a saját maga által alapított és felszentelt templomokhoz, így Béla szerepet akart neki juttatni a koronázásakor is. Így terjedhetett el az a szokás, amely a Szent Péter templomban zajlott, és ott kezdte meg a király a jelképes uralkodást. És mi mással is lehetne egy újonnan felszentelt templomban lezajlott új aktust legitimizálni, minthogy ezt az uralkodást egy Szent Istvánnak tulajdonított trónszékben kezdik meg? Véleményünk szerint akár erre is vonatkozhatott a Sittichi Rímes Krónika leírása, és nem feltétlenül csak a bazilikában álló, koronázáskor használatos trónra. Azt ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ennek a bazilikában lévő trónszéknek is fontos szerepet tulajdonítottak, és a források „*solium regni*”, az „ország trónja” névvel illették.¹²⁶ Deér József szerint „ez nyilván azonos a királyi székkal, melyen III. Henrik 1044-ben Orseolo Pétert, IV. Henrik pedig 1063-ban Salamont ismét trónra emelte – tehát nyilván eredeti királyi trónus még az István-kori építési időből.”¹²⁷ Hasonlóképpen vélekedett Fügedi Erik is.¹²⁸ Nem zárhatjuk ugyan ki, hogy építészeti szempontból ez tényleg így volt, de a források nem kötik ezt a trónszéket egyértelműen Szent Istvánhoz, legfeljebb annyiban, amennyiben a „regnum” fogalma azonosítható Szent István személyével a korabeli gondolkodásban. De ha volt is ilyen képzet, akkor is szükség volt arra, hogy ne csak a Szűz Mária egyház trónja kötődjön a szent királyhoz, hanem az is, ahol az új király az uralkodását megkezdi. Nem valószínű, hogy Géza személye ilyen erővel bírt volna a korabeli jelképes közgondolkodásban (hozzá legfeljebb a négy kardvágás szokását lehetne kapcsolni, ha már mindenáron bele akarjuk magyarázni Gézát a koronázás jelképrendszerei közé – de valószínűbb, hogy egyáltalán nem is kell belemagyarázni). Kérdés persze, hogy van-e jogunk egészen az Árpád-korig visszamenőlegesen következtetéseket levonni akkor, mikor csak egy XVI. század elejéről származó híradás kapcsolja bizonyosan a Szent Péter templom trónszékét Istvánhoz, míg a sittichi szerzetes említése ebből a szempontból bizonytalan – bár a krónikás hagyomány által fenntartott helyszín IV. Béla kapcsán éppen egybevág. Az viszont biztos, hogy a Szűz Mária-bazilikában lévő trónszéket fontosabbnak tartották, ám nincs bizonyos adatunk arról, hogy Szent István személyéhez kapcsolták volna – bár ez is lehetséges. Ha viszont elfogadjuk

azt, hogy IV. Béla kora óta már létezett a Szent Péter-templomba történő átvonulás szokása,¹²⁹ akkor az uralkodás megkezdéséhez Szent István trónszéke sokkal jobban illett, mint Géza feltételezett nyughelye.¹³⁰

Véleményünk szerint tehát a Béla által építtetett és felszentelt Szent Péter-egyház inkább emiatt kaphatott szerepet a koronázások során – IV. Béla be szeretne volna vonni a „saját” (természetesen nem magánegyházi értelemben saját) templomát a koronázási szertartásába, amihez lehet hogy a bazilikai trón mintájára „Szent István trónszékét” használta alapul. Az is lehet, hogy ez az elem csak később került be, bár azt ne felejtsük el, hogy jelképesen biztosan ülni kellett valamin az első ítélőhozzátal során, tehát valamiféle trónszéknek kezdetről fogva helyet kellett biztosítani a szertartásrendben. Aztán (bármiféle hagyomány is lengje körül a trónt) ez a szokás kanonizálódott, és nem Géza sírja miatt került ez az elem a Szent Péter-templomba.

Egy mozzanattal viszont mindenképpen foglalkozni kell még: miért írta Dlugoss, hogy ott temették el feleségével együtt Géza fejedelmet? Az általa közölt szöveg alapján ő is úgy hallotta a hírt, és az is feltűnő, hogy Géza feleségét Adelheidnek nevezi. Ez minden bizonynyal az ő kiegészítése lehetett, hisz ez a hír (amelyet általában nem fogadnak el a magyar történezesek),¹³¹ csak lengyel eredetű forrásokban, legelsőnek a Lengyel-magyar Krónikában található meg. Igen kevés az esélye annak, hogy Dlugoss olyan sírfeliratot látott, amelyen Adelheid neve szerepelt volna, inkább csak a hírt hallhatta, hogy Géza és a felesége itt van eltemetve, ez összevág azzal, hogy ő maga is a „*memoratur*” („úgy hírlik”) szót szúrta be rövid kis a tudósítása végére. Viszont innentől fogva az egész hír nem egyéb, mint egy ellenőrizhetetlen hagyomány. Ettől még nem kell elvetni a valóságtartalmát, de nem is igazolható semmivel, véleményünk szerint még áttételesen sem, hiszen a koronázási szertartáselem nem e sír képzetéhez kötődik. A tudósítás értéke lényegében Anonymus hírével egyezik meg: a történetíró lejegyzett egy olyan hírt, amelyet a saját korában egyesek valóságosnak fogadtak el. Csak míg Anonymust és kortársait (ha jól helyezzük el a korban a szerzőt)¹³² 300 év választotta el Árpád halálától, addig Dlugoss kortársait már 450 év Gézától. Nehezíti a helyzetet, hogy a nyughelyet egy olyan templomba helyezték, amely biztosan a XIII. század első felében épült, és nem pontosan a feltárt régebbi köré – tehát a síremléket, legalábbis jelképesen, át kellett volna ide helyezni. Ez elvi szinten mind lehetséges, de azt le kell szögezni, hogy a Géza-sírral kapcsolatban konkrét bizonyítékokkal nem rendelkezünk.

Áttekintve tehát az adatokat, láthattuk, hogy krónikásainkat általában nem érdekelte a nagyfejedelmek eltemetésének a kérdése, Géza és Taksony nyughelyének a hagyományáról mintegy mellékesen, egy templom említésekor, illetve a két királyunk testvérének is számító Levente temetkezési helye kapcsán szólnak, Árpádról pedig csak a népi hagyomány ostorozójának és feldolgozójának is számító Anonymus tartott fent ilyen jellegű adatot. A jóval biztosabb pontnak számító székesfehérvári királysírok sorsának az ismeretében pedig igen kicsi az esélye annak, hogy a jövőben a felszínre kerüljön valamelyik X. századi „vezér” földi maradványa.

BIBLIOGRÁFIA

ÁKÍF Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár* 15.

- ÁMTF I–IV. GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1963–1998.
- ÁÚO I–XII. WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár I–XII*. Pest – Budapest, 1860–1874. Magyar Történelmi Emlékek, első osztály: Okmánytárak
- BÁRTFAI SZABÓ 1935 BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: *Óbuda egyházi intézménye a középkorban*. Budapest, 1935.
- BÁRTFAI SZABÓ 1936 BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: *Mit várhatunk a Fehéregyház körül folyó ásatásoktól?* Budapest, 1936.
- BARTONIEK 1939 BARTONIEK EMMA: *A magyar királykoronázások története*. Budapest, 1939.
- BENKŐ 1998 BENKŐ LORÁND: *Név és történelem*. Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest, 1998.
- BOLLA 1998 BOLLA ILONA: *A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon*. H.n. [Budapest] 1998.²
- BÓNA 1996 BÓNA ISTVÁN: *Dienes István, a honfoglalás kor régésze*. In *Tanulmányok, közlemények a honfoglalás emlékére 896–1996*. Szerk.: Németh Péter. Nyíregyháza – Szabolcs, 1996. 267–286.
- BÓNA 2000 BÓNA ISTVÁN: *A magyarok és Európa a 9–10. században*. Budapest, 2000. História Könyvtár. Monográfiák 12.
- BÓNIS 1967 BÓNIS GYÖRGY: *Székesfehérvár, az Árpád-ház székhelye*. In *Székesfehérvár évszázadai I*. Szerk.: Kraloványzky Alán. Székesfehérvár, 1967, *István Király Múzeum közleményei* 13. 49–61.
- BOTTLÓ 1932 BOTTLÓ BÉLA: *Długosz János Historia Polonicaja mint magyar történeti forrás, 1385–1418*. Budapest, 1932.
- CD I–XI. *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii, Fejér. I–XI. Budae, 1829–1844.
- CFH I–III. *Catalogus fontium historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI*. Coll. Albinus Franciscus Gombos. I–III. Budapest, 1937–1938.
- CSÓKA 1982 CSÓKA J. LAJOS: *Az esztergomi főszékesegyházi könyvtár Ms III. 184. kódexe*. *Századok* 116 (1982) 969–985.
- DEÉR 2005 DEÉR JÓZSEF: *A magyarok Szent Koronája*. Máriabesenyő – Gödöllő, 2005. *Historia incognita*
- DHA I. *Diplomata Hungariae Antiquissima I*. Edendo operi praefuit: Georgius, Györffy. Budapestini, 1992.
- DLUGOSS *Ioannis Dlugossi seu Longini canonici quodam Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII*. Ed.: Samuel Ioachim Hoppius – Gabriel Grodecki. I. Francofurti, 1711.
- DOMANOVSKY 1905 DOMANOVSKY SÁNDOR: *A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések*. *Századok* 39 (1905) 397–419., 518–547.
- ENDLICHER 1846 ENDLICHER, IOANNES: *Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin, 1439. 1440*. Leipzig, 1846.
- FITZ 1955 FITZ JENŐ: *Adatok Székesfehérvár középkorához*. In *Fehérvár*. A Vörösmarty Irodalmi Társaság irodalmi és helytörténeti antológiája 1 (1955) 64–71.
- FITZ 1956 FITZ JENŐ: *A középkori Székesfehérvár*. Székesfehérvár, 1956. *István Király Múzeum közleményei B. sorozat* 11.
- FNESZ I–II. KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I–II. Budapest, 1988.²
- FÜGEDI 1967 FÜGEDI ERIK: *Székesfehérvár korai története a város alaprajzában*. In *Székesfehérvár évszázadai I*. Szerk.: Kraloványzky Alán. Székesfehérvár, 1967. *István Király Múzeum Közleményei* 13. 27–34.
- FÜGEDI 1984 FÜGEDI ERIK: *A magyar király koronázásának a rendje a középkorban*. In

- Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. Székely György. Budapest 1984. *Memoria saeculum Hungariae* 4. 255–273.
- GÁRDONYI 1937 GÁRDONYI ALBERT: Az óbudai Fejéregyház problémája. In: *Történetírás* 1 (1937) 3–23.
- GERICS 1961 GERICS JÓZSEF: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái.* Budapest, 1961. *Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat* 22.
- GYÖNGYÖSI GYÖNGYÖSI GERGELY: *Arcok a magyar középkorból.* Budapest, 1983. *Magyar ritkaságok.*
- GYÖRFFY 1967 GYÖRFFY GYÖRGY: Székesfehérvár feltűnése a történelmi forrásokban. In *Székesfehérvár évszázadai I.* Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1967. *István Király Múzeum Közleményei* 13. 19–25.
- GYÖRFFY 1973 GYÖRFFY GYÖRGY: Budapest története az Árpád-korban. In *Budapest története I.* Főszerk. Gerevich László. Budapest, 1973. 217–349.
- GYÖRFFY 1977 GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve.* Budapest, 1977.
- GRZESIK 1995 GRZESIK, RYSZARD: Adelhaid, az állítólagos lengyel hercegnő a magyar trónon. *Aetas* 10. (1995) 3. sz. 114–126.
- HANKÓ 1987 HANKÓ ILDIKÓ: *A magyar királýsýrok sorsa.* Budapest, 1987.
- HATHÁZI 1997 HATHÁZI GÁBOR: *Az „államálmodó” Géza nagyfejedelem emlékezete (997–1997).* A Szent István Király Múzeum 1997. máj. 14 – szept. 28-i kiállítási katalógusa. Székesfehérvár, 1997.
- HAVAS 1882 HAVAS SÁNDOR: Az ó-budai, hajdan a bold. szűz Máriáról nevezett „Fehéregyház” és Árpád sírja. *Archeológiai Értesítő* 1882. LI–LXXX.
- HECKENAST 1970 HECKENAST GUSZTÁV: *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban.* Budapest, 1970.
- HÓMAN 1925 HÓMAN BÁLINT: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925.
- HÓMAN-SZEGFŰ 1935 HÓMAN BÁLINT – SZEKFŰ Gyula: *Magyar Történet I.* Budapest, 1935.
- HORVÁTH 1954 HORVÁTH JÁNOS: *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái.* Budapest, 1954.
- HORVÁTH 1967 HORVÁTH JÁNOS: Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján. In *Székesfehérvár évszázadai I.* Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1967. *István Király Múzeum Közleményei* 13. 101–116.
- ÍFMT *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemlről.* Szerk.: Makk Ferenc–Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006. *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár* 22.
- JANKOVICH 1959 JANKOVICH MIKLÓS: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. *Budapest Régiségei* 19 (1959) 57–98.
- KATONA 1778 KATONA, STEPHANUS: *Historia Critica primorum Hungariae ducum, ex fide domesticorum exterorum scriptorum concinnata.* Pestini, 1778.
- KATONA 1790 KATONA, STEPHANUS: *Historia Critica regum Hungariae stirpis mixtae.* Ex fide domesticorum exterorum scriptorum concinnata. Tomulus III. Ordine X. Budae, 1790.
- KATONA é.n. KATONA, STEPHANUS: *Historia Critica regum Hungariae stirpis mixtae.* Ex fide domesticorum exterorum scriptorum concinnata. Tomuli VI. Ordine XIII. Pars II. h.n. [Pest] é.n. [1790–1792 k.]
- KERTÉSZ 2006 KERTÉSZ BALÁZS: A honfoglalás története Laskai Osvát második Szent István-sermójában. *Magyar Könyvszemle* 122 (2006) 464–468.
- KESZI 2001 KESZI TAMÁS: Hozzászólás a korai magyar fejedelmi központ kérdéséhez. *Századok* 135 (2001) 489–492.

- KISS 2000 KISS CSONGOR (főszerk): *Óbuda évszázadai*. Budapest, 2000.
- KK *Képes Krónika*. Ford. Bollók János. Utószó és jegyz. Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 2004. *Milleniumi Magyar Történelem – Források*
- KMTL *Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század)*. Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál – Makk Ferenc Budapest, 1994.
- KNAUZ 1875 KNAUZ NÁNDOR: Két krónika. *Századok* 9 (1875) 623–625, 684–699.
- KRALOVÁNSZKY 1967a KRALOVÁNSZKY ALÁN: Székesfehérvár kialakulása régészeti adatok alapján. In *Székesfehérvár évszázadai* I. Szerk: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1967. *István Király Múzeum Közleményei* 13. 7–18.
- KRALOVÁNSZKY 1967b KRALOVÁNSZKY ALÁN: Székesfehérvár X–XI. századi településtörténelmi kérdései. In *Székesfehérvár évszázadai* I. Szerk: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1967. *István Király Múzeum Közleményei* 13. 35–47.
- KRALOVÁNSZKY 1968 KRALOVÁNSZKY, ALÁN: Contribution à la question du sacophage de Székesfehérvár dit de Saint Étienne. In *Alba Regia. István Király Múzeum évkönyve* 8–9 (1967–68) 85–91.
- KRALOVÁNSZKY 1984 KRALOVÁNSZKY, ALÁN: Baukunthistorische Angaben zur Frage des Auftauchens des vierapsidalen Kirchentyps in Ungarn. In *Folia Archeologica* 35 (1984), 111–138.
- KRALOVÁNSZKY 1996 KRALOVÁNSZKY ALÁN: Szent István király székesfehérvári sírja és kultuszhelye. In *Szent István és Székesfehérvár*. Székesfehérvár, 1996. 13–24.
- KRISTÓ 1972 KRISTÓ GYULA: „Bulcsú nemzetségének nyári szállása” ürügyén. *Századok* 106 (1972) 1080–1085.
- KRISTÓ 1976 KRISTÓ GYULA: Szempontok korai helyneveink történelmi tipológiájához. In *Acta Universitatis Szegediensis de Attila Józsefnominatae*. Acta Historica tomus LV. Szeged, 1976. 1–99.
- KRISTÓ 1994 KRISTÓ GYULA: *A történelmi irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. Budapest, 1994. *Irodalomtörténeti füzetek* 135.
- KRISTÓ 1995 KRISTÓ GYULA: *A magyar állam megszületése*. Szeged, 1995. *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár* 8.
- KRISTÓ 1999 KRISTÓ GYULA: *A tizenegyedik század története*. H.n., 1999. *Magyar Századok*.
- KRISTÓ 2002a KRISTÓ GYULA: Árpád fejedelem. In: Uő: *Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig*. Budapest, 2002. 9–32.
- KRISTÓ 2002b KRISTÓ GYULA: *Magyar historiográfia I*. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest, 2002. *A történettudomány kézikönyve*
- KRISTÓ 2002c KRISTÓ GYULA: Árpád fejedelemutódai. In Uő: *Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig*. Budapest, 2002. 93–105.
- KRISTÓ 2003 KRISTÓ GYULA: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szeged, 2003. *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár* 19.
- KRISTÓ–MAKK 1995 KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC: Az Árpád-ház uralkodói. H.n. [Budapest], é.n. [1995]
- KUJÁNI 1908 KUJÁNI GÁBOR: Brodarics István levelezése 1508–1538. Első közlemény. *Történelmi tár*. Új folyam 9 (1908) 258–293.
- KULCSÁR 2006 KULCSÁR PÉTER (ford): *Krónikáink magyarul*. III/1. Budapest, 2006. *Történelmi források* III.
- KUMOROVITZ 1971 KUMOROVITZ L. BERNÁT: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából XVIII*. (1971) 7–57.
- LAUSCHMANN 1993 LAUSCHMANN GYULA: *Székesfehérvár története I*. Székesfehérvár, 1993. *Közlemények Székesfehérvár város történetéből*
- MAKK 2004 MAKK FERENC: A vezéri törzsek szálláshelyei a 10. században In *Változatok a*

- történelemre.* Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk. Eredei Gyöngyi – Nagy Balázs. H.n. [Budapest], é.n. [2004] *Monumenta Historica Budapestinensia XIV.* 119–127.
- MAKKAY 2007 MAKKAY JÁNOS: *Árpád fejedelem.* Budapest, 2007. *Tractata Minuscula 61.*
- MÁLYUSZ 1967 MÁLYUSZ ELEMÉR: *A Thuróczy-Krónika és forrásai.* Budapest 1967.
- MÁLYUSZ 1971 MÁLYUSZ ELEMÉR: *Az V. István-kori gesta.* Budapest, 1971. *Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat.*
- MARCZALLI 1895 MARCZALLI HENRIK: A vezérek kora és a királyság megalapítása. In *A magyar nemzet története.* I. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1895. 3–301.
- MCSANONYMUS: *A magyarok cselekedetei.* KÉZAI SIMON: *A magyarok cselekedetei.* Ford. Veszprémy László és Bollók János. Budapest, 2004. *Milleniumi Magyar Történelem – Források.*
- MESTERHÁZY 1993 MESTERHÁZY KÁROLY: A magyar honfoglalás kor régészetének ötven éve. *Századok* 127 (1993) 270–310.
- MORAVCSIK 1988 MORAVCSIK GYULA (szerk.): *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Budapest, 1988.
- MT 1908 *Magyar Törvénytár.* 1907. évi törvénycikkek. Budapest, 1908.
- MTT ANTONIO BONFINI: *A magyar történelem tizedei.* Ford.: KULCSÁR Péter. Budapest, 1995.
- NÁDASDY–THALY 1860 NÁDASDY FERENC–THALY KÁLMÁN: *Az ó-budai Fejéregyház mint Árpád temetkezési helye.* Pest, 1860.
- PAULER 1899 I–II. PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* I–II. Budapest, 1899.²
- PAULER 1900 PAULER GYULA: *A magyar nemzet története Szent Istvánig.* Budapest, 1900.
- PRAY 1761 GEORGIUS, PRAY: *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum, ab anno ante natum Christum CCX. ad annum Christi CMXCVII.* Vindobonae, 1761.
- RÁSONYI NAGY 1927 RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: Taksony. In *Magyar Nyelv* XXIII. (1927) 274–284.
- RÉVÉSZ 1994 RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Vezéri sírok a Felső-Tisza vidékén. In *Honfoglalás és régészet.* Szerk.: Kovács László. Budapest, 1994. 139–150. A honfoglalásról sok szemmel I.
- RÉVÉSZ 1996 RÉVÉSZ LÁSZLÓ: *A karosi honfoglalás kori temetők.* Miskolc, 1996. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei I.
- RÉVÉSZ 1997 RÉVÉSZ LÁSZLÓ: Kristó Gyula könyvéről. *Századok* 131. (1997) 215–233.
- RÉVÉSZ 1999 RÉVÉSZ LÁSZLÓ: *Emlékezetek utatok kezdetére...* Budapest, 1999.
- RITOÓKNÉ 1994 RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES: A római föliratok gyűjtői Pannoniában. In *Pannonia Regia.* Művészet a Dunántúlon. Szerk.: Mikó Árpád, Takács Imre. Budapest, 1994. 318–325.
- RUD I–IV. ANTONIUS DE BONFINIS: *Rerum Ungaricarum Decades.* Edd.: I. Fögel et B. iványi et L. Juhász. Tomus I–IV. Lipsiae, 1936–1941.
- SASHEGYI 1998 SASHEGYI SÁNDOR: *Holdvilágárok – Holtvilágárok.* Sashegyi Sándor 1955. év végén készített tanulmányának szerkesztett változata. Szerk.: Csathó Pál – Szörényi Levente. Budapest, 1998.
- SIKLÓSI 1990 SIKLÓSI GYULA: *Adattár Székesfehérvár középkori és törökkori építészetéről.* Székesfehérvár, 1990.
- SRH I–II. *Scriptores Rerum Hungaricarum* I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937–38.
- SZABADOS 2006 SZABADOS GYÖRGY: *A magyar történelem kezdetéről.* Az előidőszemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században. Budapest, 2006.

- SZABADOS 2007 SZABADOS GYÖRGY: Árpád fejedelem – történet és emlékezet. *Magyar Tudomány* 168 (2007) 1428–1438.
- SZABÓ 1869 SZABÓ KÁROLY: *A magyar vezérek kora*. Árpádtól Szent Istvánig. Pest, 1869.
- SZENDREI 1908 SZENDREI JÁNOS: Árpád sírja. In Csánki Dezső (szerk.): *Árpád és Árpádok*. Budapest, é.n. [1908] 149–160.
- SZENTPÉTERY 1934 SZENTPÉTERY IMRE: A Zágrábi és a Váradai Krónika egymáshoz való viszonya. *Századok* 68 (1934) 410–425.
- TAKÁCS 1989 TAKÁCS MIKLÓS: *A belakúti/péteváradai ciszterci monostor*. Újvidék, 1989.
- THOROCZKAY 1994 THOROCZKAY GÁBOR: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése. *Fons* 1 (1994) 93–149.
- TOLDY 1862 *Annalecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum indenta*. Coll. et ed.: Franciscus Toldy. I. Pesthini, 1862.
- VAJAY 1967 VAJAY SZABOLCS: Géza nagyfejedelem és családja. In *Székesfehérvár évszázadai* I. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1967. *István Király Múzeum Közleményei* 13. 63–100.
- VENDE 1895 VENDE ALADÁR: Pozsony vármegye községei. In: *Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város, Nagyszombat, Modor és Szentgyörgy r.t. városok*. Budapest, é.n. [1895] 23–130. *Magyarország vármegyéi és városai*
- VESZPRÉMY 1990 VESZPRÉMY LÁSZLÓ: A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban. *Hadtörténelmi közlemények* 103/2 (1990. jún.) 1–21.
- VIZKELETY 1985 VIZKELETY ANDRÁS: Johannes de Utino világkrónikájának szöveg-hagyományozása. *Magyar Könyvszemle* 101 (1985) 195–209.
- WERTNER 1892 WERTNER MÓR: *Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerek, 1892.
- ZOLNAY 1982 ZOLNAY LÁSZLÓ: *Az elátkozott Buda – Buda aranykora*. Budapest, 1982.

JEGYZETEK

- 1 RÉVÉSZ 1997, 228.
- 2 A X. századi nagyfejedelmi központokról szóló különböző elméleteket jól összefoglalja Makk Ferenc: MAKK 2004, 119–120. A kérdés némileg összefügg Révész László elméletével, amely szerint a X. század első felében a magyar nagyfejedelmi központ a Felső-Tisza vidékén feküdt. Révész több helyen is kifejtette elméletét, most csak a legfontosabbakra utalva: RÉVÉSZ 1994, 142–149.; RÉVÉSZ 1996, 201–206.; RÉVÉSZ 1999, 144–157. Kristó Gyula többek között éppen abban látta ezen elmélet cáfolatát, hogy a helyszínről hiányzik a fejedelmi sír: KRISTÓ 1995, 174. A fejedelmi temetkezések írásos hagyományban való lecsapódására Révész is többször visszatért, pl.: RÉVÉSZ 1997, 230.; RÉVÉSZ 1999, 153.
- 3 Ld.: HANKÓ 1987, 131–139. A hagyomány egyedül a várnai csatában eltűnt I. Ulászlóról nem tud semmi konkrétat, de több királyunkról szóló híradás hitelességét (Péter, Salamon) is meg lehet kérdőjelezni sorsuk bizonytalan ismerete miatt.
- 4 GYÖRFFY 1973, 339. A királylajstromról, mint műfaji sajátosságról ld. még: HÓMAN 1925, 99.
- 5 Latin kiadása: KNAUZ 1875, 624., magyar fordítása: KULCSÁR 2006, 9. Hitelességét elfogadta pl. Gerics József (GERICS 1961, 103–104), Kristó Gyula (KRISTÓ 2002b, 29.), elutasította és 19. sz.-i tollpróbának tartotta Csóka J. Lajos (CSÓKA 1982, 980–982.). A királylistát egyébként tényleg furcsa kettősség jellemzi: míg műfajilag és tartalmilag abszolút hitelesnek tűnik (pl. Péter és Sámuel kihagyása, II. István „Kisebb Istvánként” való

megnevezése, László neve mellől a „szent” jelző elhagyása, míg Istvánnál szerepeltetése), addig paleográfaiilag nem (olyan rövidítéseket tartalmaz, amelyek nem voltak jellemzőek a korra, ráadásul egy helyen „ae” diftongust alkalmaz, ami igencsak szokatlan). A kérdést biztosan eldönteni pusztán a szövegkiadás alapján nem lehet, az eredeti példányt kellene alapos elemzés alá vetni.

- 6 Ld. pl. a Zágrábi Krónika, ill. a Váradi Krónika adatsorát: SRH I. 205–215; ill. jól leszűrhető a Budai-krónikacsalád XII. századra vonatkozó híradásából, ahol szintén a fent ismertetett minimumra szűkítették le az ismertetést: SRH I. 420–464. Többen ezekben a krónikarészletekben mára már elveszett királylajstromok nyomát látták. Györffy György szerint pl. a Budai krónika vonatkozó részeihez az „óbudai királylajstromot” használták fel (GYÖRFFY 1973, 339.), Hóman Bálint pedig Albericus világkrónikájának XII. századi magyar vonatkozású részeit a „somogyvári királyjegyzékből” származtatta (HÓMAN 1925, 9., 20–22.). Mályusz Elemér is feltételezett egy ilyen lajstromot, amelyet egy kancelláriáról szerzett uralkodói időssorral egészített volna ki Ákos mester, és toldotta hozzá a II. Géza halála utáni időszakhoz: MÁLYUSZ 1971, 111.
- 7 Krónikás hagyományunk ezen jellegzetességét Heckenast Gusztáv azzal magyarázta, hogy István fejedelemségét csak akkor lehetett jogszerűnek feltüntetni, ha Zolta ágán kívül nem esik szó Árpád más leszármazottairól. Mindezek igazolására a Pozsonyi Krónika azon sokat idézett részére hivatkozott, amely szerint István, miután személyesen végighallgatta a regösöket, egyházi irányítás alá rendelte őket. Heckenast szerint ezeken „politikailag súlyos tartalmú szövegeknek kellett lenni”, és így veszett ki a krónikás irodalomból Árpád többi leszármazottjának az ismerete. Ld.: HECKENAST 1970, 41–42. Itt nincs lehetőség, hogy részletesen kitérjünk ezen hely elemzésére, de a Pozsonyi Krónika említett szövege alapján (SRH II. 51., magyarul: KULCSÁR 2006, 36.) nem állapítható meg, hogy tényleg örökösödés-politikai oka volt-e mindennek. Az mindenesetre feltűnő, hogy míg Konstantin 950 körül még Árpád négy (plusz egy) fiáról és azok utódairól is ír (MORAVCSIK 1988, 47, 49), addig István halála után egyedül a száműzött Vazul-fiak számítottak élő Árpád-háziaknak férfiágon, legalábbis az írott kútfők nem vesznek másokról tudomást. A három nagyobb fiú leszármazottai egyszerűen eltűntek a történelemből.
- 8 Életrajzuk rövid összefoglalását ld.: KRISTÓ-MAKK 1995, 17–31.
- 9 SRH I. 106–107. Zolta VII. Konstantin *De Administrando Imperio* c. művében is szerepel, mint Árpád legkisebb fia, Zaltas alakban. Ld.: MORAVCSIK 1988, 49.
- 10 Egészen pontosan a Knauz-Krónika és rokon kódexei „*dux Zolthan*” néven szerepeltetik őt (SRH II. 328.), erre alább még visszatérünk.
- 11 Kiadása: SRH I. 203–215. Magyar fordítása: KULCSÁR 2006, 37–41. Kristó Gyula a fejedelmek kérdésében szintén kulcsfontosságú szerepet tulajdonít a Zágrábi Krónikában ránk maradt írásos hagyománynak: KRISTÓ 2002a. 15., 17. A Zágrábi Krónikával majdnem azonos szöveget közöl a Váradi Krónika, helyi jellegű utalásokkal kiegészítve, (kiadása: uo., mint a Zágrábi Krónika) de mivel a szöveghagyománya valószínűleg az előbbire megy vissza, így ebben a kérdésben önálló forrásértéket nem képvisel, viszont fontos szerepe van a Zágrábi Krónika hiányos és olvashatatlan részeinek a rekonstrukciós munkában. Domanovszky Sándor egyébként tagadta, hogy a Zágrábi Krónika régebbi, mára elveszett hagyományt tükrözne: DOMANOVSZKY 1905, 539–544. A kérdésben Szentpétery Imre véleményét szokás mérvadónak tekinteni, aki szerint a Zágrábi Krónika egy tényleges régi forrásra megy vissza, a Váradi Krónika pedig a Zágrábi másolata: SZENTPÉTERY 1934
- 12 „*Huic in ducatu successit eius filius, qui nominabatur Arpad. Huic successit filius suus in ducatu, qui nominabatur Thoxon.*” SRH I. 206. A magyar szöveg Kulcsár Péter fordítása: KULCSÁR 2006, 38.
- 13 Középkori krónikás szöveghagyományunk nagy része egyetlen közös, az évszázadok során folyamatosan alakuló és formálódó körre vezethető vissza. Ennek a bővebb változa-

tát nevezzük XIV. századi krónikakompozíciónak (mely maga is egy bővebb-rövidebb szerkesztményre oszlik), illetve az ehhez kapcsolódó rövidebb változatokat kivonatos krónikáknak. A krónikakutatás 1994-ig történő fontosabb eredményeit és vitáit összefoglalja KRISTÓ 1994, 8–22.

- ¹⁴ A krónikakompozícióban (SRH I. 285.): „*Arpad genuit Zoltan, Zoltan genuit Toxun*”; illetve a kivonatos krónikáinkban: a Pozsonyi krónikában (SRH II. 31.), a Münchener krónikában (SRH II. 61.). Érdekes, hogy a királyaink leszármazását több helyen is pontosabban megőrző Zágrábi és Váradi Krónikákból teljesen hiányzik a neve.
- ¹⁵ „*Arpad genuit Zothan [!] dux Zolthan genuit Chopon [!], dux Chopon genuit Geijsam*.” SRH II. 328. Az iménti szöveg, mely Koppánynak nevezi Géza apját, a Párizsi kódexből származik, amelyet a kritikai kiadás vezérfonalul választott, a másik négy kódexben (így a csoportnak nevet adó Knauz-Krónikában is) Taksony szerepel. A dux megnevezést valamennyi változat hozza.
- ¹⁶ DOMANOVSKY 1905, 538–539., ill. lásd még Bartoniek Emma bevezetőjét a kritikai kiadásban: SRH II. 323–324., és Szovák Kornél utószavát a kritikai kiadás reprintjében: SRH II. 768–769.
- ¹⁷ GYÖRFFY 1977, 33–34. vö. KRISTÓ 2002c, 96–99.
- ¹⁸ Ezen elméletek összefoglalását, és Kristó saját következtetéseken alapuló rekonstrukcióját ld.: KRISTÓ 2002c
- ¹⁹ „*Erat tunc princeps quartus ab illo, qui ingressione Hungarorum in Pannoniam dux primus fuit nomine Geiza*” SRH II. 378. Hartviknál: SRH II. 403. A magyar szöveg Kisdí Klára fordítása: ÁKÍF 271.
- ²⁰ Laskai Osvát két 15. sz. végi sermójában is szerepel ez a kitétel Géza „sorszámáról”, egyértelműen a Hartvik-legendából való átvételként, ld. mindkét szöveget idézve: KERTESZ 2006, 464–465.
- ²¹ SRH II. 378.
- ²² „*Dux vero Thocsun genuit filium nomine Geysam, quintum duce Hungarie*.” SRH I. 116. A magyar szöveg Veszprémy László fordítása: MCS 49.
- ²³ Ld. HÓMAN 1925, 5–14., KRISTÓ 2002a, 16–17.
- ²⁴ „*Sanctus rex de Ungaria Stephanus primus christianus Ieche filius et a primo duce Almo septimus*” CFH I. 26.
- ²⁵ „*Almus... non enim potuit in Pannoniam introire*” SRH I. 287. A krónikakompozíció elválasztja Erdélyt Pannóniától, Álmost szerinte Erdélyben ölték meg, de a (szűkebb értelemben vett) Pannóniába már a fia vezette be a magyarokat. SRH I. 286–288. Ld. még SRH I. 290., hogy Árpád a Pannóniába való bevonuláskor megelőzte a többi kapitányt.
- ²⁶ Az Álmos *megöléséről* szóló tudósítást nem tekinthetjük biblikus párhuzamnak, mert ilyen rész nincs a Bibliában, viszont a megindoklását („*ugyanis nem mehetett be Pannóniába*”) igen: Deut. 34.4–5.
- ²⁷ Mindezt összefoglalja: VESZPRÉMY 1990
- ²⁸ Uo., 9–10, ugyanígy véli legújabbban: SZABADOS 2007, 1432–1433.
- ²⁹ „*Geisa Princeps quartus ab Arpad, qui Pannoniam intravit*” TOLDY 1862, 77. A magyar szöveg Kulcsár Péter fordítása: KULCSÁR 2006, 85. A magyar vonatkozású részek szerzője ismeretlen, Johannes de Utino a XIV. század második felében meghalt, és az ő művének 3. ill. 4. csoportjába sorolható kódexei tartalmaznak magyarországi bővítményeket is, amelyet 1459 és 1463 között állított össze valaki. Ld.: VIZKELETY, 1985. Mályusz Elemér szerint a szerző talán Drágyi Tamás: MÁLYUSZ 1967, 76–77. A krónikakivonat érdekessége, és korai források használatának a bizonyítéka, hogy Leventét, Andrást és Bélát helyesen Vazul és egy ágyas („*concupina*”) gyermekeinek tartja: TOLDY 1862, 78.
- ³⁰ HÓMAN 1925, 27.
- ³¹ SRH II. 328., ill. ld. fentebb
- ³² BARTONIEK Emma bevezetője a kritikai szövegkiadás előtt (a fenti különbséget külön

kiemelve a 370. oldalon): SRH II. 370–371. Ezek alapján úgy tűnik, hogy Zolta fejedelemsége a XIII. század elejétől kezdett el terjedni írott forrásainkban. Hogy a legendába (és a Knauz-Krónikacsoport ősforrásába) Anonymus hatására került-e át, nem állapítható meg.

- ³³ „*Post hec anno dominice incarnationis DCCCCVII. Dux Arpad migravit de hoc seculo, qui honorifice sepultus est supra caput unius parvi fluminis, qui descendit per alveum lapideum in civitatem Athile regis, ubi etiam post conversionem Hungarorum edificata est ecclesia, que vocatur Alba, sub honore beate Marie virginis.* SRH I. 106. A magyar szöveg Veszprémy László fordítása: MCS, 45.
- ³⁴ NÁDASDY-THALY 1860, 8.
- ³⁵ PAULER 1900, 163.; HÓMAN-SZEGFŰ 1935, 130.; JANKOVICH 1959, 87–88, 90; MAKKAY 2007, 71–98.; KISS 2000, 164.
- ³⁶ Györffy: ÁMTF IV. 587.; Kubinyi: KMTL 501.; BÓNIS 1967, 53. KRALOVÁNSZKY 1967b, 40. (31-es lábjegyzet). Dienes ezirányú próbálkozásáról ír: BÓNA 1996., 277., 279.
- ³⁷ ZOLNAY 1982, 92.; RÉVÉSZ 1994, 147.; BÓNA 2000, 42.; KRISTÓ-MAKK 1995, 20–21. Keszi Tamás egyenesen azt írja (némileg sarkítva): „Mint fentebb láthattuk, az Árpád megtelepedésével illetve temetésével kapcsolatos történeti hagyomány X. századi eredetével a történészek már régen leszámoltak.” KESZI 2001, 489.
- ³⁸ PRAY 1761, 342. Gárdonyi Albert szerint Scheier Xistus használta volna fel elsőként érdemben Anonymus ezen információját 1774-ben: GÁRDONYI 1937, 3. Anonymus művének kiadásáról, történeti köztudatba való bekerüléséről, és Pray munkásságáról: SZABADOS 2006, 174–179., 184–201.
- ³⁹ KATONA 1778, 266–268. Katona életéről és munkásságáról: SZABADOS 2006, 201–221.
- ⁴⁰ „*Victo taedio, minutam limitum recensionem ea potissimum de caussa transcripsi, ut, si quis ecclesiam Albam B. V. ubi dux Arpadus erat tumulatus, investigare velit, istinc se iuvare possit. Ego montes istic nominatos percursavi, metasque plures, istic recensitas, deprehendi; sed, quia certum non est, eadem nunc, quam tunc, viam Strigoniensem esse; certo definire non possum.*” KATONA 1790, 140–141. A „kicsiny határleírás” emlegetése nyilván ironia, mivel az oklevél a nyomtatott szövegben 14 oldalt tesz ki: uo.: 126–140.
- ⁴¹ BÁRTFAI SZABÓ 1935, 23. Érdyt egyébként a rendőrség állította le, mint illegális kincs-keresőt.
- ⁴² Ezen ásatás eredményeinek az összefoglalója: NÁDASDY-THALY 1860. Ebben természetesen még nem említik meg a rendőrségi affért, erre: SZENDREI 1908, 150.
- ⁴³ Ezen viták és ásatások legfontosabb állomásait összefoglalja SZENDREI 1908, 149–153.; ill. BÁRTFAI SZABÓ 1935, 21–30.
- ⁴⁴ HAVAS 1882, LI.
- ⁴⁵ Az 1907. évi XXVIII. tc. 1.§ c pontja: MT 1908, 395.
- ⁴⁶ A Történetírás c. folyóirat 1937. évi száma közli (664. old.) hogy Domanovszky Sándor és Hetényi Árpád „nagyszabású munkálatba fogtak” Árpád sírjának a felkutatására, és hogy a további fejleményekről beszámolnak. A lap 1939-ig létezett, ezalatt nem említették többet az Árpád-sírt. Ezzel szinte párhuzamosan Sashegyi Sándor a pilisi Holdvilágárokban szerette volna megtalálni a nyughelyet. Az 1941 őszi lezajlott ásatásának nem sok tudományos visszhangja volt, annál inkább foglalkozott vele a korabeli sajtó, sőt, a Magyar Távirati Iroda egyenesen azt a hírt röpitette világgá, hogy már meg is találták Árpád sírját. Emiatt néhány külföldi sajtóorgánium is cikkezett erről. Sashegyi talált ugyan egy sírt, amelyet a Nemzeti Múzeumból kiküldött Gallus Sándor tárt fel, ám ez még szerinte sem lehetett Árpád sírja. A leletet a II. világháború után elveszték, sőt, minden olyan állítólagos lelet, és azok fényképei is elveszttek, amelyre Sashegyi – állítása szerint – rábukkant. Sashegyi

- elméletéről és 1941-es ásatásáról: SASHEGYI 1998, 31–69.
- 47 Györrfy György szerint a mai Bécsi út és Vörösvári út találkozási közelében állott a templom, ahol egy római vízvezető csatorna maradványait is megtalálták, amiben az Árpád-forrás folyt, ld.: GYÖRFFY 1973, 264–265. Ld. még: ZOLNAY 1982, 90, 192., néhány „alternatív” elméletet is említve.
- 48 „... *vetustatis opinione celebris, prima enim ante omnes alias in ipso conversionis exortu fundata traditur*” Az oklevél Fehéregyházára vonatkozó részeinek a kiadása: BÁRTFAI SZABÓ 1935, 110–111.
- 49 Bártfai Szabó László egy másik művében úgy gondolta, hogy Mátyás fentebb idézett, IV. Sixtus pápához írt levelében említett kiemelkedő szerep valójában a pogány Árpád sírhelyének szólt, csak Mátyás nem akarta ezt külön kihangsúlyozni a pápának (BÁRTFAI SZABÓ 1936, 5.) Hasonlóképpen vélekedett erről Havas Sándor (HAVAS 1882, LXXIII.) és Jankovich Miklós is (JANKOVICH 1959, 88.) – ám mindez – a véleményünk szerint – egyáltalán nem bizonyítható.
- 50 „*ad quam prelati et barones singularem gerunt devotionis affectum*” idézi: GÁRDONYI 1937, 17.
- 51 „... *in extrema parte urbis sub monte dive genitricis Marie templum statuit, quo devotissime tinitimi undique tempestate nostra populi supplicatum confluent et albe Marie sacellum primum Christianis in Hungaria numinibus dicatum appellant idque lapis adhuc indicat excisus.*” RUD I. 193. A magyar szöveg Kulcsár Péter fordítása: MTT 201.
- 52 Francesco Guistiani velencei követ 1464-ben érkezett Magyarországra, ahol több ókori feliratot is lemásolt. Fehéregyháza kapcsán megjegyzi, hogy a helyet Nagy Károly alapításának tartják. Ld.: RITOÓKNÉ 1994, 318., ill.: MAKKAY 2007, 78–79. Makkay János egyébként valós értesülésnek gondolja, és más úton is bizonyítani igyekszik, hogy Fehéregyházát Nagy Károly építtette volna, azon magyar nyelvű „avarok” számára, akiket meghódított: MAKKAY 2007, 77–91.
- 53 GYÖNGYÖSI, 158.
- 54 RÉVÉSZ 1999, 153. Mesterházy Károly egyébként azt vetette fel, hogy bizonyítsa be Révész azt, hogy az írásos hagyomány téved a fejedelmi szálláshely kapcsán: MESTERHÁZY 1993, 300.
- 55 BENKŐ 1998, 11–27. Benkő itt a gesztában felbukkanó valamennyi hely- és személynevet számba vette és kiemezte.
- 56 BENKŐ 1998, 13–14.
- 57 SRH I. 51–52.
- 58 SRH I. 47–50., 59–60., 70., 99–106. Vö.: BENKŐ 1998, 18.
- 59 Ld. pl. HECKENAST 1970, 35. A tévedésből ide lokalizált „Árpád völgyéről”: HAVAS 1882, LXXIII.
- 60 „... *quoddam rivulum fluviale vulgo Krumbeltferdeye vocatum de Alba ecclesia...*” (1389): BÁRTFAI SZABÓ 1935, 91–92. Ld. még: „*molendinium nostrum prope Albam ecclesiam eiusdem Beate Marie Virginis in rivulo calide aque situm*” (1421): CD X/6, 416. „*molendinio in calidis aquis superioribus Budensibus*” (1453): NÁDASDY-THALY 1860, 9–10. A forrásvíz biztosan beazonosítható Árpád-kori említéséről nincs tudomásunk, a környékét Bana (Bánya) néven emlegették, aminek hasonló jelentése van (ÁMTF IV. 634.). Hasonló szavakkal számtalanszor körbeírják Felhévíz nevét (pl. Anonymus is: „*Aguas Calidas Superiores*” – SRH I. 94., ld. még: ÁMTF IV. 634–637.), de ez a tágabb értelemben vett Felhévíz helynévre vonatkozik, nem konkrétan arra a forrásra, amely Fehéregyháza mellett található. Az Árpád-forrás nevééről ld. még: SZENDREI 1908, 151.; ZOLNAY 1982, 90., 164. A „Krimhildfürdője” elnevezés egyébként egy érdekes példája annak, hogy a német eredetű Nibelung-ének ismerete miként hatott vissza még a magyar helynévadásra is „Etzilburg” kapcsán.

- ⁶¹ SRH I. 40., 53., 59–62., 75., 81., 94.
- ⁶² Ez szinte biztos, hiszen semmilyen más írásbeli forrásban nem található meg ez az információ – a történetírásunk nem is tudott róla Anonymus kéziratának publikálásáig. Hogy az adat az ősgesztában benne lett volna (MAKKAY 2007, 80.), nem valószínű, mivel pont Anonymusról nem lehet bizonyítani, hogy használta volna az ősgesztát (bármit is takarjon ez a fogalom), ellentétben krónikás irodalmunkkal, amelybe elvileg hosszabb-rövidebb szakaszokban bele is van építve.
- ⁶³ Györffy György szerint egyébként Óbuda prépostjai királyi nótáriusként is működtek (ÁMTF IV. 679.). Ha a Névtelen Jegyző óbudai prépostsága nem is bizonyítható, de a környékre vonatkozó helyismerete mindenképpen feltűnő. Bárhonnan is származik ez, Anonymusnak alkalma nyílt a környék hagyományait megismerni.
- ⁶⁴ ZOLNAY 1982, 192–194, ill. térképre vetítve: 186. Érdekesképpen megemlíthetjük, hogy a másik két környékbeli filiája a VII. Konstantin által első két helyen említett magyar törzs nevét viselő falu, a Nyék és a Megyer volt (MORAVCSIK 1988, 46.), bár az kérdéses, hogy ebből le lehetne-e bármilyen következtetést is vonni.
- ⁶⁵ MCS, 45. A XV. század végi híradásokból jól kiviláglik, hogy egy hagyomány évszázadokon át is fenn tud maradni, nem feltétlenül kell néhány generációval későbbi lejegyzések kapcsán torz információkra gyanakodni.
- ⁶⁶ GYÖRFFY 1973, 264.
- ⁶⁷ SZENDREI 1908, 159.
- ⁶⁸ Ezt a némileg pesszimista szemléletet indokolhatja az, hogy a tágabb értelemben vett területet azóta teljesen beépítették. Erről már Szendrei János is panaszkodott 1908-ban, hogy a Bécsi út környékén (ahová a mai kutatás is Fehéregyházát sejtí) egy temetőt nyitottak a XIX. század végén, amit felparcelláltak és kibővítettek, és ha volt is ott sír, akkor a régi csontokat a munkások egyszerűen szétszórták (SZENDREI 1908, 157.). Legutóbb egy nagyáruház épült fel a közelben, amelyet nem előzött meg szabályos módon régészeti feltárás, és ahol a régészek utólagos vizsgálata megállapította, hogy római és középkori emlékek semmisültek meg (MAKKAY 2007, 93–95.).
- ⁶⁹ „*Leuente vero in eiusdem diebus mortuus est, qui si diutius vixisset et regni potestatem obtinisset, sine dubio totam Hungariam paganisima ydolatria corrumpisset. Et quia ipse Leuente catholice non vixit, ideo circa villam Toxun ultra Danubium est sepultus, ubi iacere dicitur Toxun avus suus more paganismo.*” SRH I. 344. A magyar szöveg Bollók János fordítása: KK 58.
- ⁷⁰ HÓMAN 1925, 85–87., 95–97.; HORVÁTH 1954, 311–313.; GERICS 1961, 82.; KRISTÓ 1994, 120., ill. KRISTÓ 2002b, 33–34. Hóman Szent László korára helyezte az ősgesztát, Horváth I. András idejére, Gerics Salamon korára, Kristó pedig Könyves Kálmán-korabelinek tartotta.
- ⁷¹ KRISTÓ 1995, 259–260. Kezdetben egyébként Kristó sem zárta még ki, hogy a falunév és Taksony temetkezési helye között valódi összefüggés is lehet, ld. pl.: KRISTÓ 1972, 1082.; KRISTÓ 1976, 19–20., 34–35.; KRISTÓ 1994, 120.
- ⁷² Vazul fiak száműzetéséről és visszatéréről ld. pl. KK 46., 52–53.
- ⁷³ Még Szent László és Kálmán törvényei is rendelkeznek a pogány szokások ellen. Ráadásul Kálmán törvénye, némileg súlyosbította is Szent László intézkedését: ÍFMT 154., 220.
- ⁷⁴ KRISTÓ 1976, 35. A XVI. század utáni két helynév Kristó szerint inkább az ekkor megjelenő Taksony-családhoz köthető. Ld. még: RÁSONYI NAGY 1927, 275. A Pest megyei település ma is a Taksony nevet viseli, a volt Pozsony megyei falu 1948-tól Matuškovo, a szlovák himnusz szövegírójának, Janko Matuškának a nevéből, a történelmi Heves megyei pedig ma Jász-Nagykun-Szolnok megyében van, és Pusztataskony néven Tiszabura része. Ld.: FNESZ II. 384., 609.
- ⁷⁵ Hogy Taksony a Pest megyei faluba temetkezett, minden különösebb indoklás nélkül közli RÁSONYI NAGY 1927, 276.; HECKENAST 1970, 45.; KRISTÓ 1976, 35. és KRISTÓ

2002b, 33–34; ÁMTF IV. 558–559.; MAKK 2004, 125. A Pozsony megyei hagyományra lásd: VENDE 1895, 119.

- 76 KUMOROVITZ 1971, 44–53. Érdekes, hogy Esztergom városa egyszer sem bukkan fel a forrásokban „medium regni” hivatkozás alatt, de történéseink általában bele szokták érteni, maga Kumorovitz sem zárta ki: uo, 52–53.
- 77 DHA I. 215. (1075): „*Ultra Danubium dedi XX vineas cum vinitoribus et terram ad XV aratra*”; DHA I. 379. (+1109/1295 k.): „*dedit villam Zamtor ultra Danubium*”; ÁÚO I. 85. (1197): „...*ut universas possessiones, quas Ecclesia Beati Martini de Orod habet ultra silvas, et ultra Danubium*”; ÁÚO VI. 487. (1230): „*terram... quam habebant ultra Danubium in villa Thata iuxta Gron*”; ÁÚO VII. 29. (1237): „*contulimus eidem Ecclesie ultra Danubium possessionem, que vocatur Peturwarad*”; ÁÚO II. 126. (1241): „*Regnum nostrum totum ultra Danubium... occuparunt*”; CD IV/1. 328. (1244): „*Item minor Pesth, ultra Danubium sita*”; CD IV/2. 221. (1254): „*in confinio Cumanorum ultra Danubium, et Bulgarorum*”; CD IV/2. 434. (1257): „*omnes de Musla, de Comitatu Strigoniensi ultra Danubium*”; ÁÚO XI. 459. (1259): „*Dedimus siquidem terras Uzlar et Sul vocatas ultra Danubium prope villam Veteris Pest existentes*”; CD IV/3. 40. (1261): „*item villa Mour ultra Danubium in Diaceesi Wesprimiensi*”; ÁÚO II. 15. (é.n. [1234–70]): „*et ultra Danubium ad quinque aratra cum pluribus metis circumdatam et est conterminalis cum hijs villis: Gunu, Hucche, Guud, – –, Urucang*”; CD V/1. 148. (1271): „*Contulimus et eisdem terram Castris Iauriensis, Malomsok vocatam, ultra Danubium usque Zámoly existentem*”; CD VI/1. 297. (1294): „*praeinomintam villam Bulchu ultra Danubium circa meatum eiusdem fluminis prope Strigonium*”. A vizsgálat csak a már kiadott, magyarországi oklevelekre terjedt ki 1301-ig bezárólag. A kiadott anyag nem fedile az Árpád-kori oklevelek teljes hányadát, de megközelíti azt. Abban az esetben, amikor a szókapcsolattal nem egy helyszínt lokalizáltak, hanem azt jelezték, hogy egy határjel áthalad a Dunán, és a „Dunán túl” folytatódik tovább, az nem került bele a vizsgálati anyagba, pl.: ÁÚO VII. 283. (1249); ÁÚO VIII. 17. (1261)
- 78 Pl. ÁÚO IV. 24. (1273); ÁÚO VIII. 288. (1270); ÁÚO IX 13. (1273); ÁÚO IX 58. (1274). A következő formulával utalnak vissza az ifjabb király területére: „*Stephanus rex... tunc gerens gubernaculum terre Transdanubialis*” Az idézett rész az utolsó, 1274-es oklevélből való, de a többi is szinte ugyanezt a formulát hozza.
- 79 ÁÚO I. 85. (1197). Az oklevél, amelyben „Erdőn túli” és „Dunán túli” területeket sorolnak fel, csak csonka átiratként maradt ránk, és az átiró csak az erdélyi falvakat és birtokokat sorolja fel részletesen.
- 80 ÁÚO II. 126. (1241): IV. Béla levele Konrád német királyhoz, melyben leírja, hogy a tatárok az ország „Dunán túli” részeit foglalták el, a Dunától keletre eső területre utalva. CD IV/2 221. (1254): IV. Béla a kunok és bolgárok határvidékeit jelöli meg így („*in confinio Cumanorum ultra Danubium, et Bulgarorum*”), nyilván az Al-Dunától délre eső vidékre célozva.
- 81 DHA I. 215.: „*Ultra Danubium dedi XX vineas cum vinitoribus et terram ad XV aratra*” Györffy György egyébként a Pilis megyei Óbuda melletti Örs faluval azonosította a kérdéses területet egy 1209. évi összeírás alapján (ÁMTF IV. 688.), bár korábban az összeírásban található Örs települést Zala megyébe helyezte (ÁMTF I. 443, vö: ÍFMT 57). Ha az azonosítás helyes, akkor a helyszínt a garamszentbenedeki monostor területéről szemlélték, ami így a „Dunán túlra” esett.
- 82 Ez utóbbi a bélakúti monostor alapítólevele, amelyben IV. Béla Pétervárad területén alapít monostort, amely a „Dunán túl” fekszik (ÁÚO VII. 29.). A mai Pétervárad közvetlenül a Duna jobb partján található, de alapos a gyanú, hogy a monostor eredetileg a bal partron állt: TAKÁCS 1989, 17–18.
- 83 ÁMTF II. 396. A „Dunán túl” elnevezésről ld. még: ÁMTF II. 321.; ill. KRISTÓ 2003, 34–35.

- ⁸⁴ Ez egyébként Kristónak is feltűnt, ugyanezen logika alapján: KRISTÓ 2002b 34.
- ⁸⁵ Szántó közvetlenül a bal parton (ÁMTF II. 438); Tata kb. 7 km-re a folyó bal partjától (ÁMTF II. 314); Pétervárad közvetlenül a parton (hogyan melyik oldalon, itt lényegtelen, ÁMTF I. 230.); Kispeszt közvetlenül a parton, a budai oldalon (ÁMTF IV. 572.); Muzsla kb. 3 km-re a folyótól, bal parton (ÁMTF II. 301.); egy Gönyű és Gyúd által határolt föld a jobb part közelében (ÁMTF II. 587., 600–601. – egyébként lehet, hogy ez az oklevél hamis); Malomsok közvetlenül a bal parton (ÁMTF II. 607); Búcs kb. 5 km-rel a folyó bal partjától (ÁMTF II. 229).
- ⁸⁶ Mór: ÁMTF II. 396; Oszlár és Súly: ÁMTF IV. 535, 556.
- ⁸⁷ A tatárok által 1241-ig elpusztított terület a Duna északi és keleti részén feküdt, a kunok és bolgárok határai az Al-Dunától délre találhatóak, míg István ifjabb király szintén az ország keleti felét kapta, amelyet a folyó határolt.
- ⁸⁸ „*possessio Taxum... iuxta fluvium Tyzie, in... comitatu de Heueswywar.*” (1335) Ld. még ugyanerre a településre: „*possessio... Taxwn in comitatu de Heveswyuar circa fluvium Merub*” (1319); „*possessio Taxum, iuxta lacum Myrubtu in comitatu Heueswywar*” (1339): ÁMTF III. 141.
- ⁸⁹ KRISTÓ 1976, 35.
- ⁹⁰ Taksony falu királyi magánbirtoki voltára ld.: ÁMTF IV. 558–559. A falu csak a XIII. századi okleveles anyagban tűnik fel először, de a királyi birtokszervezet lényegében már a XI. század folyamán kialakult. A királyi birtokon élők propriusi jogállásának mibenlétére: BOLLA 1998, 144–186., különösen 150–151.
- ⁹¹ CD II. 112.
- ⁹² KRISTÓ 1999, 128–132.
- ⁹³ VENDE 1895, 119.
- ⁹⁴ MAKK 2004, 125. Heckenast Gusztáv szerint ugyan a Pest megyei Taksonyba temették, de nem ott volt a fejedelmi központja, mivel azok egy fennálló várra támaszkodtak, ő Pestet valószínűsíti: HECKENAST 1970, 45.
- ⁹⁵ Teljes címe: *Historiae Polonicae libri XII*. Általunk használt kiadása: DLUGOSS
- ⁹⁶ Dlugoss életének rövid összefoglalását és művének keletkezési körülményeit ld.: BOTTLÓ 1932, 3–6.
- ⁹⁷ A koronázás háttéréről és Dlugoss szertartásának rövid összefoglalójáról ld.: BARTONIEK 1939, 39–41; FÜGEDI 1984, 263–264.
- ⁹⁸ „*In hunc modum coronatione perfecta Wladislaus Rex novus Ungariae, iuxta ritum gentis illius, in omnibus regalibus apparatus, ad Ecclesiam SS. Petri et Pauli in foro sitam, in qua sepultus fuisse Gieza pater B. Stephani cum Adleida uxore sua et Ducis Poloniae Miecislai filia, matre B. Stephani memoratur, processit*” DLUGOSS 742–743. (a leírás a XII. könyvben található. A kiadásban a IX. könyv után újakezdődik a hasábszámolás 1-től, a fent leírt hivatkozás tehát a már az újakezdett számozásra vonatkozik). A templomcímet egyedül Dlugoss nevezi Szent Péter és Pálnak, a többi forrás csak Szent Péterként hivatkozik rá, ld.: SIKLÓSI 1990, 13.
- ⁹⁹ Adelheid, mint Géza felesége: DLUGOSS 98–100. (A II. könyvben, 968 és 969-es év alatt.)
- ¹⁰⁰ Géza fejedelemről haláláról: KATONA 1778, 682–684. Itt még nem ír a temetkezésről, Dlugosst csak a későbbi korok kapcsán vette kézbe, az 1440-es koronázásnál idézi a teljes vonatkozó szöveget: KATONA é.n., 85–91., a Gézáról szóló rész a 89–90. oldalakon található. Ám ekkor már nem említette Gézát.
- ¹⁰¹ ENDLICHER 1846, 69. (85-ös lbj.). Kottannerné szövegében említésre került a „*Peterskirchen*” (uo., 39.), ennek magyarázatául írta Endlicher azt, hogy itt a székesfehérvári Szent Péter és Pál templomról van szó, ahol Géza hercegnek, Szent István apjának a sírja található. A mindkét szentre való hivatkozás jól mutatja, hogy Endlicher forrása maga Dlugoss volt, bár ezt ő külön nem jelezte.

- ¹⁰² Pedig Pauler már 1900-ban, szintén egy lábjegyzetben írta, hogy az eredeti forrás Dlugoss (PAULER 1900, 195.). A Kottanner-émlékiratra hivatkozik Géza kapcsán pl. LAUSCHMANN 1993, 21. (a mű 1908–1912 között íródott!), FITZ 1956, 4, 21. Marczalli Henrik pedig azt írja Gézáról, hogy „nyugvó helyét soha sem említették azok, kik Magyarország keresztény uralkodóinak nekropolisait sorban megjelölték.” (MARCZALLI 1895, 233.) Annyiban igaza van Marczallinak, hogy tényleg nem azok írtak Géza nyughelyéről, akik a többi magyar király temetkezési helyéről hírt adtak (ld. itt is, az első részben), mindenesetre nem derül ki, hogy az Árpád és Taksony sírjáról is író Marczalli ismerte-e a Gézára vonatkozó hagyományt, vagy sem. Szintén nem említi Géza temetkezési helyét Szabó Károly és Wertner Mór, holott Árpád és Taksony kapcsán leírták a fennmaradt hagyományt, és Wertner ahol tudta, megjelölte királyaink nyughelyét is (SZABÓ 1869, 136–137, 335–336, 399–400; WERTNER 1892, 19, 21, 24–25).
- ¹⁰³ FITZ 1955, 65–68; KRALOVÁNSZKY 1968, 90–91.
- ¹⁰⁴ KRALOVÁNSZKY 1967a, 15; GYÖRFFY 1967, 21–22; FÜGEDI 1967, 29–30; KRALOVÁNSZKY 1967b, 40–43; BÓNIS 1967, 53; VAJAY 1967, 100–101. old. közé beragasztott melléklet; HORVÁTH 1967, 110.
- ¹⁰⁵ Ld. pl. a Székesfehérvárott megrendezett múzeumi kiállítást: HATHÁZI 1997, 7, 31, 37, 54; és még KRALOVÁNSZKY 1996, 15. A város egyébként szívesen ápolja ezt a helyi hagyományt, hogy a város alapítójaként is tisztelt Géza a falaikon belül nyugszik, és erről több helyütt is megemlékeztek szoborállítással.
- ¹⁰⁶ FÜGEDI 1967, 29.
- ¹⁰⁷ „[IV. Bélát megkoronázták]... in cathedrali ecclesia Beati Petri Albe, quam ipse consecrari fecit” SRH I. 467.
- ¹⁰⁸ KRALOVÁNSZKY 1967b, 41–43.
- ¹⁰⁹ KRALOVÁNSZKY 1984
- ¹¹⁰ GYÖRFFY 1967, 22.
- ¹¹¹ SIKLÓSI 1990, 13., KMTL 626.
- ¹¹² A szöveg kérdéses részlete: „Gothardo Albensi preposito... ecclesiam vestram... sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus.” Tehát: „Gothardus fehérvári prépostnak [szól a levél]... a ti egyházatokat... Szent Péter és a mi pártfogásunk alá helyezzük.” Idézi és a kérdést röviden összefoglalja: ÁMTF II. 366, és 377.
- ¹¹³ Siklósi Gyula gyűjtötte össze a templom közép- és kora-újkori említéseit, amelyekből nem derül ki, hogy a koronázási szertartást leszámítva bármi miatt kiemelkedő hely lett volna. SIKLÓSI 1990, 13–14.
- ¹¹⁴ Dlugoss mellett Callimachus is leírta I. Ulászló koronázását, benne a Szent Péter egyházzal (ismerteti FÜGEDI 1984, 263.), Kottannerné Wolfram Ilona a már szintén idézett emlékirataiban V. Lászlóról szól, és a templomról, Bonfini II. Ulászló koronázásakor úgyszintén kitér erre a helyre (MTT 932.), végül I. Ferdinánd koronázási röplapja is szól a Szent Péter egyházzal (ismerteti FÜGEDI 1984, 258.). Vannak egyéb koronázási leírások is (pl. Szerémi György Szapolyai János koronázásáról, illetve Ludovicus Tubero is összefoglalja a szertartásrendet, kissé zavarosan) ahol nem említik külön a Szent Péter templomot.
- ¹¹⁵ A levelet kiadta: KUJÁNI 1908, 258–261.
- ¹¹⁶ „... via panno rubro strata, de consuetudine ad templum Divi Petri, quod non longe distat, ducitur, patre et sorore subsequente. Ubi in quadam sede vetusta, quam Sancti Stephani fuisse referunt, collocatur.” KUJÁNI 1908, 260.
- ¹¹⁷ „... qui tandem coronatus in solium auratum, quod ad latus patris dextrum erat, locatur.” KUJÁNI 1908, 260.
- ¹¹⁸ A király „ad divi Petri basilicam contendit ibique in parato solio residet” RUD IV. 200.; MTT 932.
- ¹¹⁹ Kiadása: SRH II. 605–609.

- 120 Mindezt persze rímekbe szedve: „*Reges usque hodie / quando coronatur / in prefati Stephani / solio locantur. // Suis armis inclitis / illi decoratur, / qui per regni presules / in reges consecrantur.*” SRH II. 607.
- 121 SRH II. 602–603.
- 122 A következő Árpád-házi királyokról van adatunk, hogy Fehérvárott koronázták volna meg őket: I. András (említi: Kézai, a krónikakompozíció, Gellért nagyobbik legendája, Lengyel-magyar Krónika zavarosan); I. Béla (krónika, Lengyel-magyar Krónika); Salamon (krónika); I. László (Lengyel-magyar Krónika); IV. Béla (krónika, Rogerius, Dlugoss); V. István (oklevelek); IV. László (oklevelek); III. András (Stájer Rímes Krónika, Boldog Erzsébet élete, és több oklevél). Ezen kívül III. Henrik császár Pétert itt helyeztette vissza az uralomba (krónika, Altaichi Evkönyv). Az adatgyűjtés forrásául Györffy történeti földrajzának Székesfehérvárra vonatkozó része szolgált, ahol felsorolja az oda vonatkozó forrásokat, ugyanott megtalálható a pontos hivatkozás is: ÁMTF II. 363–372. Egyes munkák II. Béla kapcsán is említik a fehérvári koronázást, erre vonatkozólag itt nincs forrás.
- 123 CFH I. 98; SRH I. 333.
- 124 László: „*cum post obitum Karissimi Patris nostri Domini Stephani regis, felicis recordacionis, in gubernatione regiminis et Regni solium successimus, iure et ordine geniture, et in loco nostro Cathedrali Albe, videlicet in Ecclesia Beate Marie Virginis gloriose, et more solemniter fuisset coronati*” CD VII/2 55. András: „*cum... apud Albam in loco nostro cathedrali... fuisset coronati*” ÁMTF II. 372. (Bár a krónika a Szent Péter-templomot is katedrálisnak nevezte! SRH I. 467.)
- 125 FÜGEDI 1984, 270.
- 126 Ezen trónszék középkori említéseit összegyűjtötte Deér József: DEÉR 2005, 168, 177. Egy IV. Béla korára hamisított Anjou-kori oklevél említi, hogy a bazilika az a hely, „*ubi solium regni et corona conservatur; et ubi reges Hungariae sacro consecrationis munere perunguntur, ubi nostrorum etiam antecessorum sacra corpora requiescunt*” („*ahol az ország trónját és koronáját őrzik, ahol Magyarország királyait a felkenéssel a királyavatás szent adományában részesítik, ahol elődeink szent teste is nyugosznak*”) CD IV/2 231.
- 127 DEÉR 2005, 177.
- 128 FÜGEDI 1984, 268.
- 129 Mint ahogyan elfogadja ezt FÜGEDI 1984, 271. Ő szerinte „valószínűleg 1235-ben már gyakorlat volt, talán ezért kellett Bélának a régi templom helyére újat építenie [?]”
- 130 Kralovánszky Alán úgy gondolta, hogy Béla politikai példaképének tekintette Géza fejedelmet, „hiszen a központi hatalomért ugyanolyan erős harcot kellett vívniuk mindkettőjüknek, feleségeik is bizánci keresztények voltak, és első gyermeküket ugyancsak Istvánnak keresztelték.” KRALOVÁNSZKY 1984, 123, 136. Az elterjedt értelmezés szerint IV. Béla inkább nagyapját, III. Bélát tekinthette példaképének, legalábbis a korabeli állapotok viszállítására törekedett. Mindezt a politikai példaképet azzal szokták III. Béla személyéhet kötni, hogy az unoka néhány oklevelében „nagy” jelzővel látta el őst (bár Pauler a „*Bela rex magnus*” kifejezést „őreg Béla királyként” értelmezte, a Magna Hungaria mintájára, amit a magyar „nagyapa” szó is tükröz, ld.: PAULER 1899 II. 87, 590.) A gyermekek névadása pedig magára a példaképre szokott irányulni, és nem azok gyermekeire, ez alapján Béla első fiát Gézának és nem Istvánnak kellett volna nevezni – ez sokkal inkább egy Szent Istvánra irányuló kötődést árul el (ahogyan a második fia III. Béláról nyerhette nevét).
- 131 Elfogadta – azzal a kikötéssel, hogy Gézának két felesége volt – VAJAY 1967, közölve a korábbi irodalmat is. Elutasítóan ír róla: GRZESIK 1995, szintén további irodalommal. A magyar történészek többsége ez utóbbi állásponttal ért egyet.
- 132 Itt most nem kívánunk belemenni az Anonymus-datálás irodalmába. A ma leginkább elfogadott nézet a III. Béla utáni időket vallja, de a közelmúltban többen is megpróbálták a IV. Béla halálát követő korra elhelyezni a művet. A kérdés újabb irodalmának összefoglalását ld.: THOROCZKAY 1994.

NÓTÁRI TAMÁS

Történelmi személy, fikció vagy téves szövegértelmezés?

„Ingo herceg” azonosításának kísérletei és lehetőségei

Jelen vizsgálódásunk kiindulópontja a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, vagyis a bajorok és a karantánok megtéréséről szóló dokumentum egyik passzusa.¹ A forrás maga a pápai legátus és sirmiumi érsek, Metód felett 870-ben a Német Lajos jelenlétében a Regensburgi Zsinaton Adalwin salzburgi érsek és püspökei közreműködésével megtartott per kapcsán keletkezett. (Az viszont már kideríthetetlen, hogy a *Conversio* maga a vádirat szerepét töltötte-e be, vagy pedig a pert akarta-e utólagosan legitimálni.) E mű tartalmaz egy elbeszélést, amelynek a főszereplője a lakomát rendező Ingo: „Hasonlóképpen Arn püspök, Virgil utódja a salzburgi székhelyben látta el pásztori hivatalának teendőit, mindenhol papokat szentelvén és a szláv területre küldvén, nevezetesen a karantán vidékekre és Alsó-Pannóniába az ottani fejedelmekhez és grófokhoz, amint korábban Virgil tette. Közülük egyet Ingónak hívtak, s okossága miatt igen szeretett és kedves volt a nép körében. Az egész nép annyira engedelmes volt iránta, hogy senki nem merete figyelmen kívül hagyni a tanácsát, még ha csak egy üres pergament kapott is tőle betűk nélkül. Csodálatosan is cselekedett. Az igazhívű szolgákat magával hívta az asztalhoz, hitetlen uraikat pedig az ajtó elé ültette le, mint a kutyákat, kenyeret és húst, meg piszkos korsókat borral tévén eléjük, hogy úgy étkezzenek. A szolgák elé pedig aranyozott kelyheket tétetett. Erre az előkelők az ajtó előtt azt kérdezték: 'Miért viselkedsz velünk így?' Mire ő: 'Nem vagytok méltók, hogy tisztátalan testetekkel együtt étkezzetek azokkal, akik a szent forrásból újjászülettek, hanem egyetek a ház ajtaja előtt, mint a kutyák.' Ezt követően a szent hitben tanítást nyervén egymással versengve siettek megkeresztelkedni. Így növekedett egyre a keresztény vallás.”²

Enea Silvio Piccolomini 1458-ban keletkezett *De Europa* című művének Karintiával foglalkozó huszadik könyvében, a hatvanötödik fejezetben egy műfaját tekintve legendaként meghatározott történetet beszél el egy Ingo nevű, Nagy Károly idejében élt hercegről. Ezek szerint 790-ben Ingo herceg lakomát rendezett tartomány lakosai számára, amelynek során a színe elé engedett parasztnak arany és ezüst edényekben, a tőle távolabb álló előkelőknek viszont agyagból készült edényekben szolgálták fel az ételt. Arra a kérdésre, hogy miért cselekszik így, azt felelte, hogy a földeken és kunyhókban lakó, ám a keresztvízben megtisztult egyszerű emberek lelke fehér és tiszta, míg a palotákban lakó, ám bálványoknak hódoló előkelők lelke piszkos és fekete – ő pedig a lelki tisztaságnak megfelelően rendezte a lakomát. Az így megszegyenült urak csapatostul járultak a keresztséghez, s Salzburg püspökeinek, Virgil és Arn vezetése mellett hamarosan mindnyájan felvették a kereszténységet.³

Ingo először a 1345/47-ben meghalt Iohannes Victoriensis apát tollából származó *Liber certarum historiarum*ban jelent meg mint nemesúr, pontosabban Karantánia első hercege.⁴ Iohannes Victoriensis (Johann von Viktring) az Ingo-történet mellett Nagy Károly Arnnak adott missziós megbízását⁵ és a Metód fellépése körüli eseményeket⁶ vette át a *Conversióból*,⁷ ám az átvétel inkább a tartalmi elemeket érintette, nyelvileg és stílusosan a *Liber certarum historiarum* vonatkozó részei nagy önállóságot mutatnak a *Conversió*hoz képest.⁸

Jelen tanulmányban a következő kérdésekre próbálunk választ találni. Mennyiben tekinthető a Iohannes Victoriensis és Enea Silvio Piccolomini által említett és hosszú évszázadokon át a szakirodalomban meg nem kérdőjelezett Ingo herceg valós történelmi személynek? A *Conversio* valóban herceggként említi-e Ingót, és ha nem, akkor minek köszönheti hercegi létét, illetve herceggénti bevonulását az irodalomba?

Marcus Hansiz Karantánia legendás hercegével, Domitianusszal azonosította Ingót.⁹ (A legenda szerint a pogány fejedelem, Domitianus igen keményen üldözte a keresztényeket, majd Isten kegyelme révén megtér, maga döntötte a tó fenekére a pogány bálványszobrokat, s végül Karantánia szent életű hercege lett.¹⁰ Az általában a legendák világába utasított Domitianus mint történelmi személy¹¹ léte mellett szólhat egy – feltehetően a IX. századból származó –, a millstatti kolostorban talált felírtatörredék;¹² az *inscriptio* nehéz datálhatósága és az egyéb források ellentmondó tendenciája miatt Herwig Wolfram joggal int óvatosságra.¹³ Érdekességként megemlíthető, hogy a Domitianus történelmi hitelessége mellett állást foglaló és a kanonizáció érdekében nagy agilitással tevékenykedő Eisler, aki a Domitianus név mögött eredetileg a szláv Domizlaus névalakot vélelmezte, felhívta a figyelmet a pogány bálványokat döntőgető herceg legendája és Millstatt nevének a szobrokra utaló etimológiája – *mille statuæ* – közötti lehetséges kapcsolatra.¹⁴)

A modern kutatás jórészt történetileg hiteles személynek fogadta el Ingo herceget,¹⁵ és megkísérelte e germán – de nem bajor – név viselőjét valamely, a *Conversio*val párhuzamos hagyományban előforduló történelmi személlyel azonosítani. Michael Mitterauer például a *Conversio* tizedik fejezetében előforduló Etagarral, a bizonyítottan létező karantán fejedelemmel azonosítja.¹⁶ További hipotézisként érdemes megemlíteni Ingónak az Erich friauli herceg parancsára a Ring ellen 795 őszének végén vagy telének elején támadást intéző szláv Voinimirral (*Wonomyrus Sclavus*) történő azonosítását¹⁷ – azt azonban, hogy Voinimir milyen rangban vagy tisztségben állott a herceg szolgálatában, csak találgatni lehet.¹⁸ Hasonlóképpen érdekes, ám hipotetikus kísérlet Ingónak a *Rhythmus de Pippini regis victoria Avaricában* szereplő Unguimerivel történő identifikációja¹⁹ – Unguimeri 796-ban (a Pippin vezette frank–langobard–bajor sereg közeledésekor) rettenetes véget jövendölt a kagánnak és főfeleségének, a katunnak).²⁰ Unguimeri nevét általában Inguiomer(us) germán fejedelem személynevével azonosítják, aki Tacitus *Annales*ében többször említésre kerül²¹ – ezek alapján Unguimerit az avar birodalomban továbbélő gepidák egyikének szokás tekinteni.²² Walter Pohl valószínűbbnek tartja, hogy Unguimeri langobard emigránsként kerül az avarokhoz.²³ Mások azon feltevést kockáztatják meg, hogy Unguimeri azonos volna a már említett szláv Voinimirrel.²⁴

1979-es kiadásában és 1995-ös monográfiájában Herwig Wolfram a következőképpen húzza ki a kérdés méregfogát. Ingo mint herceg csupán egy, a sematizmusnak teret engedő értelmezési és fordítási hibának köszönheti a létét, ugyanis a „*Quorum unus ...*” mondat kezdőszavát, a vonatkozó névmást helytelenül nem az Arn²⁵ által Karantániába és Alsó-Pannóniába küldött hittérítőkkal, hanem az ott lakó előkelőkkel (akiket magukat és népüket a misszionáriusoknak meg kellett téríteniük) hozták összefüggésbe.²⁶ Mivel a dativusban álló *illis ducibus atque comitibus* közelebb van a mondat végéhez, mint az accusativusban álló *presbyteros*, a mondat tárgya, ezért a következő mondat grammatikailag és logikailag helytelenül alanyát nem a tényleges tárgyhoz kapcsolták.²⁷ Arn idejében a *duces*, vagyis a karantán fejedelmek és a *comites*, a frank–bajor uralmat képviselő megbízottak igazgatták e területet, a *Conversio* e szöveghelye azt akarja hangsúlyozni, hogy a Virgil által Karantániára

alkalmazott missziós módszereket Arn is átvette Alsó-Pannónia tekintetében. Amint Rupert sohasem jutott el Alsó-Pannóniába,²⁸ akként Virgil sem szervezhette meg e terület megtérítését – a „*Simili modo ...*” kezdetű mondat tehát Arn azon tettét kívánja hangsúlyozni, hogy a salzburgi egyházmegye vezetője Alsó-Pannóniába papokat küldött.²⁹

Ezt az érvelést látszik alátámasztani az *Excerptum de Karentanis* is, amely a papokat és a diakónusokat kivéve minden, a *Conversio*ban a karantánokkal kapcsolatban előforduló nevet felsorol ugyan, ám egy Ingo nevű fejedelemtől vagy hercegről semmit sem mond. Az *Excerptum de Karentanis* a XII. és XIII. század fordulóján keletkezett.³⁰ Alapvetően a karantánokkal kapcsolatban álló főbb világi és egyházi vezetők nevét tartalmazza, ezek felsorolását a szerző a *Conversio* vonatkozó mondataiból, illetve mondatrészeiből állította össze. (Az *Excerptum*ban a tulajdonnevek írása némiképp eltér a *Conversio* írásmódjától.) A grammatikai érvek már megkezdett felsorolásához visszatérve: ha a „... *presbyteros ... Quorum unus ...*” értelmezés mellett foglalunk állást, akkor meg kell kísérelnünk egy Ingo presbyter létét Arn idejéből a salzburgi források alapján bizonyítani. A *Liber confraternitatis* egy, Arn korából származó bejegyzése említést tesz egy Ingo nevű *presbyter*ről.³¹ Erdemes megjegyezni, hogy a *Liber confraternitatum* és a *Conversio* által említett Ingon kívül ezidőtájt nem tudunk e név más viselőjéről Bajorországban.³² A *Liber confraternitatum* vonatkozó szöveghelye egy tizennégy egyházi személyt tartalmazó felsorolás első elemeként említi Ingót, a tizennégy név mindegyike mellett (ellentétben az e bejegyzést körülölelő sorokkal) megtalálhatjuk a *presbyter* bejegyzést. Ingo nagy valószínűséggel az Arn által Karantániába küldött misszióáriuscsoport vezetője lehetett, e csoport működése 785 és 799 közé datálható, mivel az érsekké emelését követő esztendőben Arn egy Theoderich nevű vándorpüspököt, *episcopus chorit* rendelt a karantán területre.³³ Ingo tehát majd másfél évtizeden át vezette a karantán missziót, s az e feladat során megkívánt *prudencia* nagy tekintélyt kölcsönzött neki, amit bizonyítandó a *Conversio* több példát is említ.³⁴ Herwig Wolfram ezen érvelése jórészt recepciót nyert a szakirodalomban: nézetét Karl Schmid osztotta a *Liber confraternitatum*ról szóló tanulmányában,³⁵ és Fritz Lošek is elfogadta a 1997-es *editió*jában.³⁶

Ingo lakomája műfajilag leginkább keresztény parabolának minősíthető, és szerkesztésmódjában a bibliai példabeszédek mintáját követi: a már megtértek számára kívánja képszerűen bemutatni a karantán misszió sikerét. A házigazda a keresztényeket (még akkor is, ha szolgák) arany edényekkel tiszteli meg, a hitetlenek azonban (hiába urak) kénytelenek az ajtók előtt piszkos edényekből étkezni, mint a kutyák. Ingo történetének mondandója világosan egybecseng Máté evangéliumának elbeszélésével a királyi lakomáról, ahonnan a nem megfelelő öltözetben – vagyis a *Conversio* szóhasználatával élve: tisztátalan testtel – megjelenőket kivetik a külső sötétségre, ahol sírás és fogcsikorgatás van.³⁷ A kereszténység tehát a szolgákat is nemessé teszi, a hit hiánya azonban az urakat elsilányítja és bepiszkolja.³⁸ Ingo parabolája korántsem egyedülálló: a Szvatopluk morvaországi udvarában élő pogány fejedelemtől, Bo ivojról hagyományoznak hasonló történetet,³⁹ Arnold Jaksch pedig kimutatta, hogy a *Conversio*ban található történet kapcsolatot mutat Fredegar egy szöveghelyével.⁴⁰

Erdemes megemlíteni, hogy Fredegar *Chronicája* és a *Conversio* között nem ez az egyetlen kapcsolódási pont. A *Conversio* negyedik fejezetének Samóval foglalkozó része⁴¹ bőszégesen merít a fredegari opusból.⁴² Az idézett szöveghelyekből is világosan kitűnik, hogy a Fredegar által Samóról ránk hagyományozott történet alapvetően más összefüggésekben mutatja az eseményeket, mint a *Conversio*. Fredegar szerint a frank származású Samo 623/24-ben mint fegyverkereskedő és talán mint I. Dagobert király (623–639) megbízottja ment a szlávok közé,

hogy azokat önállósodási törekvésekben támogassa. A Konstantinápoly 626-os sikertelen ostroma által megingott első Avar Kaganátus összeomlását⁴³ kihasználva Samo egy általa létrehozott közép-európai szláv állam uralkodójává vált. Ezen államot akarta I. Dagobert felszámolni, amely próbálkozásai során kudarcot szenvedett, s így Samo országa csak annak 658 körül bekövetkezett halálával szűnt meg. A *Conversio* szerint azonban Samo karantán származású *dux gentis* volt, I. Dagobert seregei pedig sikerrel verték le a szláv lázadókat. A történet ezen változatának megírásához a *Conversio* szerzője nem Fredegar *Chronicáját*, hanem az abból merítő *Gesta Dagoberti I. regis Francorum* című munkát használta fel, és alkotta meg a maga verzióját azáltal, hogy az ott a szlávok fejedelmeként szereplő Samót magát is szlávra tette, a frankok és a langobardok által közösen megtámadott szláv államot pedig Karantániával azonosította.⁴⁴

Mind Ingo lakomájának elbeszélésében, mind pedig a fredegari leírásban a még megkeresztetlen pogányokat kutyáknak nevezik.⁴⁵ Fredegarnál a frank követek lemészárlása miatt panaszt tevő küldött, Sicharius közli Samóval, miszerint lehetetlen, hogy a keresztények és Isten szolgálói holmi ebekkel barátságot ápoljanak: „*Non est possebelem, ut christiani et Dei servi cum canibus amicitiam conlocare possint.*” Erre Samo ugyanezen szóhasználatot alapul véve azt feleli, hogy amennyiben azok Isten szolgálói, ők pedig Isten kutyái, akkor azok istentelen tettei miatt ők feljogosítva érzik magukat, hogy szétmarcangolják őket: „*Si vos estis Dei servi, et nos Dei canes, dum vos adsiduae contra ipsum agetis, nos permissum accepimus vos morsebus lacerare.*” Ugyanakkor e ponton a *Conversio* Fredegar műveit ismerő és felhasználó szerzője sajátos aspektusváltást hajt végre a történetben, nevezetesen míg a *Conversióban* a megkeresztetlen urakat utasítja Ingo az ajtó elé, addig Fredegarnál a frank követet, a keresztény Sichariust dobhatja ki a fejedelem, Samo: „*Aegectus est Sicharius de conspectum Samonis.*”

Anélkül, hogy az előképeket tovább boncolgatnánk,⁴⁶ a *Conversióban* elbeszélte Ingo-történetet bizvást tekinthetjük mintegy a Karolingok korában a szláv és az avar krisztianizációs politika termékeként született missziós katekizmus részének.⁴⁷ E formában évszázadokon át továbbélt, és talált befogadóra a XIV. századi Iohannes Victoriensisnél és a XV. századi Enea Silvio Piccolomininél, akik a korai középkor szellemiségének eklatáns példáját értékelték benne.

JEGYZETEK

- ¹ A *Conversióhoz*, illetve a kora középkori salzburgi történetíráshoz és egyházszervezéshez bővebben lásd NÓTÁRI T.: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged, 2005.; *A salzburgi historiográfia kezdetei*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 23. Szeged, 2007.; *Show Trials and Lawsuits in Early-Medieval Bavaria*. Rechtsgeschichtliche Vorträge 53. Budapest, 2008.
- ² *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 7. *Simili modo etiam Arn episcopus successor sedis Iuvavensis deinceps curam gessit pastoralem, undique ordinans presbyteros et mittens in Sclavinam, in partes videlicet Quarantanas atque inferioris Pannoniae, illis ducibus atque comitibus, sicut pridem Virgilius fecit. Quorum unus Ingo vocabatur, multum carus populus et amabilis propter suam prudentiam. Cui tam oboediens fuit omnis populus, ut, si cuique vel carta sine litteris ab illo directa fuit, nullus ausus est suum neglegere praeceptum. Qui etiam mirabiliter fecit: Vere servos credentes secum vocavit ad mensam, et qui eorum dominabantur infideles, foris quasi canes sedere fecit ponendo ante illos panem et carnem et fusca vasa cum vino, ut sic sumerent victus. Servis*

autem stauipis deauratis propinare iussit. Tunc interrogantes primi deforis dixerunt: 'Cur facis nobis sic?' At ille: 'Non estis digni non ablutis corporibus cum sacro fonte renatis communicare, sed foris domum ut canes sumere victus.' Hoc facto fide sancta instructi certatim cucurrerunt baptizari. Et sic deinceps religio christiana succrescit.

- ³ *Enee Silvii Piccolominei postea Pii PP. II. De Europa 65. Fama est anno septingentesimo nonagesimo post Christi Salvatoris ortum imperante Carolo Magno ducem gentis, Ingonem nomine, ingens convivium provincialibus praeparasse et agrestibus quidem, ad conspectum suum intromissis, in vasis aureis atque argenteis, nobilibus vero ac magnatibus, procul ab oculis collocatis, fictilibus ministrare iussisse. Interrogatum, cur ita faceret, respondisse non tam mundos esse, qui urbes et alta palatia quam qui agros et humiles casas colerent. Rusticis, qui Christi evagelium accepissent, baptismatis unda purificatis candidas et nitidas esse animas; nobiles ac potentes, qui spurcitas idolorum sequerentur, sordidas ac nigerrimas. Se vero pro animarum qualitatibus instruxisse convivium. Casigatos ea re nobiles catervatim scari baptismatis undam quaerentes brevi tempore sub Vergilio et Arnone iuvavensibus episcopis universos Christi fidem accepisse.*
- ⁴ *Iohannes abbas Victoriensis, Liber certarum historiarum 2, 13. Nam anno Domini septingentesimo nonagesimo sub Karolo imperatore et Ingone duce et Vergilio et Arnone episcopis Iuvavensibus Ingo dux nobiles terre et servos eis subiectos ad convivium invitavit et nobiles quidem tamquam canes et immundos deputavit et pane et carnibus foris ab oculis suis pavit et vinum in vasis fuscis propinavit, servos vero vasis splendidis et deauratis in sua presencia collocavit. Et dum quererent nobiles, quid in hoc pretenderet, respondit hos simplices et fideles, mundos et sacro baptismatis confirmatos, eos autem immundos atque indignos sine sacri fontis ablucione existere et fedatos. Qui audientes certatim ad baptismum cum fervore fidei cucurrerunt ...*
- ⁵ *Conversio 8.*
- ⁶ *Conversio 12.*
- ⁷ *LHOTSKY, A.: Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs. Graz-Köln, 1963. 293. skk.*
- ⁸ *LOŠEK, F.: Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg. MGH Studien und Texte 15. Hannover, 1997. 52; FICHTENAU, H.: Herkunft und Sprache Johannis von Viktring. Carinthia I. 165. 1975. 25. skk.*
- ⁹ *HANSZ, M.: Germania Sacra II. 1729. 104.*
- ¹⁰ *EISLER, R.: Die Legende vom heiligen Karantanenherzog Domitian. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 28. 1907. 91. skk.*
- ¹¹ *NIKOLASCH, F.: Domitian von Millstatt – eine Erfindung des 12. Jahrhunderts? Carinthia I. 180. 1990. 253. skk.*
- ¹² *GLASER, F.: Eine Marmorinschrift aus der Zeit Karls des Großen. Carinthia I. 183. 1993. 303–318.*
- ¹³ *WOLFRAM, H.: Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31. 1995. 289.*
- ¹⁴ *Eisler 1907. 90.*
- ¹⁵ *Azegyházérdekeit nagyban szemelöttartó grófként említi Ingót HAUCK, A.: Kirchengeschichte Deutschlands. Berlin–Leipzig, 1954⁸. II. 480.*
- ¹⁶ *MITTERAUER, M.: Slawischer und bayerischer Adel am Ausgang der Karolingerzeit. Carinthia I. 150, 1960. 695¹⁸.*
- ¹⁷ *Annales regni Francorum a. 796.*
- ¹⁸ *POHL, W.: Die Awaren – Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr. München, 1988. 319–320.; SZÁDECZKY-KARDOSS S.: Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Budapest, 1998. 286. skk.; WOLFRAM, H.: Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. 378–907. Wien, 1987. 258.*
- ¹⁹ *Rhythmus de Pippini regis victoria Avarica cc. 6. skk.*

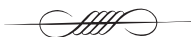
- ²⁰ Szádeczky-Kardoss 1998. 293.
- ²¹ Tac. *ann.* 1, 60. 68; 2, 17. 21. 45. 46.
- ²² A gepida maradványnépességhez lásd LAKATOS, P.: *Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden*. Szeged, 1973. 115. skk.
- ²³ Pohl 1988. 230. sk.
- ²⁴ LÉSNY, J.: Unguimer. in *Lexicon Antiquitatum Slavicarum VI*. Wratislawiae, 1977. 264. sk.; HALVÍK, L.: (red.) *Magnae Moraviae Fontes Historici I-IV*. Praha–Brno, 1966–1971. (Brno, 1967.) II. 14; (Brno, 1969.) III. 305.
- ²⁵ Arnhoz lásd DEMMELBAUER, G.: *Arno, der erste Erzbischof von Salzburg 798–821*. Dissertation. Wien, 1950.; NIEDERKORN-BRUCK, M. – SCHARER, A. (Hrsg.): *Erzbischof Arn von Salzburg*. Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 40. Wien–München, 2004.
- ²⁶ WOLFRAM, H.: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantänien und Pannonien*. Wien–Köln–Graz, 1979. 96. skk.; Wolfram 1995. 288. sk.
- ²⁷ Már Jaksch is felveti a kérdést, hogy az *unus* a papokra, a hercegekre vagy a grófokra vonatkozik-e. Vö. JAKSCH, A.: *Fredegar und die Conversio Carantanorum (Ingo)*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 41. 1926. 44. skk.
- ²⁸ *Conversio 1; Gesta sancti Hrodberti confessoris* 5. Ruperthez és a *Gesta Hrodberti*hez lásd BEUMANN, H.: Zur Textgeschichte der vita Ruperti. In *Festschrift für H. Heimpel*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 36. 1972. 166. skk.; BALTL, H.: *Zur Datierungsfrage des hl. Rupert*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 61. 1975. 1. skk.; REINDEL, K.: *Die Organisation der Salzburger Kirche im Zeitalter des hl. Rupert*. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 115. 1975. 88. skk.; WOLFRAM, H.: Der heilige Rupert in Salzburg. In *Frühes Mönchtum in Salzburg*. Salzburger Diskussionen 4. Hrsg. v. Zwink, E. Salzburg, 1983. 84. skk.; SCHMITT, F.: Zur Vita Ruperti. In *Frühes Mönchtum in Salzburg*. Salzburger Diskussionen 4. Salzburg, 1983. 96. skk.; JAHN, J.: *Ducatus Baiuvariorum. Das bairische Herzogtum der Agilolfinger*. Monographien zur Geschichte des Mittelalters 35. Stuttgart, 1991. 54. skk.; FORSTNER, K.: *Quellenkundliche Beobachtungen an den ältesten Salzburger Güterverzeichnissen und an der Vita s. Ruperti*. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 135. 1995. 473. skk.; Wolfram 1995. 228. skk.
- ²⁹ Wolfram 1979. 97.
- ³⁰ *Excerptum de Karentanis 2. Tempore Dagoberti regis Francorum preerant Karentanis dux Samo, post quem Boruch, post quem Karastus et post hunc Chenmarus, et post hunc Waltunc. Item sub Karolo et eius successoribus Priwizlauga, Cemicas, Zpoimar, Etgar.*
- ³¹ *Liber confraternitatum sancti Petri Salisburgensis vetustior* 48.
- ³² Wolfram 1979. 98.
- ³³ *Conversio* 8.
- ³⁴ Wolfram 1979. 99.
- ³⁵ SCHMID, K.: Das Zeugnis der Verbrüderungsbücher zur Slawenmission. In *Der heilige Method, Salzburg und die Slawenmission*. Hrsg. v. Piffl-Perčević, Th.–Stirnermann, A. Innsbruck–Wien, 1987. 188.
- ³⁶ Lošek 1997. 112.
- ³⁷ Matth. 22, 1–14. Egyéb bibliai párhuzamos helyek tekintetében lásd Matth. 15, 26; 2. Tim. 2, 20; Apoc. 22, 15.
- ³⁸ Wolfram 1979. 100.
- ³⁹ MMFH Brno 1969. III. 305. E történet és a *Conversio* lehetséges kapcsolatahoz lásd PEKA, J.: *Die Wenzels- und Ludmilla-Legenden und die Echtheit Christians*. Prag, 1905. 92.
- ⁴⁰ Jaksch 1926. 154.

- ⁴¹ *Conversio 4. Temporibus gloriosi regis Francorum Dagoberti Samo nomine quidam Sclavus manens in Quarantanis fuit dux gentis illius. Qui venientes negotiatores Dagoberti regis interficere iussit et regia expoliavit pecunia. Quod cum comperit Dagobertus rex, misit exercitum suum et damnum, quos ei idem Samo fecit, vindicare iussit.*
- ⁴² Vö. Fredegar, *Chronica* 4, 48. Anno XXXX regni Clothariae homo nomen Samo natione Francos de pago Senonago plures secum negutiantes advicit, exercendum negucium in Sclavos coinomento Winedos perrexit. ... 4, 68. Eo anno Sclavi coinomento Winidi in regno Samone neguciantes Francorum cum plure multitudine interfecissent et rebus expoliassint, haec fuit initium scandali inter Dagobertum et Samonem regem Sclavinorum. ... Cum haec Dagoberto nunciassit, Dagobertus superveter iubet de universum regnum Austasiorum contra Samonem et Winidis movere exercitum.; *Gesta Dagoberti I. regis Francorum* 27. Eo igitur anno Sclavi cognomento Winido, quorum regnum Samo tenebat, negotiatores Francorum cum plurima multitudine interficiunt et rebus expoliant. Cumque haec Dagoberto regi nuntiata fuissent, ilico iubet de universo regno Austrasiorum contra Samonem et Winidos movere exercitum.
- ⁴³ Ehhez a forrásokat lásd Szádeczky-Kardoss 1998. 171. skk.
- ⁴⁴ Vö. Pohl 1988. 256. skk.; Lošek 1997. 31. sk. A kapcsolódás egyéb aspektusaihoz lásd GOLL, J.: *Samo und die karantanischen Slaven*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 11. 1890. 443. skk.
- ⁴⁵ Fredegar, *Chronica* 4, 68. Eo anno Sclavi coinomento Winidi in regno Samone neguciantes Francorum cum plure multitudine interfecissent et rebus expoliassint, haec fuit initium scandali inter Dagobertum et Samonem regem Sclavinorum. Dirigensque Dagobertus Sycharium legatarium ad Samonem, paetens, ut neguciantes, quos sui interfecerant aut res inlecece usorpaverant, cum iusticia faceret emendare. Samo nolens Sicharium vedere, nec ad se eum venire permitteret, Sicharius vestem indutus ad instar Sclavinorum, cum suis ad conspectum pervenit Samonem ... Sicharius dicens: 'Non est possebelem, ut christiani et Dei servi cum canebus amicitias conlocare possint.' Samo a contrario dixit: 'Si vos estis Dei servi, et nos Dei canes, dum vos adsiduae contra ipsum agetis, nos permissum accepimus vos morsebus lacerare.' Aegectus est Sicharius de conspectum Samonis.
- ⁴⁶ A „*Hoc facto fide sancta instructi certatim cucurrerunt baptizari.*” mondat kapcsán nem zárható ki egy augustinusi reminiscencia lehetősége – vö. Aug. *civ.* 21, 27. ... *multi currunt baptizari*
- ⁴⁷ LÖWE, H.: *Die karolingische Reichsgründung und der Südosten. Studien zum Werden des Deutschtums und seiner Auseinandersetzung mit Rom*. Forschungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte 13. Stuttgart, 1937. 119. skk.; 170. skk.

RÉVÉSZ ÉVA

A keleti kereszténység: szerep, hatás vagy jelenlét?

A veszprémvölgyi monostor története

A keleti kereszténység – miként ezt írott forrásaink is bizonyítják, – több alkalommal és módon is kapcsolatba került a magyarsággal, sőt az első keresztiségekre is Bizáncban került sor: előbb Bulcsú és Termacsu, majd Gyula látogatása alkalmával. Azt azonban nem tudjuk, hogy a kereszténység felvétele után milyen szerepet játszottak a magyarok között a keleti kereszténység terjesztésében. Egy speciális esetet vizsgálok most meg, melynek során arra a kérdésre keresem a választ: a keleti kereszténység milyen hatást gyakorolt a közvetlen környezetére, azaz hazánkban létesített keleti keresztény monostorok saját birtokaikon folytattak-e térítő tevékenységet, szerepet vállaltak-e a kereszténység terjesztésében közvetlen környezetükben, hatást gyakoroltak-e rá avagy pusztán jelen voltak? A vizsgálatom tárgyául elsőként a veszprémvölgyi monostort választottam, mivel az alapítólevele Kálmán-kori 1109. évi átiratban fennmaradt, így ismeretes, hogy a kezdetektől mely birtokok tartoztak a monostorhoz.

1. Az oklevél és a monostor

Az oklevél² eredetije nem, csupán két bilinguis – görög és latin – átirata maradt ránk: az egyik oklevelet az MNM³ gyűjteményében őrzik, a másikat a MOL,⁴ épp emiatt igen komoly vitákat váltott ki, míg tisztázódott hitelessége.⁵ A latin szövegeket Hóman Bálint vetette össze, mely során a két szöveg közti eltérések alapján kiderült, hogy céltudatos hamisítás következtében került az MNM-példányra pecsét és ebből kifolyólag található eltérések a két oklevél között.⁶ A két példány görög és latin nyelvű szövege esetében is az MNM-példánya bizonyult hitelesnek.⁷

Az alapító személye, az alapítás, illetve az oklevél kiadásának dátuma, a monostor alapításának célja mind-mind hosszas vita tárgyát képezték, melyek némelyike mai napig eldöntetlen kérdése a monostor történetének.

Az alapító személyére nézve szóba került mind Géza fejedelem, mind I. István király. Az oklevél nincs keltezve, így az alapítás időpontjára és az alapítás céljára nézve több lehetőség is felmerült.⁸ Az első elmélet szerint a gyermekkorban keleti kereszténynek keresztelt Sarolt számára lett alapítva, hogy özvegsége idején legyen hová visszavonulnia, második teória szerint

István Gavril Radomir, bolgár trónörökös által elűzött nővére és fia, Delján Péter számára, harmadik lehetőségként felmerült Imre herceg menyasszonya számára, hogy az eljegyzés után itt neveljék és felkészüljön a házasságra, avagy Imre halála után visszavonulhasson.

Egyetlen időpont segít a terminus ante quem-et közelebről meghatározni: itt készült a ma koronázási palástként ismert casula, melynek felirata – „*Casula hec operata et data ecclesiae Sanctae Mariae sitae in Civitate Alba anno incarnationis XPI MXXXI indicione XIII a Stephano rege et Gisla regina*” –, mely szerint 1031-ben készítette és ajándékozta a székesfehérvári Szűz Mária egyháznak István király és Gizella királyné. Az ajándékozásnak az szolgálhatott alkalmául, hogy ebben az évben volt István koronázásának 30. jubileuma, házasságkötésük 35. évfordulója, előző évben, 1030-ban aratott győzelmet Konrád császár felett. A casula feltehetőleg még Imre herceg halála előtt készült.⁹

Az általánosan elfogadott nézet, miszerint I. István volt a monostor alapítója. Az alapításra 1010–1031 között került sor Imre herceg menyasszonyának nevelésére az esküvőig a királynéi székhelyen, az ő közvetlen felügyelete alatt.¹⁰ Az apácák monostora a Veszprém melletti Veszprémvölgyben volt található. 1220 körül cisztercita apácák vették át a monostort, akiknek 1543-ig volt a birtokában. A területen folytattak régészeti feltárást, de az csak az épület XIV. századi átépített részét érintette.¹¹ Ma egy jezsuita kápolna áll nem messze a helyétől.

2. A birtokok

A alapítólevélben szereplő, monostornak adományozott birtokok az alábbiak voltak: kilenc falu földestől – Szárberény, Mama, Sandor, Kenese, Csittény, Szántó a szombatu-i révvel, Padrag, Zalézi és Gerencsér –, valamint Paloznakon, Faddon és a Szentháromság szigeten egy-egy vincellér.

Az oklevél által említett első birtok **Szárberény**, melyet „...*negyvennyolc füsttel és hat halással*...” ajándékozott az apácáknak az alapító. A település a Balaton partján fekvő mai Vörösberény, illetve Kisberénypusztával azonos, mely a körán végig létezett az írott források tanúsága szerint.¹² A település exempt parochiális egyházzal rendelkezett, melynek védőszentje Szent Márton volt, forrásbeli előfordulása azonban csak az Árpád-kor végéről, 1297-ből ismert.¹³ A egyháznak a mámai, a csittényi és a kenesei egyház is a filiája volt.

A település területén, a mai református templom lelőhelyen végzett 1966. évi feltárás a még ma is álló, utoljára 1739-ben átépített templom építési periódusait tisztázta, mely a templomot korábbi időpontra datálja. Az első román kori templom keskeny, egyenes szentélyzáródású volt, melyet még az Árpád-korban dél felé teljes hosszában kibővítettek, valamint kisebb gótikus átépítés – toronyalj, déli és nyugati homlokzat ablakai – nyomait is megfigyelték rajta.

A templom melletti temetőben a sírok zöme elpusztult, csak a mélyebbre temetettek közül tudtak feltárni néhányat, melyek egyikéből s-végű hajkarikák kerültek elő.¹⁴

A templom körül az apácák jobbágysai laktak. A terepbejárásakor az ún. Kunföldek lelőhelyen előkerült településnyomokat jelző, zömében X–XII. századi leletanyag is igazol, úgymint hullámvonal-díszes, fogaskerék-mintás oldal- és peremtöredékek.¹⁵

„*Aztán egy másik falu, Szántó harminc családdal – ez a Dunánál van –, továbbá (ti. ajándékozok) húsz családot... ..a szombatu-i révet hét révéssel, hasonlóan vásárvámot is, valamint*

lovás szolgát hatvanat, halászt a Dunán tizenkettőt, ácsot bármat, kovácsot kettőt, pohárnokot egyet, esztergályost egyet;”. Szántó a mai Tass¹⁶ falu határában, Szalkszentmártontól É-ra lévő puszta. A szombatu-i rév a faluhoz tartozott. A település léte a középkor folyamán az írott forrásokban nyomon követhető,¹⁷ a falu egyházának védőszentje Szent György volt, melynek legkorábbi okleveles említése 1352-ből való.¹⁸

A következő adomány Paloznokon „*egy birtokrészes vincellér...*”. A településnek ma is Paloznak a neve.¹⁹ A falu a középkor folyamán végig létezett, melyet írott források is bizonyítanak. A településnek Szent Andrásnak szentelt temploma volt a középkorban, melynek első közvetett említése a templom két papjának a pápai tizedjegyzékekben megörökített megjegyzéséből ismert, majd közvetlenül a templom először 1352-ben fordul elő írott forrásban.²⁰

Az Árpád-korban több egyházi birtokosa is volt a falunak: a veszprémvölgyi apácák, a bakonybéli monostor,²¹ a veszprémi káptalan²² és a tihanyi apátság²³ is. A falu temploma és maga a középkori falu is a mostani helyére lokalizálható, így a tárgyi emlékek a Templomdomb és környékén végzett feltárások során itt kerültek elő. Thewrewk Aurél templom körül 1956-ban végzett ásatása során csontvázak kerültek napvilágra, mellettük kisméretű bronzkarika és bronz fülbevalók. A Templomdombon K-Ny-i tájolású csontváz, koponyája mellett két darab ezüst s-végű hajkarika, a templom körüli vízmosásból sok csont, egész koponyák, gyűrűk, hajkarikák kerültek elő.²⁴ Egy 1914-es paloznaki sírleletből két kengyel és egy lándzsacsúcs,²⁵ valamint egy további leletből három s-végű hajkarika származik.²⁶

Fadd²⁷ település neve helyén az eredeti görög szövegben Patadi szerepel,²⁸ ahol „*egy vincellér, Melegdi...*” az adomány. Az oklevélben szereplő települést Melich János Faddal,²⁹ míg Mikos József Patával,³⁰ Pais Dezső pedig Papvásárjával azonosította,³¹ de Fadd a legelfogadottabb.

A településnek több ismert egyházi birtokosa is volt a középkor során, a fehérvári keresztseknek, a fehérvári és a veszprémi káptalannak is voltak itt birtokai.³² Szent Márton-egyháza csak későn, 1427-ben és 1429-ben szerepel először írott forrásban,³³ régészeti források nem állnak rendelkezésre.

A Szentháromság sziget-et „...*majorgazdaság gyanánt...*” kapták az apácák. A Kálmán-kori renovatióban Sild-sziget néven szerepel, mely a mai Dunatújváros és Szalkszentmárton közti Duna-sziget volt.³⁴ A ma már nem létező sziget egykoron Szalk alsó végénél levő rév feletti sziget volt. Pentelemonostorral is volt közös birtokhatára.³⁵

Az oklevélben Mama birtok a mai Vörösberény határához tartozó, attól északkeletre található Mámapusztával azonos.³⁶ Az itteni birtokokról közelebbit nem említ az oklevél, de Mára kizárólag az apácák birtoka volt 1625-ig.³⁷ A település létezése a középkorban végig követhető írott forrásainkban is.³⁸

A falu Szent László patrocíniumú egyháza írott forrásban későn, 1297-ben tűnik fel először, a szárberényi Szent Márton egyház filiája.³⁹ A falu a Mámai-hegy oldalában található templomrom környékére lokalizálható. A XII. századi egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom feltárását Czeglédy Károly 1963-ban végezte.⁴⁰

A földestől a monostornak adományozott Sandor falu a mai Balatonkenese határában található Sándorpusztával azonos.⁴¹ A falu szerepel írott forrásokban, de templomáról nincs okleveles adat és helyét sem sikerült felfedezni, azonban Pesty Frigyes jegyezte fel, hogy köveit a XIX. század közepén hordták el.⁴²

A Partfő és Sándorhegy közötti területen településnyomok, a település sok hamus, égett

földes foltja, XII–XIII. századi fogaskerék-díszes és hullámvonal-mintás cseréptöredékek kerültek elő.⁴³ A Partfő falába öt sorban egymás alá bevált kilenc-tíz barlangot már Pesty Frigyes említi, a barlanglakásokat Jankó János kutatta át, de csak tüzelésnyomot talált, leletanyag nem került elő. Györffy György a terület egy részét alkotó Görögmező néven ismert terület és a barlanglakások következtében remetebanlangokat feltételez, mely a folyamatos omlások miatt helyszíni kutatással nem bizonyítható.⁴⁴

A Kenese néven szerepelő falu a mai Balatonkenesével azonos,⁴⁵ melynek középkori léte írott forrásainkban végigkövethető.⁴⁶ Két Árpád-kori temploma is ismert; Szent Kereszt egyháza először 1231-ben szerepel forrásban, Szent Mihály egyháza pedig 1297-ben, mely a szárberényi Szent Márton egyház filiája volt.⁴⁷

A területről ismertek egy 1930-as sírleletből származó leletek: s-végű hajkarika, két nyitott, sima ezüstkarika, fülbevaló-töredék,⁴⁸ és a község határából három I. László denár került a múzeumba.⁴⁹

A VESZPRÉMVÖLGYI MONOSTOR BIRTOKAI

Csittény falu a mai Csitténypusztával azonos, mely Balatonkenese határában található.⁵⁰ A település utolsó okleveles említése 1382-ből való, utána már önálló határu praediumként szerepel. A falu temploma oklevélben nem szerepel, azonban ismert, hogy a szárberényi Szent Márton egyház filiája volt. A templom maradványait a múlt században még ismerték, melyet a hagyomány a magaslát északnyugati részére helyez, ahonnan embercsontok előkerüléséről is tudunk.⁵¹

Padrag a mai Padragkút településsel azonos.⁵² Szent Mihály egyháza először 1297-ben szerepel oklevélben, melyet – késői említése ellenére – feltehetőleg még a XI. században építettek. A halimbai Szűz Mária-egyház filiája volt.⁵³

Zalési a mai Magyarsarlós faluval azonos.⁵⁴ A település folyamatosan szerepel okleveles forrásainkban, a falu földje közös a pécsi püspök népével.⁵⁵

Gerencsér a mai Bakonytamási falu határához tartozó Gerencsérpusztával azonos.⁵⁶ A falu okleveles forrásokban a középkorban végig szerepel, 1526-ig a veszprémvölgyi monostor a birtokosa.⁵⁷

A területen településnyomok mutatják az egykori települést, cserépbogrács- és fazéktöredékek, valamint csont- és kődarabok kerültek elő.⁵⁸ Közelben, Gic-Szőlőhegy lelőhelyen Árpád-kori sír került elő, melynek mellékletei palmettadíszes ezüstlemez, s-végű karika, rovátkolt díszítésű bronzgyűrű, vastöredék, kova, két kengyel, csikózabla, fokos és aranyozott bronz rozettás szíjveretek voltak.⁵⁹

3. Patrocíniumok

Az Árpád-kori Veszprém nyolc egyházi épületéből hétnek a védőszentje a bizánci egyházban különösen tisztelt szent: György, Miklós, Mihály, Keresztelő Szent János. A hét egyházi épület közül négy már a XI. század elejére, három már a X. század utolsó harmadára állt.⁶⁰

Ezek közül a Szent György-kápolnát hazánk legősibb szentélyének tartják. Az írott

források alapján több feltételezés is napvilágot látott vele kapcsolatban. A veszprémi székesegyház egyik vagy másik kápolnájában vélték megtalálni. A kápolna Imre herceg fogadalmának színhelye: „...imádkozni ment abba az igen ősi és ódon templomba, amit Veszprém városában Krisztus drága vértanújának, Györgynek a tiszteletére építettek...”,⁶¹ de középkori írott forrásokban végig előfordul.⁶²

A bizonytalanságokat H. Gyürki Katalin 1957-ben végzett ásatása tisztázta. A feltárások során előkerültek a Szent György kápolna, egy félköríves apszisú, keletelt rotunda alapfalai. Az ásató szerint nem lehet IX. századnál korábbi, de a morva bencések érkezése, 996 előtt épült.⁶³

A Szent Mihály-székesegyház építését a püspökség 990–997 közé helyezett alapítása utánra, 1000–1009 közé teszik. Már a XI. század elejétől szerepel írott forrásokban.⁶⁴ Igen korai az okleveles említése. A székesegyház egy háromhajós, kereszthajós, altemplomos, román bazilika, négy toronnyal. Építtetőjének Gizella királynét tartják.⁶⁵ Építészeti elemei bizánci hatást mutatnak.

4. Temetkezések

A monostor temetője nem ismert, azonban több környékbeli temető fel van tárva. Az ottani temetkezésekben a keleti keresztény rítushoz köthető szokások találhatók meg.⁶⁶

Veszprémből ismertek nagy Árpád-kori temetők is. A Kálváriahegyi templom körüli temető majdnem minden sírja pénzmellékletes, obulushelyzetben. A Sashegyi szőlőkben feltárt temető leletanyagában található nyakperec.⁶⁷

5. Összegzés

A veszprémvölgyi monostor térítő tevékenysége nem érhető tetten a források tanúsága alapján. A monostor birtokain előkerült leletek nem utalnak még befolyásra sem, a Szent Mihály patrocíniumot leszámítva, amely azonban inkább az anyaegyháza, Halimba felé mutat. Számos – a keleti kereszténységre utaló lelet (temetkezési szokás, rítus), patrocínium figyelhető meg Veszprémben és környékén, ezek azonban korábbiak, így szintén nem köthetők a monostorhoz. Valószínűbb, hogy Sarolt keleti keresztény voltával hozhatók összefüggésbe, és talán emiatt lett itt alapítva a monostor is. Összességében a megfigyelték arra utalnak, hogy az apácák – amint ez a nyugati szerzetességre is jellemző, – nem folytattak missziós tevékenységet, zárt közösséget alkottak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAKAY KORNÉL–KALICZ NÁNDOR–SÁGI KÁROLY: *Magyarország régészeti topográfiája*
3. Veszprém megye régészeti topográfiája. A devecseri és sümegi járás. Budapest. 1970.
BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi kalendárium*. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. I–II. SZIT: Budapest, 1977.
CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. Arcanum Adatbázis 2002.

- CZEBE GYULA: A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. *Értekezések a történeti tudományok köréből* XXIV/3. MTA: Budapest 1916.
- DARKÓ JENŐ: A veszprémvölgyi apácamonostor alapító levelének 1109-i másolata. *Egyetemes Philológiai Közöny* 44. 1917. 257–272.
- DAX MARGIT – TORMA ISTVÁN: *Magyarország régészeti topográfiája* 4. Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás. Budapest, 1972.
- ÉRI ISTVÁN: *Magyarország régészeti topográfiája* 2. Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. Budapest, 1969.
- ÉRSZEGI GÉZA: Szent István görög nyelvű okleveléről. *Levéltári Szemle* XXXVIII. 1988/3. 3–14.
- FEHÉR GÉZA – ÉRY KINGA – KRALOVÁNSZKY ALÁN: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei: leletkataszter. *Régészeti Tanulmányok II.* Budapest, 1962.
- FEJÉR GYÖRGY (ed.): *Codex Diplomaticus ecclesiasticus ac civilis* I–XI. Buda–Budapest, 1829–1844.
- FODOR ISTVÁN (szerk.): „Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest, 1996. március 16 – december 31, Magyar Nemzeti Múzeum.
- GENTHON ISTVÁN: *Magyarország művészeti emlékei.* Budapest, 1980.
- GUTHEIL JENŐ: Magyarország és kereszténység Szent István előtt. *Vigília* 25. 1960/8. 459–466.
- GUTHEIL JENŐ: *Az Árpád-kori Veszprém.* Veszprém, 1979.
- GUTHEIL JENŐ: *Veszprém, Szent Imre városa.* Adatok Veszprém Szent István-kori történetéhez. Veszprém, 1994.
- GYOMLAY GYULA: Szent István veszprémvölgyi donatiojának görög szövegéről. *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* XVII/8. Budapest, 1901.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. (A–C) Budapest, 1987.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* II. (D–GY) Budapest, 1987.
- H. GYÜRKI KATALIN: Die St. Georg-Kapelle in der Burg Veszprém. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XV. (1963) 341–408.
- HÓMAN BÁLINT: A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége. *Turul* 1911. I. 123–134.; II. 167–174.
- HÓMAN BÁLINT: Szent István görög oklevele. *Századok* 51. 1917. I. 99–136.; II. 225–242.
- H. TÓTH IMRE: Konstantin-Cirill és Metód nyomai a történeti Magyarországon. In *Ortodox kereszténység és kultúra.* Emlékkonferencia a millennium és a kereszténység 2000 éves évfordulója tiszteletére (Szeged, 2000. november 24.). Szombathely, 2000. I. 4–8.
- HUSZÁR LAJOS: Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donaubecken. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* V. 1954. 61–109.
- ISTVÁNOVICS ESZTER: Ibrány-Esbó halom. *Archaeológiai Értesítő* 113. 1986. 281.
- ISTVÁNOVICS ESZTER: 10-11. századi temető Ibrány-Esbó halmon. *Révész – Wolf* 1996. 25–46.
- KNAUZ NÁNDOR (ed.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.* Esztergom, 1874–1924.
- KOZÁK KÁROLY: Közép-Európa centrális templomai (IX–XI. század). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. 1984. 107–144.
- KRAJNYÁK GÁBOR: Szent István veszprémvölgyi donatijának görög egyházi vonatkozásai. *Századok* 59–60. 1925–26. 498–507.
- KRISTÓ GYULA (szerk.): *Az állalapalítás korának írott forrásai.* Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged, 1999.
- LOVAG ZSUZSA: *A magyar koronázási jelvények.* Budapest, 1978.

- LUKCSICS PÁL (ed.): *A gróf Zichy-család zseléyi nemzetségi levéltára*. Budapest, 1930.
- MELICH JÁNOS: A veszprémvölgyi görög oklevél Patadi-ja. *Magyar Nyelv* 24. 1928. 111–113.
- MEZŐ ANDRÁS: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. METEM. Budapest, 2003.
- MIKOS JÓZSEF: A veszprémvölgyi oklevél két helynevéhez. *Magyar Nyelv* 31. 1935. 116–118.
- Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* [Vatikáni magyar okmánytár] I–II. Budapest, 1884–1886.
- MORAVCSIK GYULA: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984, Akadémiai Kiadó.
- NAGY IMRE (ed.): *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis* [Anjoukori Okmánytár] I–VII. Budapest, 1878–
- NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHELY DEZSŐ – KAMMERER ERNŐ – LUKCSICS PÁL (ed.): *Codex Diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásoneői* [A zichi és vásoneői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára] I–XII. Pest–Budapest, 1871–1931.
- NAGY IMRE – PAUR IVÁN – RÁTH KÁROLY – VÉGHELY DEZSŐ (ed.): *Codex Diplomaticus patrius* [Hazai Okmánytár] I–V. Győr, 1865–1973.; VI–VIII. Budapest, 1876–1891.
- NAGY IMRE – VÉGHELY DEZSŐ – NAGY GYULA (ed.): *Zala vármegye története: oklevéltár*. Budapest, 1886–1890.
- NÉMETH PÉTER: Az első magyar egyházmegye kialakulásának kérdéséhez. In *Székesfehérvár évszázadai* I. Szerk. Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1967. 117–124.
- PAIS DEZSŐ: *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 50. szám. Budapest, 1939. 32–36.
- ROMHÁNYI BEATRIX: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*: katalógus. Budapest, 2000.
- SZENTPÉTERY IMRE: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* [Regesta regum stripis Arpadiane critico-diplomatica] 1. 1001–1270. Budapest, 1923.
- TETTAMANTI SAROLTA: *Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében*. *Studia Comitatus* 3. 1975. 79–123.
- TÖRÖK GYULA: Halimba-Cseres X–XII. századi temetője. *Folia Archaeologica* VI. 1954. 95–105.
- TÖRÖK GYULA: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. AH XXXIX. 1962.
- WENZEL GUSZTÁV (ed.): *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus*. Arcanum Adatbázis, 2002.

JEGYZETEK

- 1 Jelen tanulmányom egy vizsgálsorozat részét képezi, melynek során minden Árpád-kori keleti keresztény monostorral – Marosvár, Oroszlámos, Pentele, Tihany-Oroszkő, Visegrád, Zebegény, Szávaszentdemeter – kapcsolatban megvizsgálom, a saját környezetükben játszottak-e szerepet a kereszténység terjesztésében, folytattak-e térítő tevékenységet, gyakoroltak-e hatást vagy csupán környezetüktől elszigetelten éltek.
- 2 DL 11 – Typicon Vespremiense, 1109: „Az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében. Én, István, keresztény s egész Hungria királya, miután létesítettem, felállítottam és berendeztem a szentséges Istenanya veszprémi, érseki monostorát, s összegyűjtöttem benne apácák seregét a magam, nőm és gyermekeim, valamint egész Pannónia lelki üdvéért, így rendelkezem. Ajándékozok ennek a monostornak 9 falut földestől együtt. Ezen falvak nevei a következők: először Szárberény, negyvennyolc füsttel és hat halással; aztán egy másik falu, Szántó harminc családdal – ez a Dunánál

van -, továbbá (ti. ajándékozok) húsz családot a szentséges Istenanya beiktatásakor, úgyszintén a szombotu-i révet hét révésszel, hasonlóan a vásárvámot is, valamint lovas szolgát hatvanat, halászt a Dunán tizenkettőt, ácsot hármat, kovácsot kettőt, pohárnokot egyet, esztergályost egyet; (ti. van aztán) **Paloznakban** egy birtokrészes vincellér meg **Faddon** is egy vincellér, Melegdi; kapja meg továbbá majorgazdaság gyanánt a **Szentháromság szigetét**. Az összes falunévek együttesen ezek: először **Szárberény**, aztán **Mama**, aztán **Sandor**, aztán **Kenese**, aztán **Csittény**, aztán **Szántó**, aztán **Padrag**, aztán **Zalészi**, aztán **Gerencsér**. S több más egyebet is ajándékozok a szentséges Istenanyának, az érseki monostornak, hogy a monostoré legyen, amíg csak ég és föld áll. De szabad rendelkezési joggal is felruházom ezt a monostort avégből, hogy azokat, akik nem akarnak a szent monostor főnőbátosága alatt lakni, a fejedelemasszony és a nővérek rendelete nélkül üzzék ki arról a helyről kedvük és akaratuk ellenére. Ha pedig valakit azon kapnának, hogy abból, amit én a monostornak adtam, elszakítana vagy elidegenítene valamit, legyen az az én nemzetségemből vagy bárki más, akár király, akár főúr, akár ispán, akár püspök, akár más valaki, atok szálljon rá az Atyától, a Fiútól és a Szentlélektől, dicsőséges Asszonyunktól, az Istenanya s örökké száz Máriától, a dicsőséges Apostoloktól, a háromszáztizennyolc atyától és minden szentektől s tőlem, bűnöstől.” WENZEL GUSZTÁV (ed.): *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus*. Arcanum Adatbázis, 2002. (továbbiakban: CD ÁRPÁD) I. 216. (4b), 347–348.; MORAVCSIK GYULA: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984, Akadémiai Kiadó. (továbbiakban: Moravcsik 1984.) 80–81.; KRISTÓ GYULA (szerk.): *Az állapalaptítás korának írott forrásai*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged, 1999. (továbbiakban: ÁKÍF) 116–119.

³ MNM = Magyar Nemzeti Múzeum.

⁴ MOL = Magyar Országos Levéltár.

⁵ Először, mivel a MOL-példányon volt pecsét, ezt gondolták hiteles példánynak, de Gyomlay Gyula 1901-ben kimutatta, hogy az MNM-példányról rakták át a pecsétet a MOL-példányra. GYOMLAY GYULA: Szent István veszprémvölgyi donatiojának görög szövegéről. *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* XVII/8. Budapest, 1901.

⁶ A birtokper miatt került kiállításra a Ladomér-féle ítéletlevél 1296. május 12-én, a hamisításra az ítéletlevél kiállítása után került sor. Legkorábban 1321-ben, mivel Tamás, esztergomi érsek, aki aláíróként szerepel az ítéletlevélen és bizonyítani tudta volna a hamisítást, ekkor halt meg, de 1330-al bezárólag. HÓMAN BÁLINT: A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége. *Turul* 1911. (továbbiakban: Hóman 1911.) 171–173.; HÓMAN BÁLINT: Szent István görög oklevele. *Századok* 51. 1917. (továbbiakban: Hóman 1917.) 242.

⁷ A görög szöveg összevetése is erről tesz tanúságot, a veszprémvölgyi görög oklevelet teljes érteessel először és utoljára 1109-ben olvasták és másolták. (CZEBE GYULA: A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. *Értekezések a történeti tudományok köréből* XXIV/3. MTA: Budapest 1916. (továbbiakban: Czebe 1916.) 104.) A MOL-példány eltérései a szöveg nem-értéséből adódnak több helyen. Az MNM-példány a hiteles Kálmán-kori 1109-es átírat, míg a MOL-példány az apácák XIII. századi birtokperéhez készült hamisítvány. (ÉRSZEGI GÉZA: Szent István görög nyelvű oklevéléről. *Levéltári Szemle* XXXVIII. 1988/3. (továbbiakban: Érszegi 1988.) 3–14.; SZENTPÉTERY IMRE: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* [Regesta regum stripis Arpadiane critico-diplomatica] 1. 1001–1270. Budapest, 1923. (továbbiakban: Szentpétery 1923.) 15–16.). Az oklevél hitelessége ezzel bebizonyítottnak tekinthető, mivel Kálmán írni-olvasni tudó, elismerten művelt ember volt, ezért kétségtelen lehetett számára az oklevél átírásakor, hogy egy eredeti István-kori oklevéllel van dolguk. Ezt az értést bizonyítja, hogy a görög szöveg is helyesen került átírásra.

⁸ A császári kancelláriából Magyarországra került és a pannonhalmi oklevélen keze munkáját hátrahagyó „Heribert C” 1002 és 1010 között működött itt. Miután ezen az oklevélen nem fedezhető fel működésének nyoma, az alapító oklevél kiállításának időpontja lehetett 1002 előtt avagy 1010 után. Czebe Gyula megállapította, hogy leírója görög ember volt, akinek

görögsége vulgáris, lapos közgörög, mely egy valóságos dialektus nyomait viseli magán: o-u hangcsere igen kiterjedten jelentkezik a középkori dél-itáliai és szicíliai görögségben (Czebe 1916. 24., 26., 32.), mely Darkó Jenő szerint arra bizonyíték, hogy a XI. századi bizánci okleveles gyakorlatot ismerték és alkalmazták Dél-Itáliában is, de véleménye szerint igazi görög volt a leírója (DARKÓ JENŐ: A veszprémvölgyi apácamonostor alapító levelének 1109-i másolata. *Egyetemes Philológiai Közöny* 44. 1917. (továbbiakban: Darkó 1917.) 257–272.). A görög szertartás olyan részeit említi az oklevél, amelyet az ájtatos hívő könyv nélkül tud, ez bizonyítja mind az oklevél írójának e téren való jártasságát, de azok számára is nyilvánvaló kellett legyen, akik számára íródott. KRAJNYÁK GÁBOR: Szent István veszprémvölgyi donatíójának görög egyházi vonatkozásai. *Századok* 59–60. 1925–26. 498–507. (továbbiakban: Krajnyák 1925–1926.) 498–507.

- ⁹ LOVAG ZSUZSA: *A magyar koronázási jelvények*. Budapest, 1978. 26–29.
- ¹⁰ A három lehetőség közül egyik sem zárható ki, sőt együtt is képezhetik az igazságot, hogy mindhárman, Sarolt, leánya – a monostor első fejedelemszonyaként – és Imre herceg bizánci menyasszonya egyaránt élhettek a monostor falai között.
- ¹¹ ROMHÁNYI BEATRIX: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*: katalógus. Budapest, 2000. (továbbiakban: Romhányi 2000.) 63.
- ¹² Veszprém megye. ÁKÍF 118. 360. jegyzet.; CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. Arcanum Adatbázis, 2002. (továbbiakban: CD CSÁNKI) III. Berény: „Villa Zaarberin” [1109: Dl. 11., 1297: Dl. 1026. pag. 35.]; „Jobagio episcopi (Wesprimiensis) de villa Beren” [1243: NAGY IMRE – PAUR IVÁN – RÁTH KÁROLY – VÉGHELY DEZSŐ (ed.): *Codex Diplomaticus patrius* [Hazai Okmánytár] I–V. Győr 1865–1973.; VI–VIII. Budapest, 1876–1891. (továbbiakban: CD PATRIUS) VI:41.]; „Udornici domini regis de villa Beryn” [1272: CD PATRIUS I:57.]; „Poss Zarberyn” - részben a veszprémi káptalan birtokába jut. [1297: CD ÁRPÁD V:176.]
- ¹³ MEZŐ ANDRÁS: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. METEM. Budapest, 2003. (továbbiakban: Mező 2003.) 275–276.; CD CSÁNKI III. Berény
- ¹⁴ 54/1. Református templom, Vörösberény. ÉRI ISTVÁN: *Magyarország régészeti topográfiája 2*. Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. Budapest, 1969. (továbbiakban: MRT 2.) 261.
- ¹⁵ 54/2. Kunföldek, Vörösberény. E terület azonos azokkal a telkekkel, melyek miatt a veszprémi káptalan 1353–1389 között több ízben, sikertelenül perelte az apácákat. Ekkor az apácáknak 54 mansiójuk volt Szárberényben. MRT 2. 262.
- ¹⁶ Pest/Fejér megye
- ¹⁷ ÁKÍF 118. 355–356. jegyzet; GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* II. (D–GY) Budapest, 1987. (továbbiakban: Györffy 1987b) 438–440.: „...Zolk... in vicinitate...dominarum sororum Vesprimiensium a pt. superiori...” [1320: NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHELY DEZSŐ – KAMMERER ERNŐ – LUKCSICS PÁL (ed.): *Codex Diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő* [A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára] I–XII. Pest–Budapest, 1871–1931. (továbbiakban: CD ZICHY) V:590], „...dominarum [sororum claustru B.V. de Valle Wesprimiensis] Zenthgyurgh...” [1352: CD ZICHY II:482.], „...poss. Zenthgyewrgh sive (al. Nom.) Zanthozenthpeter...” [1487–1488: Dl 19252, Dl 19384]
- ¹⁸ Györffy 1987b 438.; Mező 2003. 108. (10. Szentgyörgy, Tass h., Fejér vm.)
- ¹⁹ Veszprém megye (ÁKÍF 118. 357. jegyzet), Zala megye ÉK-i csücske, Balaton és Csupak között (CD CSÁNKI III. Paloznak)
- ²⁰ CD CSÁNKI III. Paloznak: „Palaznuk, Poloznuk” (1269., 1304: NAGY IMRE – VÉGHELY DEZSŐ – NAGY GYULA (ed.): *Zala vármegye története: oklevéltár*. Budapest, 1886–1890. (továbbiakban: ZALAI OKL I:55., 124.), „Jobagiones capituli (Wesprimiensis) de Poloznuk” (1312: ZALAI OKL I:137.) „Poloznuk” (1323: ZALAI OKL I:170.) „Palaznuk” (1330:

Veszpr. kápt. házi llt. Cap. 11.) „*Poss. Palaznok*” (1402: Dl. 8721.) 1333-1335: „... *Fabianus [sac.] de Poloznuk, Gregorius [sac.] de Poloznuk...*” (Mező 2003. 38.); ismert egy Szent István patrocíniumú temploma is, de annak legelső említése 1747-ből származik. Mező 2003. 128.

- 21 Az bakonybéli apátságról egy 1037-re datált, hamis oklevél szól. Az oklevél feltehetőleg 1230 táján készült. MRT 2. 167.
- 22 A veszprémi káptalannak 1174-ben egy világi személy adományozott itt birtokot, majd 1217-ben és 1222-ben II. András 6 mansiót adott. MRT 2. 167.
- 23 A tihanyi apátság 1243-ban szerzett itt két szőlőt. MRT 2. 167.
- 24 38/1. Templomdomb, Paloznak. MRT 2. 166.
- 25 Veszprémi Múzeum 4403/1914. (Paloznak: FEHÉR GÉZA – ÉRY KINGA – KRALOVÁNSZKY ALÁN: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei: leletkataszter. *Régészeti Tanulmányok* II. Budapest 1962. (továbbiakban: FÉK) 60/799.)
- 26 Paloznak: FÉK 60/800.
- 27 Tolna megye
- 28 ÁKÍF 118. 347., 358. jegyzet
- 29 MELICH JÁNOS: A veszprémvölgyi görög oklevél Patadi-ja. *Magyar Nyelv* 24. 1928. (továbbiakban: Melich 1928.) 111–113. Faddal való azonosítása elsőként Gyomlai Gyula nevéhez köthető, aki ezt az Akadémiai Értesítőben publikálta [AkÉrtesítő XV. (1904) 506. p.]; MIKOS JÓZSEF: A veszprémvölgyi oklevél két helynevéhez. *Magyar Nyelv* 31. 1935. (továbbiakban: Mikos 1935.) 116–118.
- 30 Enying környéke, Veszprém megye. Érvésélének alapja, hogy a görög oklevélben a ϕ klaszszikus szabályossággal van megkülönböztetve a π -től, így a $\pi\alpha\tau\alpha\delta\iota$ és a $\phi\tau\alpha\tau\delta\iota$ /Fadd nem egyeztethetők. Mikos 1935. 116–118.
- 31 Veszprém megye. Mikos József érvelésének alapját elfogadja, de Pata ellen szól, hogy a többi birtoktól távol egyetlen vincellér adományozása nem valószínűsíthető, így a Veszprém környéki, Szárberény-Máma-Sándor birtokcsoporthoz közel eső mai Papvásárjával azonosítja. Okleveles előfordulása *Pochwasara, Pochuasara* [1296-1297, 1328], *Pothwasara* [1397], *Pathwasara* [1488]. (PAIS DEZSŐ: *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 50. szám. Budapest, 1939. 32–36.)
- 32 CD CSÁNKI III: Fad(d): „*predium Focud*” [1082(?): CD PATRIUS IV:6.] „*Foda*” [1193: KNAUZ NÁNDOR (ed.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Esztergom 1874–1924*. kis I:142.] „*Foga*” (XIII. század: VESZPR LT Cap. 5.) „*Poss. Food*” (1341: FEJÉRV LT lad. 3. fasc. 1. num. 1.) „*Fod*” (1342–1365: VESZPR LT Cap. 5., 1448: U. o.) „*Faad*” (1415: FEJÉRV LT lad. 3. fasc. 4. num. 3., 1437: FEJÉR GYÖRGY (ed.): *Codex Diplomaticus ecclesiasticus ac civilis* I–XI. Buda–Budapest, 1829–1844. (továbbiakban: CD ECCL) X. 6. 906., 1429: FEJÉRV LT lad. 28. fasc. 3. num. 89., 1429: KISMARTONI LT 47. Z. 15., 1469: Dl. 36792; 1490: FEJÉRV LT lad. 3. fasc. 11. num. 1.) „*Cives et iobagiones nostri (prioris Aurane) de Fad*” (1419: FEJÉRV LT lad. 2. fasc. 8. num. 71.) „*Fad*” (1424: FEJÉRV LT lad. 2. fasc. 8. num. 74., 1446: FEJÉRV LT lad. 3. fasc. 6. num. 55., 1450: FEJÉRV LT lad. 3. fasc. 7. num. 4.) „*Alfad*” (1471: FEJÉRV LT lad. 3. fasc. 9. num. 4. és lad. 3. fasc. 9. num. 8.) „*Oppidum Fad*” (1475: FEJÉRV LT lad. 2. fasc. 6. num. 60.)
- 33 Mező 2003. 258.; CD CSÁNKI III. Fad(d)
- 34 Fejér megye. ÁKÍF 118. 359. jegyzet
- 35 Györffy 1987b 404.; CD CSÁNKI III. Sold
- 36 Veszprém megye. ÁKÍF 118. 360. jegyzet; CD CSÁNKI III. Máma
- 37 7/1. Balatonfűzfő-Máma, Balatonfűzfő. MRT 2. 45.
- 38 CD CSÁNKI III. Máma: „...*Villa Mama...*” (1109: Dl. 11; 1297: Dl. 1026. pag. 35.) „...*Villa (Pothwasara et) Mama...*” (1328: CD ANJOU II. 377.) „...*Poss. Mama a parte poss. Pothwasara...*” (1397: Dl. 8284.)

- ³⁹ Az első feltűnése írott forrásban: 1297 (Mező 2003. 215–216.; CD CSÁNKI III. Máma), a topográfia 1293-as dátumot ad meg Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban, Budapest Kilián 1907 művére hivatkozva (7/1. Balatonfűzfő-Máma, Balatonfűzfő - MRT 2. 45., 54/1. Református templom, Vörösberény – MRT 2. 261.).
- ⁴⁰ 7/2. Mámai templomrom, Balatonfűzfő. MRT 2. 46.
- ⁴¹ Veszprém megye. ÁKÍF 118. 360. jegyzet
- ⁴² MRT 2. 53., CD CSÁNKI III. Sándor(i): „Sandor” (1396: CD ECCL X. 2. 390., 1481: Dl 18480; 1488: Dl 28340.) „Sandory poss.” (1478: Dl. 18068.).
- ⁴³ 8/16. Sándor, Balatonkenese. MRT 2. 53.
- ⁴⁴ 8/18. Tatárlíkok, Balatonkenese. MRT 2. 54.
- ⁴⁵ Veszprém megye. ÁKÍF 118. 360. jegyzet
- ⁴⁶ „Kenesa” (1231, CD ÁRPÁD VI. 499), „Kenese” (1297, DL 1026 pag 35)
- ⁴⁷ CD CSÁNKI III. Kenes(se), (Kenesa), 8/1. Faluközpont, Balatonkenese (MRT 2. 50.), 54/1. Református templom, Vörösberény (MRT 2. 261.), Szent Kereszt – nem tartja valószínűnek, hogy a település egyháza lehetett, a másik, Szent Mihály egyháza miatt (Mező 2003. 171.), Szent Mihály (Mező 2003. 279.).
- ⁴⁸ TM 139–140/1930 (Balatonkenese: FÉK 22/45.), MRT 2. 54.
- ⁴⁹ MRT 2. 54.
- ⁵⁰ Veszprém megye. ÁKÍF 118. 360. jegyzet; CD CSÁNKI III. Csitun
- ⁵¹ 8/10. Csittény (MRT 2. 52.), 54/1. Református templom, Vörösberény (MRT 2. 261.)
- ⁵² Veszprém megye. ÁKÍF 118. 361. jegyzet
- ⁵³ Mező 2003. 294.; 47/11. lelőhely, Padragkút (BAKAY KORNÉL – KALICZ NÁNDOR – SÁGI KÁROLY: *Magyarország régészeti topográfiája 3.* Veszprém megye régészeti topográfiája. A devecseri és sümegi járás. Budapest, 1970. 186.), CD CSÁNKI III. Padrag: „Podragb” [1297: Dl 1026 pag 35], „Poss. Putrug” (1319: NAGY IMRE (ed.): *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis* [Anjoukori Okmánytár] I–VII. Budapest 1878– (továbbiakban: CD ANJOU) I:526.), „Podrug” (1342: CD ANJOU IV. 247.), „Potbrugh” (1378: Lukcsics Pál (ed.): A gróf Zichy-család zselői nemzetségi levéltára. Budapest 1930. (továbbiakban: CD SZÉLYI), „Podroghb” (1412: Dl 9908.), „Padrag” (1488: Dl 28344).
- Halimba melletti Cseres lelőhelyen feltárt nagy sírszámú, hosszú életű temető mindhárom időszakában nagy számban fordulnak elő keleti rítus szerint eltemetett halottak, azonban Halimba és a mellette lévő temető nem hozható kapcsolatba a monostorral. TÖRÖK GYULA: Halimba-Cseres X–XII. századi temetője. *Folia Archaeologica* VI. 1954. 95–105.; TÖRÖK GYULA: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. AH XXXIX. (1962)
- ⁵⁴ Baranya megye. ÁKÍF 118. 362. jegyzet
- ⁵⁵ GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. (A–C) Budapest, 1987. (továbbiakban: Györffy 1987a) 376.: „Sarlos, ... in vallem Sarlaswodus” [1058: Dl 1430], „poss. Sarlous, in comitatu Baranensi” [1224/1399: D. 112], „poss. Sarlos” [1328: Dl 1430], „Egid. (sac.) de Sorlos, Jo. Sac. De Zorlows, Sorlos, Egid. De Sorlos, Jo. De Sorros” [Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia [Vatikáni magyar okmánytár] I–II. Budapest, 1884–1886. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* [Vatikáni magyar okmánytár] I–II. Budapest 1884–1886. I/1. 238., 265., 274., 285., 295., 309.]
- ⁵⁶ Veszprém megye. ÁKÍF 118. 363. jegyzet
- ⁵⁷ DAX MARGIT – TORMA ISTVÁN: *Magyarország régészeti topográfiája 4.* Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás. Budapest, 1972. (továbbiakban: MRT 4.) 109–110.; CD CSÁNKI III. Gerencsér: „Gerencher” (1309: CD ANJOU I:184.), „Guerencher” (1319: Dl 1968), „Gerencher” (1430: PANNONH LT XI. B., 1488: Dl. 28340).
- ⁵⁸ 31/8. Gerencsér, Gic (MRT 4. 109–110.)
- ⁵⁹ TETTAMANTI SAROLTA: *Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében.*

Studia Comitatensia 3. 1975. (továbbiakban: Tettamanti 1975.) 81.; FÉK 37/37.

- ⁶⁰ NÉMETH PÉTER: Az első magyar egyházmegye kialakulásának kérdéséhez. In *Székesfehérvár évszázadai* I. Szerk. Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1967. (továbbiakban: Németh 1967.) 119. Veszprém ismert egyházi épületei: Szent György kápolna (X. század vége), Szent Mihály székesegyház (1000–1009), Istenanya veszprémvölgyi monostora, Szent Miklós templom (legkorábbi forrásbeli előfordulása: 1293 – „... *sessio Wesprimii sub monte ecclesie Beati Nicolai confessoris...*”, Mező 2003. 336.), [Alexandriai] Szent Katalin ágostonos [domonkos] apácakolostor (1240-ben alapította Bertalan püspök – „...*B. Catharinam Virginem... in loco Vesprim Quamdam Ecclesiam in honorem eiusdem Virginis fabricari fecimus...*”, Mező 2003. 168. p.), Mindenszentek egyháza (legkorábbi forrásbeli említése: 1307 – „...*castrum Omnium Sanctorum...*”, Mező 2003. 355–356.), Keresztelő Szent János plébániatemplom (legkorábbi forrásbeli említése: 1318 körül, Mező 2003. 142.), [Antiochiai] Szent Margit egyház (legkorábbi forrásbeli említése: 1318 – „...*apud ecclesiam beate Margarethe...*”, Mező 2003. 246.), Szent Erzsébet egyház (legkorábbi forrásbeli említése: 1484 – „...*Item [eccl.] hospitali Beate Elisabeth...*”, Mező 2003.), Szűz Mária ispotály és templom (első forrásbeli említése: 1486 – „...*capella Hospitali Annunciate Beate Marie Virginis per ipsum dominum Albertum episcopum in dicta civitate Wesprimiensi in loco capitulari fundate...*”, Mező 2003. 477.) és a veszprémi iskola Szűz Mária kápolnája (forrásbeli említése: 1508 – „...*ex opposito domus capelle Beate Virginis in scola Wesprimiensi fundate...*”, Mező 2003. 477.), Szent János [apostol] kápolna (János veszprémi püspök építtette – „*capelle beati Iohannis apostoli et ewangeliste ... in castro Wesprimiensi...*”, Mező 2003. 160.).
- ⁶¹ 1021 k.: „...*vetustissimam et antiquissam, que in Besprimiensi civitate ad honorem pretiosissimi Christi martyris Georgii fabricata est ... ecclesiam...*” - Szent Imre herceg legendája. ÁKÍF 64.; Mező 2003. 113–114.
- ⁶² 1352., 1358., 1417., 1481. évekből ismert említése. Mező 2003. 113–114.
- ⁶³ H. GYÜRKI KATALIN: Die St. Georg-Kapelle in der Burg Veszprém. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XV. 1963. 370.; Németh 1967. 119. A veszprémi székesegyház északi oldalán állt, de nem az oldalkápolnája, hanem teljesen különálló épület volt, melynek a helyén a XIII. század első felében egy nyolcszögű apszisú kápolnát építettek (Gyürki 1963. 371.; GENTHON ISTVÁN: *Magyarország művészeti emlékei*. Budapest, 1980. (továbbiakban: Genthon 1980.) 445.; GUTHEIL JENŐ: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979. GUTHEIL JENŐ: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979. (továbbiakban: Gutheil 1979.) 74–85.; GUTHEIL JENŐ: *Veszprém, Szent Imre városa*. Adatok Veszprém Szent István-kori történetéhez. Veszprém, 1994. (továbbiakban: Gutheil 1994.) 27–32.) H. Tóth Imre IX. századnak határozza meg, és a keleti kereszténységhez – Cirill és Metód missziós működéséhez köti (H. TÓTH IMRE: Konstantin-Cirill és Metód nyomai a történeti Magyarországon. *Orthodox* 2000. I. (továbbiakban: H. Tóth 2000.) 4–8.; BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi kalendárium*. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából I. SZIT. Budapest, 1977. I. 293–314.), míg Gutheil Jenő szerint Sarolt ösztönzésére Géza fejedelem építtette (GUTHEIL JENŐ: Magyarság és kereszténység Szent István előtt. *Vigília* 25. 1960/8 (továbbiakban: Gutheil 1960.) 465.; Gutheil 1979. 74–85.; Gutheil 1994. 27–32.). Ez utóbbi nézethez csatlakozik Kozák Károly is, miszerint a X. század végén alapították a kápolnát. Vizsgálatai alapján arra a megállapításra jutott, hogy a kápolnát nem lehet a keleti kereszténységhez sorolni, mivel a középkori püspökségek hét legkorábbi, 1009-ig felépült keresztelőegyháza közül öt rotunda volt. (KOZÁK KÁROLY: Közép-Európa centrális templomai (IX–XI. század). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. 1984. 134–135.)
- ⁶⁴ 1002: „...*ecclesia sancti Michaelis...*”, 1055: „...*[piscinas] tercia...sancti michaelis...*” (Mező 2003. 304.)
- ⁶⁵ Gutheil 1979. 58–66.; Gutheil 1994. 12–14.

- ⁶⁶ Az obulusadás szokását és a X. század közepétől a temetkezésekben megjelenő nyakperec viseletét keleti kereszténység hatásának tartják. Néhány temetőben már a X. század elejétől előfordulnak, pl. Ibrány–Esbó halmon. ISTVÁNOVICS ESZTER: Ibrány–Esbó halom. *Archaeológiai Értesítő* 113. 1986. 281.; ISTVÁNOVICS ESZTER: 10-11. századi temető Ibrány–Esbó halmon. *Révész – Wolf* 1996. 25–46.; FODOR ISTVÁN (szerk.): „Őseinket felhozzád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest, 1996. március 16 – december 31, Magyar Nemzeti Múzeum. 145–146.
- ⁶⁷ Tettamanti 1975. 82., 106.; FÉK 83/1204. (Veszprém–Kálváriahegy), 83/1207. (Veszprém–Sashegyi szőlők). Halotti obulust 123 sírban találtak.

JUHÁSZ ÁGNES

A raguzai mindennapok egy kézműves szakma tükrében: cipőkészítők a XIII. század végén–XIV. század elején

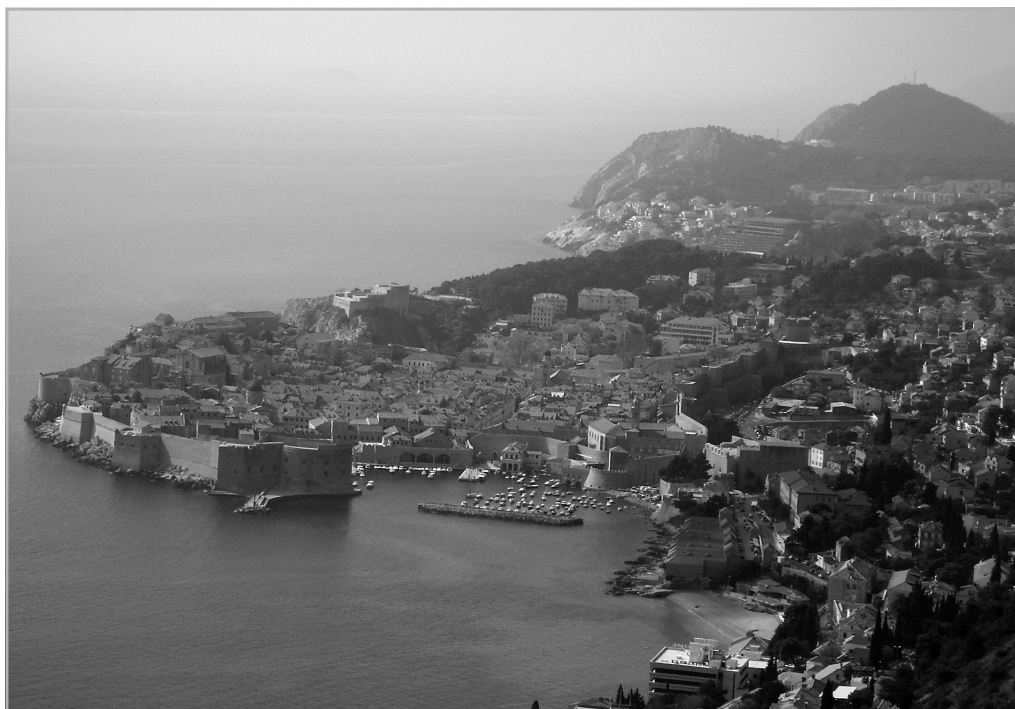

Az Adria keleti partján fekvő, kedvező földrajzi adottságokkal rendelkező dalmát város, Raguza (Dubrovnik)¹ a XII. századtól már jelentős kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett (itáliai városokkal, Bizánccal, Boszniával). A város lakói igyekeztek kihasználni Raguza fekvésének előnyeit: az adriai tengeri útvonal és a balkáni kereskedelmi utak találkozását a város térségében. A raguzaiak nagy része a virágzó kereskedelemről élt, ugyanakkor számos kézműves és más szakember (ötvös, cipőkészítő, kovács, szabó, tetőfedő, asztalos, hajóács, mészáros, pék, halász, kőműves, molnár stb.) űzte tevékenységét a városban.

Raguzában a legtöbb kézműves cipőkészítéssel foglalkozott. 1278 és 1301 között számuk elérte a 86-ot, míg ugyanebben az időszakban 56 szűcs, 38 ötvös, 35 kőfaragó, 21 kovács stb. dolgozott a városban.² A cipőkészítők (*calegarius*) különböző állatbőrökből (birka, kecske, ló, ökör) cipőt, bocskort, csizmát készítettek, míg a cipészek (*zavatinus*) csak a lábbeli javításával foglalkoztak.³

A velencei fennhatóság idején (1205–1358) a XIII. század második felében indult meg a városi jogkönyv,⁴ valamint a városi és a magánszemélyek közjogi iratainak lejegyzése (1278), a XIV. század elejétől pedig a várost irányító szervek intézkedéseit is rögzítették. Raguzában fejlett volt a jogi írásbeliség, a város által alkalmazott jegyzők a város lakosainak is a rendelkezésére álltak, nemcsak a város ügyeinek rögzítése volt a feladatuk.

Mivel a cipőkészítők nagy számban jelennek meg a forrásokban, valamint magyar vonatkozások is kapcsolódnak hozzájuk ebben az időszakban, ezért áll e munka középpontjában néhány példán keresztül bemutatva a raguzai cipőkészítők élete, és így tulajdonképpen a középkori Raguza városa. A következő oldalakon a források adta lehetőségeken keresztül elevenednek meg a raguzai cipőkészítők mindennapjai egy-egy forrástípus (adás-vételi, kölcsön- és zálogszerződések, végrendeletek, bűncselekmények tanúvallomásai és ítéletei,

A TÖRTÉNELMI VÁROS NAPJAINKBAN MADÁRTÁVLTÁBÓL

RAGUZA VÁROSA ÉS TERÜELTEI A XIII. SZÁZADBAN
(LUČIĆ, J.: L'HISTOIRE DE DUBROVNIK, VOL. 2., ZÁGRÁB, 1974 TÉRKÉPE ALAPJÁN)

valamint cipőkészítő inas felfogadásáról szóló szerződések) révén, olykor kiegészítve a városi jogkönyv megfelelő részeivel.

A cipőkészítők között nem raguzai kézművesek is felbukkannak a feljegyzésekben (21 biztosan külföldi volt a tárgyalt időszakban), magyar (*ungarus*), itáliai – padovai, anconai stb. – és más dalmát városok és szigetek – Zára (*Zadar*), Spalato (*Split*) stb. – kézművesei, akik közül sokan tanulóveiket töltötték a helyi mestereknél,⁵ mások le is telepedtek a városban és a raguzai polgárjogot is megszerezhették. A magyar megjelölés a magyar királyság területéről érkezőkre utalt, azonban a szláv keresztnév (mint például a *Radoslav*) jelzi viselőjének szláv származását.⁶

A magyar elnevezéssel bukkan fel a forrásokban *Janinus Ungarus*, *Jannes de Crano Ungarus*, valamint *Stephanus Ungarus*, *Radoslav Ungarus* és megjelenik egy *Michael* nevű cipőkészítő is, *Andreas de Ungaria* fia. Ebben az időszakban egy magyar származású kovács is élt Raguzában.⁷

Bűncselekmények

A velencei fennhatóság idején (1205–1358) a város élén a *comes* állt, akit Velencében választottak 2 évre, és akinek ugyan a befolyása az évek múlásával fokozatosan csökkent, viszont mindvégig a velencei hatalmat képviselte. A XIII. században a *comes* a Kistanáccsal együtt gyakorolta a hatalmat a városban.

A *comes* és két bíró alkotta a felsőfokú bíróságot a XIII. század második felében, akik meghallgatták az al- és felperest, a tanúkat, végül meghozták az ítéletet a városi jogkönyv rendelkezései alapján.

Janinus Ungarus cipőkészítő egy vele szemben elkövetett bűncselekményt panaszolt el 1284. október 27-én a *comes* és a két bíró előtt. Állítása szerint egy raguzai (*Dominicus Cuseç*), amikor elment hozzá a számára készített egy pár cipőért, az a személy 1 *grosso*-t⁸ kért kölcsön tőle. *Janinus* nem adott neki pénzt, ezért a raguzai a fejéhez vágott egy kaptafát, amely megsebesítette a fején. Egy szemtanú szerint az ütéstől még a vére is kiserkent a cipőkészítőnek, viszont a vádlott tanúja ezt nem látta, mert túl messze állt a cipőkészítő műhelyétől.⁹

Az ügy folytatásaként ugyanezen év novemberében a város közsolgája kihirdette, hogy *Dominicus Cuseç*nek meg kell jelennie 3 napon belül a *comes* úr előtt, hogy mentse magát az említett bűncselekmény alól, ellenkező esetben, a városi jogkönyv szerint pénzbüntetést kell fizetnie.¹⁰

Janinus Ungarus ügyében a *comes* a vádlott ellen ítélt. A *comes* 1285. májusi határozata alapján *Dominicus Cuseç*nek 8 iperpert¹¹ kellett fizetnie büntetésként a városnak, valamint további 10 és 8 iperpert a következő hónap 8. napjáig, amely meg is történt az utolsó bejegyzés szerint.¹² A Statutum, a városi jogkönyv a bántalmazásról a következőképpen rendelkezik: ha valaki kővel vagy fadarabbal sebesít meg mást, aminek következtében vért fakaszt vagy kék folt keletkezik, akkor 12 iperpert fizessen, de ha nem folyik vér, vagy nem keletkezik kék folt az ütés nyomán, akkor 6 iperper legyen a büntetése. Ha valaki nem tudta a megfelelő összegeket kifizetni, akkor botozásra és forró vassal való megbélyegzésre ítélte a jogkönyv.¹³

A vádlott tanúja említi, hogy messze állt *Janinus Ungarus* műhelyétől, azért nem látta

az eseményeket. A cipőkészítőknek Raguzában gyakran 2-3 munkahelyiségük volt. Az egyik épületnek a városfalon kívül kellett lennie és általában a tenger közelében helyezkedett el, ahol előkészítették, áztatták, majd cserzették a bőrt. Itt melegítették láncra akasztott rézüstökben a bőrcserzésre szolgáló enyvet, majd cserzették vele a bőrt. Tűzvédelmi okokból tiltotta a városi jogkönyv a város falain belüli bőrcserzést (mivel a lakóházak fából készültek), ezért végezték ezt a munkafolyamatot a városon kívül a tenger közelében. Aki a határozattal szemben cselekedett azt 25 iperperre büntették.¹⁴ A második épületük, a műhely (*statio*) a városfalon belül volt és gyakran az elkészített cipők elárúsítóhelyeként is szolgált, vagy e célra egy harmadik helyiséget is fenntartottak. Azonban leggyakrabban a cipőkészítők saját lakóházukban rendezték be műhelyeiket, ahol el is adták termékeiket.¹⁵

Jannes cipőkészítő neve 1284 augusztusában bukkan fel sértettként egy bűncselekmény kapcsán, és akit Janinus Ungarusszal egy személynek gondolnak.¹⁶ A cselekmény helyszíne egy borelárúsító hely (*taberna*) volt, ahol *Jannes* cipőkészítő bort ivott, valamint elnyerte a pénzt egy *Marinus* nevű embernek, akivel közben még tréfálkozott is. *Marinus* ezután pénzt kért borra *Jannestől*. Mivel nem teljesült a kérése, letépte és tönkretette *Jannes* övére erősített pénzeserszényét, majd pedig rátámadt, széttepte a fejfedőjét, azután pedig meg akarta ütni *Jannest*, aki védekezni próbált. A helyszínen bort fogyasztó raguzaiak közül *Martolus de Rasti* – aki később tanúvallomást is tett – próbálta megfékezni *Marinust*. A comes *Jannes* cipőkészítőt pénzbüntetésre ítélte a csúnya szavakkal kísért veszekedés miatt, *Marinus* pedig a város börtönébe került, ahonnan azonban elszökött. Nem lehet tudni, hogy megjelent-e a comes előtt 3 napon belül, hogy igazolja magát, ellenkező esetben a város törvényei szerint pénzbüntetés várt rá.¹⁷

A borkereskedelem szigorúan szabályozva volt Raguzában, a helyi szőlőtermesztők érdekei és a piac megvédelem miatt, ezért a város felügyelte a borkereskedelmet. Csak meghatározott helyeken, a tabernákban, lehetett bort eladni a városban. A forgalmas helyeken (utcákon, tereken, templomok környékén) elhelyezkedő tabernákban borfogyasztásra is volt lehetőség, nemcsak a vásárlásra, sőt valószínűleg ételt is ettek itt. A taberna elé ki is lehetett ülni. Ezek a tabernák tulajdonképpen hozzátartoztak a közösségi élethez.¹⁸

Jannes de Crano Ungarus cipőkészítő 1284. augusztus 17-én tett tanúvallomást a comes és a bírák előtt. Panasza szerint a raguzai *Nichiforus de Ragnana* belépett a házába és adott neki egy pofont. A tanújának hívott személy viszont nem látta a pofonütést. A megvádolt ember, *Nichiforus de Ragnana*, vallomásában elmondja, hogy *Jannes de Crano Ungarus* 2 csizmát készített neki a megrendelésére, és azokért ment el hozzá, de a cipőkészítő nem akarta megmutatni neki a csizmákat, hanem rátámadt, és állítása szerint a cipőkészítő felesége pedig egy késsel fenyegette meg.¹⁹ Sajnos nem ismertek az ügyben hozott ítéletek. A Statutum szerint, ha valaki kézzel megüt egy másik személyt, akkor büntetésként fizetnie kell 6 iperpert, ha pedig nem tud fizetni, akkor megbotozták.²⁰

A raguzai társadalmat nemesek, nem nemesek és rabszolgák alkották. A városi jogkönyv nem tett különbséget nemes és nem nemes város lakó között, ugyanis mindkét társadalmi csoport ugyanolyan raguzai polgár volt és ez számított kiindulópontnak a jogkönyv szerint, vagyis, hogy valaki raguzai polgár-e, vagy rabszolga, vagy esetleg a városban élő külföldi.²¹ Egy nem nemes raguzai polgárnak ugyanúgy a birtokában lehetett a vagyon, a gazdagság és a vele járó befolyás, mint egy nemes raguzainak. A XIV. századtól válik fontossá a nemesi státusz, amikor már politikai hatalom is kapcsolódik a nemesi születéshez. A hasonló gazdasági helyzetű családok, személyek egymás között házasodtak. A kézművesek között is

találunk vagyonosabb embereket, ugyanakkor szegényebb mesteremberek is éltek a városban, akik általában szolgálólányt vettek feleségül. A cipőkészítők is a hozzájuk hasonló vagyoni helyzetben lévő családból választottak maguknak feleséget.²²

Szerződések cipőkészítő inasok, mesterlegények felfogadásáról

A cipőkészítő mesterség tanulóideje a források alapján 3–12 év között mozgott, amelynek letelte után, a mesterlegények, mint tanult kézművesek, a raguzai szokásoknak megfelelően a szakma műveléséhez szükséges fa- és vasszerszámokat kaptak, valamint kaptafát adott nekik a mesterük (12 mester élt a tárgyalt időszakban a városban).²³ Az inasnak elszegődést rögzítő szerződések, források általában ugyanazokat a feltételeket rögzítik: tanulóidő, a két fél kötelezettségei.

1281 szeptemberében *Stephanus Ungarus* cipőkészítő 3 évre szegődött el *Michael*hez, *Andreas de Ungaria* fiához. Ebben az esetben *Stephanus Ungarus* már mint cipőkészítő, tudását tőkeletésíteni szegődik el *Michael*hez. *Stephanus* megígéri, hogy megóvjá mesterét és annak a javait, valamint szolgálatára áll Raguzán kívül is, nemcsak a városban. A mester kötelezi magát arra, hogy hűen megtanítja kézműves mesterségére *Stephanus*-t, továbbá ellátja étellel, ruházattal és a megfelelő lábbelivel, a tanulóidő elteltével pedig szabad lesz, és megkapja a szakma műveléséhez szükséges eszközöket.²⁴

Radaslavus Ungarus cipőkészítő mesterhez 1301 márciusában szegődik el egy *Lubenus* nevű ifjú 12 évre. Ebben a szerződésben a szokásos tartalmakon kívül (mint az inas ellátására, az eszközökre vonatkozó részek) megjelenik egy kezes (*Bratota de Radoma*), aki a fiú szökése esetén visszaviszi őt a mesterhez, ha pedig lopás gyanújába keveredne és bebizonyosodik, hogy az ifjú károsította meg a mestert, akkor a kezes a saját vagyonából fogja kártéríteni a mestert.²⁵

Az 1300. január 8-án lejegyzett szerződésben, amelyben egy személy elszegődik 3 évre *Jancus de Volpicella* cipőkészítőhöz, a szokásos tartalmakon kívül részletesen felsorolják az eszközöket, amelyeket a tanulóidő letelte után kap meg az ifjú a raguzai hagyományoknak megfelelően. Az ifjú kap kalapácsot, kötelet, kaptafát, cipészarat, harapófogót.²⁶

Ingatlan (földterület, ház) adás-vétele

Raguza városának területein (a városfalon kívül és a szigeteken is, lásd a térképet) szőlő- és olajfa ültetvények terültek el, mert a vidék nem volt alkalmas gabonatermesztésre. A XIV. században Raguz a fontos központjává válik a szőlő- és bortermelesnek és a borexportnak is.²⁷ A városi tulajdonú földeken kívül az ingatlanok magánszemélyek és egyházak birtokában voltak. A földterületek, szőlők különböző nagyságúak és minőségűek lehetnek, amit a különböző vételárak tükröznek. A cipőkészítők is rendelkeztek szőlővel, földdel, valószínűleg saját fogyasztásra termeltek. A földterület nagyságát a *soldus* mértékegységben határozták meg, 1 *soldus* kb. 167,7 m² volt.²⁸ Az alábbiakban bemutatott szerződések közül az elsőben is felbukkan, de sajnos a földterület pontos nagyságának a meghatározása nem jelenik meg minden szerződésben.

A raguzai szabályozás szerint ingatlaneladás esetén, ha az árról már megegyeztek, de még mielőtt az eladás végbemenne és a pénz gazdát cserélne, az eladás tényét nyilvánosan

ki kellett hirdetni a városban. Azután az összeget 3 hónapra letétbe tették, ugyanis ezen az időtartalon belül bárki felléphetett valamilyen igényrel az ingatlannal kapcsolatban. Ha bizonyítani tudta igényét, akkor az eltett pénzből kárpóolták. A 3 hónap letelte után a pénz az eladót illette meg.²⁹

1300 májusában *Polubeç* nevű cipőkészítő 2 és egy negyed soldus (kb. 378 m²) földjét, amely a Raguzához tartozó *Brenum* (ma Župa Dubrovačka, lásd térkép) nevű területen helyezkedett el, eladta 21 iperperért *Dobercus Basilecus*-nak. Ebben az esetben nem jelentkezett igénylő a földre.³⁰

1297. május 6-án a város közszolgája kihirdette, hogy *Marinus de Ugrinus* eladta *Plesa* cipőkészítőnek a szőlőjét annak minden tartozékával 125 iperperért. Marinus átvett Plesától 60 iperpert, és kölcsönösen megegyeztek, hogy a maradék összeget, 30 iperpert Plesának 3 hónap eltelté után kell kifizetnie, a további 35 iperpert pedig egy év múlva. (Ebben az esetben 60 iperper került letétbe 3 hónapra.) A két fél arról is megegyezett, hogy a területet Marinusnak Szt. Mihály napjáig művelnie kell, és az eladás évében termett gyümölcsöt egyenlően fogják elosztani, majd Marinus a neki jutó részt nyomban 5 iperperért eladta Plesának.³¹ A kihirdetés után két nappal egy raguzai ember egy jegyzői irattal jelent meg, amellyel bizonyította, hogy Marinus szőlőültetvényéről neki jár 121 *quinqua* bor, amely követelése végül teljesült, a kancellári bejegyzés szerint.³²

Marinus de Ugrinus 1301-ben is ingatlant adott el: szőlőültetvényt és egy földterületet annak tartozékaival 25 iperperért *Çibranus* cipőkészítőnek. Ekkor a kihirdetés után nem lépett fel igénylő.³³

A már említett *Plesa* nevű cipőkészítő 1301-ben egy fél házat vett a városban 16 iperperért, és a vásárlás tényét a város közszolgája nyilvános helyen kihirdette.³⁴ Valószínűleg műhelynek, vagy elárusítóhelynek akarta felhasználni a cipőkészítő a fél házat.

A ma is látható városfalak legkorábbi részei a XIV. század elején épültek, azonban korábban is körülvette kőből és fából erősített védőfal a várost, amely a X. században három, a XIV. századra már hat városrészből állt a folyamatos beköltözések miatt.³⁵ A Statutum előírta többek között az utcák szélességét (amelyek észak-déli, kelet-nyugati irányban húzódtak), a lépcsők építését, az ablakok és az erkélyek elhelyezkedését (nem lehettek a szomszéd ablakaival, erkélyeivel pontosan szemben), továbbá a latrinák kialakítását is szabályozta, amely nem lehetett az ajtó, az ablak, vagy a konyha közelében.³⁶

A jogkönyv szerint, ha valaki a szomszédjával közös falat akarta megerősíteni, megjavítani, akkor a szomszédnak is hozzá kellett járulnia anyagilag a munkálatokhoz. Ez tükröződik *Plesa* cipőkészítő és *Nicola de Draga* megegyezésében is: *Plesa* 11 iperpert adott a tenger felé néző, házaik közötti közös fal megjavítására a szomszédjának.³⁷

Pénzügyletek: kölcsön, zálog

A kölcsön- és zálogszerződések mindig tartalmazták a két fél nevét, az összeget és a visszafizetés dátumát, illetve a zálogba adandó tárgyat, valamint az időhatár túllépése miatti büntetést.

Plesa cipőkészítő 1300. április 27-én kelt szerződésben megígérte, hogy 4 hónapon belül visszafizeti a kölcsönkért 42 iperpert *Blasius Bossa de Brayça*-nak.³⁸

1299. július 21-én *Franciscus* cipőkészítő zálogba adta fából készült házának felét, amely az egyház területén helyezkedett el, *Radostus*-nak 15 iperperért. Az összeget Szt. Mihály

napjáig kellett visszafizetnie Franciscusnak, ellenkező esetben Radostus addig használhatja a fél házat, ameddig a cipőkészítő ki nem fizeti az összeget. Ekkor Radostusnak 5 grossót kellene adnia a bérleti díjra évente Franciscusnak.³⁹

Ragusa városában a területek nagy része magántulajdonban vagy az egyház tulajdonában volt. A korábbi évszázadokban letelepedett családok felosztották maguk között a város területeit a falakon belül, az újonnan érkezőknek pedig bérbe adták azokat, vállalva a részükről, hogy faházat építenek az adott területen.⁴⁰ Valószínűleg a bérleti díj is változó volt. Franciscus cipőkészítő is bérelte a faházat az egyháztól, amelyhez, mint időszakos bérlő, Radostus is hozzájárulna az említett 5 grossóval, ha késne a cipőkészítő a zálog kiváltásával.

Martinus, Pervoa fia, cipőkészítő 1299. július 22-én adta zálogba fél faházat, amely *Georgius de Gleda* földjén állt, 20 iperperért *Marinus de Poverscus*-nak. A zálogot Szt. Mihály napjáig kellett visszaváltania. A megegyezés szerint Marinusnak 1 iperper kellene fizetnie a bérleti díjba évente a cipőkészítőnek.⁴¹

Végrendelet

A városi jogkönyv szabályozása alapján két alkalmas tanú előtt kellett végrendekezni, ha azonban nem volt jelen két tanú, akkor nem tekintették érvényesnek a végrendeletet. A tanúknak az ő jelenlétükben végrendekező halála után 30 napon belül meg kellett jelenniük a bírák és a jegyző előtt, ahol tanúságot kellett tenniük a halott rendelkezéseiről, amelyet a jegyző írásba foglalt. Nem tehetett tanúságot az, aki a végrendeletben érintett volt.⁴²

Több végrendelet is fennmaradt a cipőkészítők vonatkozásában, az alábbiakban kettőt mutatnék be, amelyek a legtöbb információt tartalmazzák a készítettetőjük életével kapcsolatban.

Druche cipőkészítő 1297. augusztus 24-én a Statutumban foglaltak alapján lejegyzett végrendelete tartalmazza, hogy *Druche* cipőkészítő egykor a felesége hozományaként 11 iperper kapott (férje halálakor a raguzai nő szabadon rendelkezhetett a hozományával),⁴³ továbbá tartozik négy személynek összesen 20 iperperrel és 35 grossóval. A felesége számára egy szolgát adományozott. *Marinus* papnak 6 grossót hagyott, a *fraternitas*-nak (vallási és szakmai közösség) szintén 6 grossót. *Druche* cipőkészítőnek a halálakor többek között 4 pár lábvért, 12 pár cipő, 11 lóbőr, 2 marhabőr, 1 kikészített bőr, 30 kaptafa, 1 tollpárna, 1 fél ház, 1 rézüst és lánc volt a tulajdonában. 3 kikészített marhabőre *Pasqua Pecurarius*-nál és fiánál, *Junius*-nál volt. A cipőkészítőnek 5 adósa összesen 1 iperperrel, 11 grossóval és 14 *miliarensis*szel tartozott.⁴⁴

A raguzai jogkönyv rendelkezései alapján 1299. augusztus 5-én leírt *Bratoslaus* cipőkészítő végrendelete szerint felesége hozománya révén 108 iperper értéket kapott, amely között arany, ház és öltözet is volt, és amelyet a cipőkészítő javaiból meg kell kapnia. A cipőkészítő rendelkezése szerint a tengernél levő 68 állatbőrét, 3 marhabőrt, egy fél házat a tenger mellett, továbbá egy házat *Georgius de Gleda* feleségének a területén el kell adni, amelyből felesége hozománya legyen kifizetve. Két adósa 25 grossóval tartozott a cipőkészítőnek, aki viszont 8 grossóval volt adósa egy személynek. *Bratoslaus* 18 grossót hagyott a cipőkészítő *fraternitas*ának.⁴⁵

Az évszázadok során megőrződött források nemcsak a cipőkészítők ügyeibe és mindennapjaiba nyújtanak bepillantást, hanem lehetőséget adnak más kézműves szakmák tanulmányozására, összehasonlítására is az adott korszakon belül és a XIV. század vonatkozásában a kiadott és kiadatlan dokumentumok révén.

JEGYZETEK

- ¹ A MÖB kutatói ösztöndíja (2005) révén Dubrovnikban gyűjtött anyag egy részére támaszkodva készülhetett el ez a munka.
- ² LUČIĆ, J. (1979): *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV. Stoljeća*. Zagreb, Institut za hrvatsku povijest. (Továbbiakban LUČIĆ 1979) 98., 164–165.
- ³ Op. cit. 91., 98.
- ⁴ *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*. ed. BOGIŠIĆ, V. – JIREČEK, C. JAZU. Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium 9. Zagreb, 1904. (Továbbiakban Statutum) A városi joggyűjtemény, jogkönyv (*Statutum*) 1272-ben kerül lejegyzésre, és 1358-ig folyamatosan bővítik.
- ⁵ LUČIĆ 1979, 98.
- ⁶ Ibidem
- ⁷ *Notae et acta Cancellariae Ragusinae*. ed. LUČIĆ, J. JAZU. Monumenta historica Ragusina, 4. vol. (Izvori za hrvatsku povijest 6.) Zagreb, 1993. (A továbbiakban: *Notae et acta Cancellariae* 4.) 49.
- ⁸ Ezüstpénz.
- ⁹ *Notae et acta Cancellariae Ragusinae*, ed. LUČIĆ, J. JAZU. Monumenta historica Ragusina, 3. vol. (Izvori za hrvatsku povijest 6.) Zagreb, 1988. (A továbbiakban: *Notae et acta Cancellariae* 3.) 210–211.
- ¹⁰ *Notae et acta Cancellariae* 3. 210–211. Statutum VIII. könyv 38. fejezet.
- ¹¹ Az iperper ezüstpénz volt, Raguzában a velencei aranydukátot használták aranypénzként, 3 iperper ért 1 velencei aranydukátot, 1 iperperért 12 grossót adtak. / HARRIS, R. (2003): *Dubrovnik: A history*. Saqi, London. (Továbbiakban HARRIS 2003) 173. Az 1270-es években Raguzában egy felnőtt éves költsége 12 iperper volt, a következő évtizedben egy tehénhez 6 iperperért lehetett hozzájutni, ugyanebben az időszakban egy férfi rabszolga ára 9–11 iperper között mozgott. / MOSHER STUARD, S. (1992): *A State of Deference: Ragusa/Dubrovnik in the Medieval Centuries*. Philadelphia. 127–128. 157.
- ¹² *Notae et acta Cancellariae* 3. 138.
- ¹³ Statutum V. könyv 3. fejezet. Ha valaki karddal úgy sebzett meg egy másik személyt, hogy annak a vére is kiserkent, akkor 25 iperpert kellett fizetnie, de ha a sértett arcát érte a vágás, vagy egyik végtagját vesztette el a kard ütése nyomán, akkor 50 iperper büntetésre ítélte a jogkönyv a bántalmazót. (Ibidem)
- ¹⁴ LUČIĆ 1979, 98.; Statutum VI. könyv 55. fejezet.
- ¹⁵ LUČIĆ 1979, 98.
- ¹⁶ LUČIĆ 1979, 94.
- ¹⁷ *Notae et acta Cancellariae* 3. p. 183–184.
- ¹⁸ RAVANČIĆ, G. (1997): „*Tavern life in late medieval Dubrovnik evidence from the records of Criminal Justice*”. Thesis, ELTE-CEU Medieval Library. Budapest. 17. 43–44.
- ¹⁹ *Notae et acta Cancellariae* 3. 182–183.
- ²⁰ Statutum V. könyv 3. 4. fejezet
- ²¹ Statutum III. könyv 17. 21. 22. fejezet.
- ²² LUČIĆ 1979, 99.
- ²³ LUČIĆ 1979, 98.
- ²⁴ *Notae et acta Cancellariae Ragusinae*, ed. ČREMOŠNIK, G. JAZU. Monumenta historica Ragusina, 1. vol. Zagreb, 1951. XII–XIII. 196–197.
- ²⁵ *Notae et acta Cancellariae* 4. p. 114–115.
- ²⁶ *Notae et acta Cancellariae* 4. p. 15. 46–47.; LUČIĆ 1979, p. 99.
- ²⁷ HARRIS 2003, 183.
- ²⁸ KOSTRENCIĆ, M. red. (1969–1976): *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*. Tomus VI.

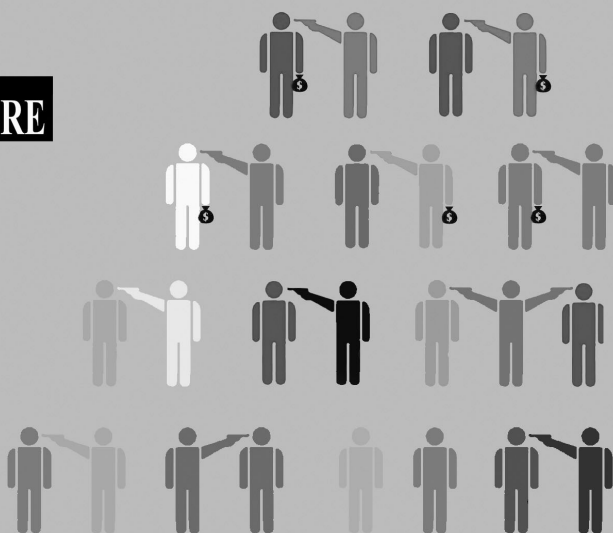
- Zagreb, Editio Academiae. 1099.; HARRIS 2003, 2. melléklet.
- ²⁹ Statutum V. könyv. 35. fejezet.
- ³⁰ Notae et acta Cancellariae 3. p. 70–71. A földet északnyugatról az úttal, keletről és a tenger felől is Johannes orvos szőlőjével volt határos. (Ibidem)
- ³¹ Op. cit. 278. A szőlőbirtokot keletről Ragusa városának területei, nyugatról *Dominicus Balbus* cipőkészítő, délről a Szt. Mihály egyház földjei határolták, északon pedig a hegyig húzódott. A város mögött a *Sergius*-hegy (Srd-hegy) húzódott, húzódik ma is. (Lásd a térképet.)
- ³² Ibidem. A *quinquum* a folyadékok mértékegysége volt, a *quinquum parvum* kb. 19 liter, a *quinquum grossum* kb. 22 liter volt. (HARRIS 2003, 2. melléklet)
- ³³ Notae et acta Cancellariae 4. 135. A szőlő és a föld a domonkos szerzetesek házán túl feküdt, keletről *Marcus de Mence* feleségének, nyugatról *Blasius Susella*, délről *Valius de Čauarneco* földjével volt határos, északi részénél a Srd-hegy húzódott (lásd térkép). (Ibidem) A domonkosok 1225-ben telepedtek le Ragusa területén, házuk a Szt. Jakab templom környékén volt. 1306-ban készült el az új templomuk, immár a városfalon belül, 1345-ben pedig a kolostorépület. /CARTER, F. W. (1972): *Dubrovnik (Ragusa), A Classic City-State*. London–New York, Seminar Press. 123.
- ³⁴ Notae et acta Cancellariae 4. p. 131.
- ³⁵ KREKIĆ, B. (1972): *Dubrovnik in the 14th and 15th centuries: A City between East and West*. Norman, University of Oklahoma Press. 70–71.
- ³⁶ Statutum III. könyv 42. fejezet. V. könyv 2–4. 6. fejezet.
- ³⁷ Statutum. V. könyv 8. bekezdés. ; Notae et acta Cancellariae 4. 101.
- ³⁸ Notae et acta Cancellariae 4. 191.
- ³⁹ Op. cit. p. 22–23.
- ⁴⁰ Op. cit. p. 16.
- ⁴¹ Notae et acta Cancellariae 4. 23.
- ⁴² Statutum III. könyv 41. fejezet.
- ⁴³ Minden nő férjhezmenetelekor hozományt kapott, vagyis a „*dos*-t (a hozomány és az örökség lánynegyedének együttesét), amelyet a férj ellenőrzött és kezelte. (MOSHER STUARD 1992, 100.; Statutum IV. könyv 7. fejezet.)
- ⁴⁴ Notae et acta Cancellariae 4. 310. A milliarenis rézpénz volt, 40 milliarenis ért 1 iperpert. (Statutum 605; HARRIS 2003, 2. melléklet.)
- ⁴⁵ Notae et acta Cancellariae 4. p. 344.

ULRICH BECK

Világkockázat- társadalom

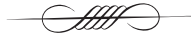
Az elveszett biztonság nyomában

BELVEDERE
MERIDIONALE

MEGRENDELHETŐ: TERJESZTES@BELVEDERE.MERIDIONALE.HU
A KIADÓ TOVÁBBI KÖTETEI:
WWW.BELVEDERE.MERIDIONALE.HU/KOTETEK/

Kis-Küküllő vármegye története

A megye története

A megye nevét egyik legjelentősebb folyójáról, a *Küküllőről* kapta. Maga a szó a XIII. századtól tűnik fel okleveleinkben, mely eredetileg a török „kökény, kökényes” jelentést hordozza magában, amit az a tény is igazol, hogy a román megfelelője a *tîrnava*, szláv nyelvi átvételből alakult ki.¹

Azon hét vármegye egyike, melynek szervezését I. István király koráig vissza lehet követni. Legkorábbi székhelyének Küküllővárt tartják, míg a legutóbbi Dicsőszentmárton, melyet az ott élők csak *Dicső*nek rövidítenek. 1876-ban a régi megyéből alakult ki Kis-Küküllő mellett Nagy-Küküllő-megye is, melynek székhelye Segesvár volt. Ez a két közigazgatási egység önállóan egészen 1918-ig működött.²

Küküllővár hosszú időn át a vármegye székhelye és kizárólagos vára is volt. Építésének időpontjáról nincsenek biztos adatok, azt azonban tudjuk, hogy valamikori tekintélyes vár és hatalmas uradalomként működött. Az első időkben a királyi vár, és így Nagy Lajos király várnagya, Veres Péter 1369-ben itt esett el a Vljajkó oláhországi vajda elleni hadjáratban. 1471-ben Mátyás király elzalogosítja a várat Pongrácz vajdának, melyet később hozzácsatolnak a moldvai vajda Csicsó várához, kárpótlásul a törökök által okozott károkért. A moldvai fennhatóság alól Szapolyai veszi vissza a várakat, aki több uradalommal együtt jegyajándéknak szánja Izabella lengyel hercegnőnek. Ezt követően

János Zsigmond halála után maga a vár a fejedelmek kezébe kerül, és számos tulajdonos váltás után, végül 1764-ben a Bethlenek birtokába jut.³

A Nagy-Küküllő határán terül el Erzsébetváros, mely korábban Ebesfalva néven az Apafi család birtokát képezte. Vára 1552-ben épült meg, amit a család kihalásával örmények vásároltak meg, ami 1738-tól a második örmény király vára lett

A vármegye északi részén, a Maros mentén terül el Radnót. Kastélyát Serenai Ágoston velencei építész készítette I. Rákóczi György megbízásából, majd a család bukása után az Apafiak tartották meg.⁴

A megye fekvése

Kis-Küküllő vármegye a mai Románia területén, pontosabban Erdély nyugati részén fekszik, melynek egyes vidékei egészen északig, a Maros folyó vonaláig nyúlnak.⁵ Földrajzilag az Erdélyi-medencéhez tartozik, melyet a Kárpátok hegyei zárnak körül. A földtörténeti harmadkorban itt még tenger volt, mely nyugat felé a valamikori Pan-non-tengerrel állt kapcsolatban. A tenger visszahúzódása után lerakodott üledékes kőzetekben kőszó és földgáz halmozódott fel, melyek a medence legjelentősebb altalaj kincseit képezik. A dombvidék átlag magassága 400-600 méter.⁶

Az Erdélyi-medence vízhálózata igen gazdag és változatos. A folyók nyugati irányúak és az Olt kivételével Magyarországra

területén ömlenek a Tiszába. Legnagyobb folyója a Maros, mely a Nagyhagymás hegyéből ered és átszeli a medencét, így szállítva a Nyárád, Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, Aranyos, Sebes, és Sztrigy folyók vizét a Tiszába.⁷

A román–magyar–szász kevert lakosságú vidék falvai főként a Kis-Küküllő folyó partjára települtek, melyet *Vízmellékként* szokás megnevezni. A községek másik csoportja viszont az ettől északnyugatra, a Maros vonala alá települt *Hegymegetti* részén foglal helyett. Nagyobb városaik, és jelentős vásáros helyeik közül kiemelendő Radnót, Ludas és Marosújvár.⁸

Kis-Küküllő vármegye a Maros és a Nagy-Küküllő forgalmasabb völgyei közé ékelődik be, így évszázadokon át, jelentős összekötő utakat szolgáltatott a közelebi és távolabbi vidékeknek. Ilyen volt a Bethlenszentmiklósnál és Zsidvénél átmenő szakasz, melyet *szebeni* útnak is neveznek. Közvetlen e mellett terül el Bethlenszentmiklós határában az ún. gyászmező, melyről a néphagyomány azt tartja, hogy a vidéken átvonuló tatárhad ezen helyen végezte ki a lakosságot. A területen található halmokban a nép ezeknek az embereknek a sírját látja.⁹

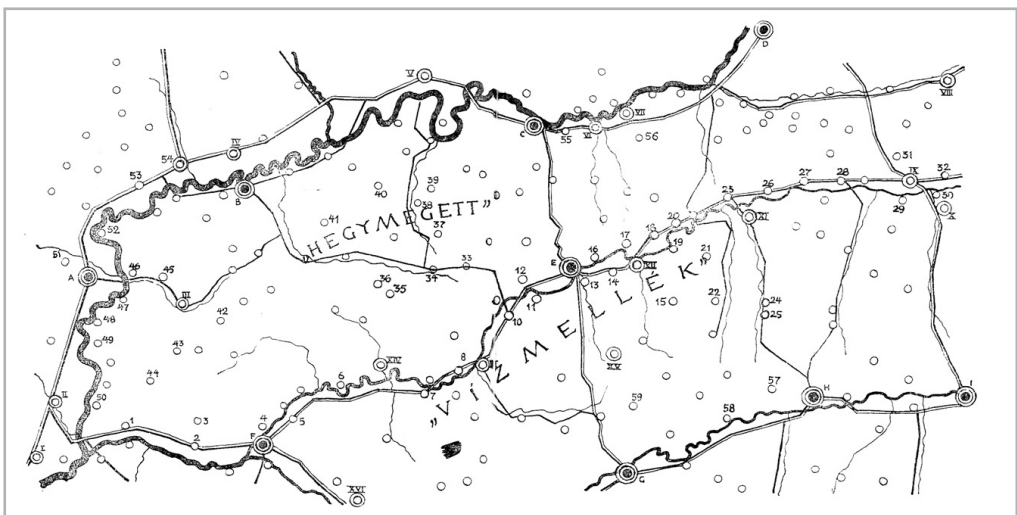
1687-ben a lotiai herceg ezen az úton Szeben felé tartva megállt Küküllőváron, ahonnan Balázsfalvának fordulva találkozott Apafi fejedelem megbízottjaival. Itt született meg az ún. *balázsfalvi traktus*, mely értelmében a császári hadak jogot nyertek Erdély megszállására.

Csaknem két évszázaddal később 1849. január 13-án Bem József Marosvásárhelyről elindulva a Kis-Küküllő mentén, Gálfalvánál találkozott Puchner báróval, ahol sikerült a császári csapatokat gyors visszavonulásra kényszeríteni, ezáltal szabad utat nyerni Szeben felé.¹⁰

A megye állapota

1891-es adatok alapján a megye lakossága 101 045 fő, melyből román 49 573, magyar 27 652, német 18 273. Vallási megoszlás szerint: 4806 római katolikus, 36 106 görög katolikus, 18 073 görögkeleti, 18 174 evangélikus, 17 979 református, 4482 unitárius, 1418 zsidó lakta a területet.¹¹

A terület jelentős részét valamikor erdő borította, melyből a falu és az egyház jelentős

A MEGYE KÓS KÁROLY SZERINT

a lélek hazatérését akarják meggátolni.”¹⁶

A terület egyik legjelentősebb vásározó helye Balavásár volt, ahol évente háromszor is tartottak sokadalmat, mely alkalmakra igen széles területről jöttek árusok. A marosvásárhelyiek csizmát, kelementelkiek bundát, küsmödiek bútort, székelykeresztúriak szitát kínáltak. A vásár azonban nemcsak a kereskedelmi funkciókat töltötte be, hanem fontos társadalmi esemény is volt. Tar Erzsébet megállapítása szerint: „A vásárok elősegítették a szomszéd falvak fiataljai, különösen a Balavásár és Kend lakói között a házasságkötéseket is. Ugyancsak nagy hatással voltak öltözőkükre, ízlésük és szokásaik alakulására.”¹⁷

Mai napig életerős magyar faluközösségeket találunk a Kis-Küküllő völgyében (pl. Ádámos, Dombó, Királyfalva) Az itteni magyarok elsősorban földműveléssel, gyümölcs és szőlőtermesztéssel foglalkoznak. Kivételesen gazdag zenés-táncos folklórt, archaikus dalokat és változatos népszokásokat őriztek meg.¹⁸

KISS NIKOLETT

FELHASZNÁLT IRODALOM

SÁMUEL ALADÁR

1918 Küküllő vármegye népének temetkezési szokásai. *Ethnographia* 29. 91–104.

KÓS KÁROLY

1964A Küküllő menti magyar népi építkezés. *Ethnographia* 75. 299–308.

HORVÁTH ISTVÁN

Magyarórádi toronyfalja. Kolozsvár. Kós Károly

Építkezés; Lakásbelső. In: Kós K. – Szentimrei J. – Nagy J.: *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó. 15–143.

Nagy Jenő

Öltözet. In: Kós K. – Szentimrei J. – Nagy J.: *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó. 255–312.

SZENTIMREI JUDIT

Szóttesek és varrottások. In: Kós K. – Szentimrei J. – Nagy J.: *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó. 178–185.

KRISTÓ GYULA

A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, Magvető Könyvkiadó.

Pallas NagyLexikona. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/>

GÁL BOTOND: *Erdély földrajza*.

JEGYZETEK

¹ Balassa 1989. 101.

² Balassa 1989. 101.

³ Pallas Lexikon

⁴ Pallas Lexikon

⁵ Balassa 1989. 101.

⁶ Gál Botond

⁷ Gál Botond

⁸ Balassa 1989. 101.

⁹ Pallas Lexikon

¹⁰ Pallas Lexikon

¹¹ Balassa 1989. 101.

¹² Balassa 1989. 101.

¹³ Balassa 1989. 104.

¹⁴ Szentimrei 1978.

¹⁵ Balassa 1989. 104.

¹⁶ Sámuel 1918.

¹⁷ Tar 1978.

¹⁸ Gál Botond.

A LEGNAGYOB B ÁLMÚ
MAGYAR
KULTUSZMINISZTER

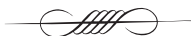

Klebelsberg Kuno
kora és munkássága

MEGREDELHETŐ: TERJESZTES@BELVEDERE.MERIDIONALE.HU
A KIADÓ TOVÁBBI KÖTETEI:
WWW.BELVEDERE.MERIDIONALE.HU/KOTETEK/

SZABÓ PÁL

Megjegyzések a középkori nomád harcmódor ókori előzményeihez

Amikor Bonaparte Napóleon, oroszországi hadjárata során 1812. szeptember 17-én, a Kreml bástyáin sétálva, meglátta a felgyújtott Moszkva szörnyű látványát, így szólt: „*Micsoda rendkívüli elszántság és konokság van ezekben az emberekben! Hiszen ezek valóságos szkíták!*”¹ Napóleonnak, az autumi kollégiumban, a brienne-i katonai és a párizsi hadapródiskolában az ókori görög és római hadtörténeti, katonai tanulmányai után, most az oroszok által alkalmazott hadi taktika eszébe juttatta az ókori szkíták által alkalmazott harcmódort, amellyel sikeresen vették fel a küzdelmet a túlerőben lévő perzsa hadsereg ellen.

A *Hadtörténelmi Közlemények* 2007-ben, tematikus számban foglalkozott a középkori steppei nomád harcmódorral, kialakulásával és annak a magyar hadművészetben való továbbélésével.² Az elsősorban középkori csatákat vizsgáló tanulmányokban nem találunk említést a nomád harcmódor ókori megjelenéséről, vonatkozásairól. Talán mindez annak tulajdonítható, hogy a történész szerzők többsége középkorász. Pedig ez a fajta nomád harcmódor az ókorban is létezett. *Kristó Gyula* is nagyívű szintézisében³ már többször utalt⁴ arra, hogy a szkíták nomádállama beilleszthető lenne a középkori nomádállamok előzményei közé.

Mindezekre tekintettel, e jelen tanulmány, a középkortörténet időkeretein vizsgálva, a szkíták ellen indított hadjáratot –és annak későbbi hadászati párhuzamait–szándékozik röviden bemutatni, amelyben a későbbi, középkori „klasszikus” nomád

haditaktika egyes jellegzetes elemeit *in statu nascendi* tanulmányozhatjuk. Valamint hasonló alkalmazásai a korai középkori magyar hadtörténetben is kimutathatók.

A nomadizmus ókori megjelenési formáit, jellegzetességeit taglalva Komoróczy Géza alapvetően, A. M. Kazanov, az ismert szkítológus tipológiáját követve, öt ókori nomád gazdálkodási típust különít el földrajzi régiók és a domináló állattartás alapján.⁵

A szkíták *ókori eurázsiai nomadizmusa* alapvetően nagyállattartó és lovasműveltség. Az eurázsiai steppevidéken született meg, megfelelő időjárás, növényföldrajzi feltételekkel a mérsékelt égövben. Az eurázsiai típus földrajzi kiterjedése, Vásáry István földrajzi tipológiáját⁶ alapul véve, *Belső-Ázsia* területét jelenti. Mint kulturális–civilizációs egység, határai megegyeznek a középkori Belső-Ázsiáéval. A nyugati határa viszont hosszan átnyúlik, még az ókori geográfusok által is pontosan elhatárolt Európa földjére, egészen a Kárpát–medencébe, amely bár földrajzilag nem, de történetileg, Belső-Ázsia része. Mint a világ legnagyobb földrajzi tájegysége természetesen magában foglalja továbbá a Fekete-tenger steppevidékét, az ókori szkíták egy részének szállásterületét. A nagyállattartó, lovas nomadizmus első képviselői Nyugat-Belső-Ázsiában a szkíták törzsei voltak a Kr. e. VIII. századtól a Kr. e. III. századig, a szarmata betörésig. E lovasnomád kultúra „virágkora” az ókortól, a kimmer–szkíta–szarmata kortól a középkori mongol birodalomig átívelt, mind földrajzilag, mind időben.⁷

Belátható, hogy e steppei térségben a hagyományos Európa-szemléletű, lináris kronológiai felosztás (ókor–középkor–újkor) nem igazán meghatározó, a korszakhatárok inkább egy-egy nagy népmozgásokkal jellemezhetők. Ez a tény is világosan megmutatja az ókori és középkori nomadizmus és nomád harcmódor kontinuitását. A középkori magyar történelem kutatói számára sem lehet érdektelen e térség tágabb időkeretű, ókori gazdasági–etnikai–történelmi szempontú összetett vizsgálata, amennyiben a nomadizmus kialakulását és jellegzetességét kutatja. Nem is szólva e helyen az *analógia* alkalmazásának lehetőségeiről, a térség későbbi népeinek életmódjával kapcsolatban. Legutóbb, *Zimonyi István* munkájában⁸ a honfoglalás előtti magyarságra vonatkoztatva, megemlítette a fekete-tengeri térségben a magyarság nomád és földművelő „vegyes gazdálkodását”. A közvetlen analógia alkalmazásának ilyen problémájára utalt *Makk Ferenc* is recenzójában.⁹

A szkíták nagy hatással voltak saját koruk hadművészetére. A Kr. e. VII. században egyes törzseik, átkelven a Kaukáz-

uson, bekapcsolódtak az akkori urartui–asszír háborúkba. Az asszír király, Aššur-ah-iddina szövetséget kötött velük, és a szkíta lovashadsereg tehermentesítette a szinte minden égtáj felé hadat viselő Aszszíriát. A szkíták még délre, Egyiptom felé is indítottak sarcoló hadjáratot. Sikerük titka abban rejlett, hogy míg Elő-Ázsia nagyhatalmainál, Egyiptomban és az Újasszír Birodalomban is a gyalogság képviselte a fő erőt, valamint a harci szerék alkalmazása játszotta a döntő szerepet, addig náluk

hasonló szerepet a lovasság töltötte be.¹⁰ Hirtelen támadtak és hirtelen vonultak vissza, maguk után csalva az ellenséget, hogy azután váratlanul újra támadásba lendüljenek. Nyílik felhőt zúdították az ellenségre, szétrombolva azok harcrendjét. A híres „szkíta lövés” technikája, amikor a lovas hátra fordulva a nyeregből röpítette nyílveesszőit, ezentúl évszázadokon át az ókori és a középkori nomád harcmódor fontos részévé vált. A szkíta harcmódor legalább annyi cselvetést tartalmazott, mint amennyi katonai erőt: Előreküldött osztagok tevékenységét, éjjeli támadások indítását, színlelt megfutamodást és ellentámadást.¹¹

A szkíták ilyen nagyfokú katonai hatékonyságukat, később a Kr. e. VI. században a kor nagyhatalmával, a Perzsa Birodalommal szemben bizonyították. A perzsa nagykirály, I. Dareiosz (Kr. e. 522–486) miután pacifikálta a hatalomváltás miatt, lázongó birodalmát, nagyszabású hadjáratot vezetett a szkíták ellen. Több, különböző szkíta törzsek elleni perzsa katonai akcióról van forrásunk, de a témánk szerinti „nagy hadjárat” időpontját a szakirodalom általában Kr. e.

514/513-ra helyezi.¹² E hadjárat fontosságát mutatta, hogy maga a nagykirály vezette.

A halikarnasszoszi *Hérodotosz* (Kr. e. 480 k.–425 k.) utóbb kilenc könyvre osztott és utólag Görög–perzsa háború néven¹³ elnevezett, nagy történeti munkájának IV. könyvében, az ún. szkíta logos-ban foglalkozik Szkítiával és I. Dareiosz szkíták elleni hadjáratával.

Amennyiben a hadjáratra vonatkozó legrészletesebb forrásunk, Hérodotosz leírását követjük, a kor valóban jelentős katonai hadművelete volt, hiszen a Szúzából elindult hadsereg a kisázsiai iónok által megépített pontonhídon átkelt a thrák Boszporoszon, majd Kelet–Thrákiában hódításba fogott és harcba bocsátkozott a getákkal. A meghódított területekből szatrápiát szervezett, amely „*Skudra*” néven megjelent az Akhaimenida perzsa királyi feliratokon. Az Isztroszhoz érve Dareiosz ismét hidat építtetett, a hadszíntér igazán ekkor tevődött át szkíta területekre. *Szkítia* Hérodotosz szerint kiterjedt vidék a Pontosz Euxeinosz, a mai Fekete-tenger északi partvidékén nyugatról az Isztrosz torkolatától (Duna) keleten a Tanaisz (Don) folyóig.

A szkíták felmérték, hogy nyílt ütközetben ekkora haderővel szemben győzni lehetetlen, alapvetően *védekező stratégiát* követtek. A nomád haditaktika pedig Hérodotosz szerint az volt, hogy nyílt ütközetbe ekkora hadsereg ellen nem bocsátkoznak, hanem kelet felé maguk után csalják, a Tanaiszhoz a perzsa főerőket, azon szomszédos népek földjein át, amelyek megtagadták a szkítáknak való segítségnyújtást. Vagyis tulajdonképpen a „felperzselt föld” védelmi taktikáját alkalmazták, amelyet Hérodotosz elég pontosan ismert.

A szkíták úgy döntöttek, hogy *„semmiképpen sem szállnak szembe nyílt csatában az elenséggel, hanem kitérnek előle, elbajtják a jószágot, ütközben betömnek minden kutat és forrást, elpusztítanak minden legelőt...A lakószekereket, asszonyostul–gyerekestül, valamint a nyájukat*

útnak indították...Csak annyi jószágot tartottak vissza, amennyi a maguk ellátására kellett.” (Hér. IV. 120–121. ford.: Muraközy Gyula). A másik alapvető taktikai lépésük, a seregük két részre osztása és önálló feladattal való megbízása volt. Az alkalmazott terv alapja a lovasságuk és annak gyorsasága. Az egyik seregrész feladatává tették, hogy amennyiben Dareiosz serege kelet felé halad, színleg hátráljon meg előttük, és folyamatosan csalják maguk után egészen a Tanaiszig. A másik hadseregnek pedig egynapi járóföldre mindig a perzsák előtt kell vonulnia.

A hadjárat kezdetén Dareiosz kelet felé vonult, átkelt a Tanaiszon, majd észak felé fordult, a „steppei folyósóból” kiért a szomszédos budinoszok erdős vidékén túl egy sivatagos pusztaságra. Itt az Oarosznak nevezett folyónál földsáncokat épített. A földsánc építése két évszázad elteltével Nagy Sándor és utódai védelmi politikájához is hozzátartozott, amennyiben a nomádok távoltartására a határaikat várakkal és erődítményrendszerekkel erősítették meg, amelyek később, egyes területeken, összefüggő limesszé alakultak át a kora középkorra.¹⁴

Hérodotosz leírása szerint ezután Dareiosz nyugatra visszafordult, mivel a szkítákkal továbbra sem tudott nyílt ütközetben, közvetlen harcba bocsátkozni, hiába szólította fel őket. A másik, Idanthürszosz szkíta király által vezetett seregrész, megtartva előttük az egy napi járóföld távolságot, végigcsalta azokon a szomszédos területeken, amelyek urai nem adtak a szkítáknak segítséget. A nyilvánvaló céljuk az volt, hogy a perzsa haderőt minél tovább szkíta területen tartsák, éheztessek.

Majd megváltozott a harcászatauk. A perzsa haderőt és táborát állandó kisebb rajtaütésekkel nyugtalanították. Egyedüli akadály, Hérodotosz szerint, a perzsa teherhordó szamarak ordítása, amelynek hallatára a szkíta lovak megbokrosodtak. A szkíták a perzsa lovassággal is gyakran harcba bocsátkoztak, megfutamtították őket egészen a táborukig.

Utána hirtelen mindig visszafordultak, mert a perzsa gyalogság erős volt és íjászok védtek őket. Sokszor éjszakai rajtaütésekkel is zavarták a perzsa haderőt (Hér. IV. 128). Dareiosz serege az éhség és a kimerültség határán volt, kénytelen volt éjjel kitörni visszafelé az Isztrosz-híd felé és azon átkelni. Bár a hidat őrző iónokkal a szkíták tárgyalásokat kezdtek a híd elbontásáról, azok végül nagykirálynak engedelmeskedtek, így Dareiosz visszavezethette megmaradt seregét.

Habár a hadjárat útvonala nem rekonstruálható a Hérodotoszi leírás az ókori nomád hadviselés számos későbbi elemeinek leírását is megőrizte. Ezek nemcsak a későbbi középkori történetírók munkáiban nemesedtek „klasszikus toposzokká” a későbbi korok nomád népeivel kapcsolatban, hanem a gyakorlati harcászatban is újra és újra alkalmazva visszatértek.

Az ókori nomád harcmódról szóló legkorábbi kínai tudósításaink a Kr. e. 318. körüli időszakra vonatkoznak,¹⁵ a szkíták elleni perzsa hadjárat *után* majdnem 200 évvel. Kelet-Belső-Ázsia ezen írásos forrásaiban a legkorábban említett nomádok, az ázsiai hunok, a *hiungnuk* voltak. Ha az írásba foglalás időpontját vizsgáljuk, az is megállapítható, hogy a Kr. e. II.–I. századi császári udvari történetíró, *Sima Quian*¹⁶ beszámolóját Kr. e. 100 körül, míg Hérodotosz munkáját korábban, kb. Kr. e. 460–455. körül állította össze.

A Sima Quian leírásában meglévő tipikus steppei taktikai elemeket általában *későbbi*, bizánci–középgörög hadművészeti munkákkal szokták párhuzamba állítani,¹⁷ holott a vizsgálódást *új irányba* ki lehet bővíteni az ókori, írott források steppei harcmódról vonatkozó szöveghelyeinek figyelembevételével is. Így ezek Hérodotosz leírásában éppúgy megtalálhatók. Ráadásul Nyugat-Belső-Ázsiában az első írott források a kimmereket és a szkítákat sokkal korábban említik, mint Kelet-Belső-Ázsia nomádjait, a

hiungnukat.¹⁸ A kínai és a görög kútffő, egymástól nagy időbeli és térbeli távolságuk ellenére, számunkra kölcsönösen is megerősítik egymás forrásértékét, hitelességét. Gyakorlatilag ugyanarra az ókori nomád harcmódról vonatkoznak. „*Távoli harchoz az íjat és a nyilat, míg a közelharcba a rövid dárdát és a kardot használják. Ha a harcban sikereik vannak, előrenyomulnak, de ha nem, visszahúzódnak. Nem tartják szégyennek a megfutamodást. Ha úgy vélik, fölényben vannak, igyekeznek azt kihasználni és nem törődnek azzal, hogy viselkedésük illetlen vagy igazságtalan.*”¹⁹ A kínaiak számára hihetetlenül gyors közlekedés, a hirtelen rajtaütések, a gyors „menekülés” mind–mind megtalálhatók a szkítákra vonatkozó korábbi görög leírásban.²⁰

A bizánci hadművészeti munka, VI. (Bölcs) Leó császár *Taktika* című értekezésében a „szkíta” kifejezés bár, már elvesztette eredeti etnikai tartalomhoz kötődő jelentését, de harcmódról leírásában jelzőként megmaradt. A színlelt megfutamodás és leshelyen történő rajtaütés ismertetésekor így ír. „*Ez többnyire az északibb és skytha népeknél szokott előfordulni, mint például a türköknél és a hozzájuk hasonlóknál.*” (ford.: Moravcsik Gyula) A szkíták egykori, perzsák ellen alkalmazott haditaktikája is visszaköszön. „*Ügyesen kilesik a kedvező alkalmakat, és ellenségeiket nem annyira karjukkal és haderejükkel igyekeznek leverni, mint inkább csel, rajtaütés és a szükségben való megszorítás útján.*” (ford.: Moravcsik Gyula)²¹

A magyarság honfoglalását követően, a középkori magyar hadtörténetben is találunk erre analógiát. A *Hadtörténelmi Közlemények*-ben legutóbb Szabados György részletes tanulmányában tekintette át a steppei eredetű magyar harci műveltség nyomait és alkalmazását a XIII. század végéig.²² Összegzésében az írott forrásokban fellelhető steppei eredetű könnyűlovas íjász haditaktika mérlegét vonja meg.²³ A legtöbb alkalommal a „klasszikusnak” mondható színlelt megfutamodást és váratlan rajtaütést, cselvetést említi, pedig

ugyanígy megtalálhatók, ha lényegesen kevesebb alkalommal is, az I. Dareiosz ellen sikerrel alkalmazott „felperzselt föld” haditaktikájának elemei. Az írott források alapján két hasonló, XI. századi hadviselési alkalmat emelek ki. Mindkettő a magyar–német háborúhoz kapcsolódik. Mindkettő a nagy katonai túlerővel szembeni steppei haditaktika magyar ismeretét és alkalmazását mutatja.

A 907. évi pozsonyi csata után először, 1030 nyarán II. Konrád német–római császár birodalmi sereggel indult Magyar Királyság ellen. A kortárs német kútfő, *Wipo* udvari történetíró és költő leírásából elég szűkszavúan értesülünk az eseményekről.²⁴ „A császár a folyóktól és erdőktől olyannyira védett országba nem tudott behatolni, viszont a rajta esett sérelmet a királyság határainál számos fosztogatással és tűzokozással eléggé megbosszulva tért haza.” (ford.: Thoroczkay Gábor) *Reichenauer Hermann* világrónikája sem mond többet, továbbra is (csak) a császár pusztításairól olvashatunk:²⁵ „Konrád császár... Pannóniára támadt, és amennyire a folyók és mocsarak engedték, egészen a Rábáig pusztította azt.” (ford.: Kristó Gyula) Az *Altaichi Évkönyvek* bejegyzése sem pontosít bennünket a tűzokozás és kifosztott területek mibenléte felől, csupán objektív végeredményt mondva állapítja meg a császár teljes kudarcát. „Visszatért pedig Magyarországról katonaság nélkül és minden eredmény nélkül azért, mert a sereget az éhínség gyötörte.” (ford.: Makk Ferenc) Ez a tárgyilagos elhallgatás azonnal szembeötlő számunkra, hiszen alig hihető, hogy egy ilyen császári birodalmi sereg, alapos ellátás megszervezése nélkül érkezett volna hadakozni Magyarországra. Egyedüli magyar forrásként említhető *Szent István Naggyobbik Legendája*²⁶ (14. caput), amely az előkészületekről, magyar királyi (hadi)tanácsról is említést tesz. „(Konrád) egész Németország egyesített haderejével Pannónia határait fenyegette ellenséges szándékkal. A király tanácsot tartott ellene a püspökökkel és

főemberekkel, majd az ország védelmére az egész Magyarországot fegyverbe szólította.” (ford.: Kisdi Klára) Majd miután az országot Máriának ajánlotta, útnak indult „az ellenség felé.”

Ilyen szűkszavú és többségében ellenérdekű, idegen híradásokból a „felperzselt föld” az egyedüli feltételezhető nomád haditaktika a német birodalmi sereg túlerejével szemben. Legújabbban a hadjárat (határ)védelmi szempontú elemzését *Szabados György* végezte el.²⁷ 2007-es tanulmányában ő is követi a korábbi, elsősorban a két világháború közötti magyar hadtörténészek véleményét. A császár hadjárata ellen a felperzselt föld védelmi taktikája a megszállt magyar területről nyerhető utánpótlást lehetetlenítette el.²⁸ *Doberdói Breit József* hatalmas hadtörténeti munkájában,²⁹ bár az (ókori) forrása megjelölésével adós marad, valóban a felperzselt föld taktikáját véli felfedezni: István király „a régi szittyá hadviselési mód szerint az egész vidékről, amelyen a német sereg átvonult, a lakosságot kiköltöztetvén, azt tőle telhetőleg elpusztította.”³⁰ Ebben a megfogalmazásban a nálánál korábbi hadtörténész, *Rónai Horváth Jenő* hasonló véleményét láthatjuk viszont.³¹ Hasonlóan vélekedett monográfiájában később Kristó Gyula is, bár e taktika szkíta előképét már nem említi.³²

E haditaktika alkalmazásának eredményességével azonban nem áll arányban a „népszerűsége,” amely megoszthatta már a korabeli „közvéleményt” is. A *Szent István Naggyobbik Legendája* korábban idézett részében a német sereggel inkább passzív király alakját ábrázolja, aki –tartva a tétlenség előre kiszámítható vádjától – a harcok kimenetelét Szűz Mária ítéletére bízta. „Ha úgy tetszik neked, világ úrnője, hogy örökséged az ellenség prédája legyen, kérlek ne az én restségemet okolják érte, hanem tulajdonítsák a te akaratom rendelkezésének!” (Ford. Kisdi Klára)

A következő példánk esetében a nomád haditaktika és a hadjárat menete az írott német és magyar forrásokból egyértelmű-

en megállapítható és több fényt deríthet az 1030-as hadjáratban alkalmazott magyar haditaktika helyes rekonstruálásához is. 1051-ben, III. Henrik császár immár negyedik hadjáratát indította Magyarországgal szembe.³³ Ezúttal gondosan megszervezte a hatalmas hadsereg élelmiszer utánpótlását is. A *XIV. századi krónikakompozíció* szerint a Dunán élelmiszerrel megrakott hajókat küldött Gebhardt regensburgi püspök vezetésével.³⁴ *Reichenau Hermann* leírja a több részre osztott seregrészeket is. A Duna bal partján Welf és a cseh Bretislav cseh fejedelem serege pusztított. A császár maga, a fősereggel délre volt kénytelen kerülni és a karantán határvidéken tört be magyar földre. A magyar sereggel, a nyugat–európai hadművészetben szokásos módon, nyílt csatába nem tudott bocsátkozni, mivel „*a magyar sereg rabló zsiványok módjára hol erre, hol arra menekült el előle, és sehol sem merészelt azonos feltételek mellett harcra bocsátkozni.*”³⁵ (ford.: Makk Ferenc). Az *Altaichi Évkönyvek* szerint a császár „*hajók és szekerek nélkül, csupán lóháton utazva*” tört be. Valószínűleg rövid háborúra számított, így megkockáztatta, hogy kevesebb ételmezt visz magával.

A birodalmi sereg betörésekor I. András király és Béla herceg alkalmazta az ősi taktikát, „*a szükségekben való megszorítást*”, amelyet egyedül a magyar kútfő, a *XIV. századi krónikakompozíció* ismert pontosan: „*az összes gabonakazlat és szénaboglyát tűzzel felégette, és a lakosokat minden állatukkal együtt messze elvezette azokról a részekről, amelyeken a császár átvonulni szándékozott. Amikor pedig a császár benyomult Magyarországra, s a felperzselt vidékekre ért, sem katonáinak nem talált ételmezt, sem lovainak.*”³⁶ (ford.: Dér Terézia–Galántai Erzsébet). *Reichenau Hermann* tovább részletezi a körülményeket. A magyarok pedig „*arra készültek, hogy a nélkülözéstől és éhségtől szenvedő sereg elől elzárják a visszavonulás útját.*” A magyarok „*szemközt a folyók megerősített partjain és a mocsarak gáz-*

lómál helyezték el csapataikat.” Megakadályozva ezzel a Dunáról érkező élelmiszer utánpótlást. A magyar krónikakompozíció szerint így a császár „*azt sem tudta, hogy hol vannak a hajói, így azoktól sem kaphatott semmiféle támogatást.*” (ford.: Makk Ferenc) Miután a magyarok sikeresen megakadályozták a két seregrész közötti összeköttetést a birodalmi sereg reménytelen helyzetbe került, amelyet még az esős időjárás okozta terepnehézségek is tovább nehezítettek.

Az események további ismertetésétől eltekintve, az elmondottakból is nyilvánvalóan látható a steppei párhuzam a szkíta hadjáratnál. A túlerőben lévő sereggel szemben a nyugat–európai hadászati szokás szerinti nyílt csata kerülése, az ellenség beljebb csalása a lakatlanná tett és elpusztított területekre, az élelem és a takarmány elpusztítása, a sereg vonulását követve folyamatos és gyors rajtaiütések, a folyók, hidak, gázlók stratégiai védelme. Mindezeket a magyar stratégiák nyilvánvalóan nem Hérodotosz művéből ismerték, hanem a steppei harcmodor évszázadokon átívelő, népek feletti áthagyományozódásából. Arról nem is szólva, hogy a magyar történetírási hagyományban is évszázadokon át tartotta magát a „szittyákkal”, vagyis a szkítákkal való közös steppei rokonság tudata.

A felperzselt föld taktikájának alkalmazása a korai magyar hadtörténetben is kevesebb alkalommal mutatható ki, mint a színlelt megfutamodásé vagy a cselvételé. Bár mindenképpen előnye az, hogy többszörös túlerővel szemben is a legkisebb ráfordítással alkalmazható, de hátrányának tekinthető, hogy csak hosszútávon folytatható eredményesen, és alkalmazása a hazai területek részleges–időleges elpusztításával jár, kevésbé előrelátható eredményekkel, ráadásul az elszenvedők részéről sem egyértelműen pozitív a megítélése.

A német hadjárat eredménye mindkét nézőpontból megoszló. Bár mind a két fél magának követelte a dicsőséget, a magyar

győzelem egyértelmű. Arról, hogy a siker pontosan miben állt, a magyar forrás is hallgat. A német vereség sem volt akkora, hogy megakadályozta volna a következő évben megindított újabb császári hadjáratot.³⁷ A korabeli német kútfők,³⁸ sem tudták egyértelműen értelmezni e haditaktikát. A német császárnak tulajdonítják a vonulási területek pusztítását, kiemelve az uralkodó harciasságát. Viszont mindkét német forrás bosszúsán említi e nomád hadművészet szkitáknál alkalmazott további elemeit: a nyílt csata elkerülését, az éjszakai rajtaütéseket. Az *Altaichi Évkönyvekben* is ugyanúgy szerepel, ami Reichenauai Hermannál. „*Rögvest, mihelyt bármely helyre jutott, mindent – az egyházak kivételével – tűzzel vassal pusztított el. Minthogy azonban az ellenség (ti.: a magyarok) nyílt nappal nem merészelt vele szembe támadni, a sereg pedig a hosszú idő miatt éhségtől szenvedett, hazavonult.*”³⁹ (ford.: Makk Ferenc). Ugyanezt a motívumot együtt említi a magyar kútfő: „*A császár tehát csalódván azon reményében, hogy a hajókról segítséget várhat, az éhhalál közelébe jutott, és ugyanúgy egész seregét a lovakkal és mállás állatokkal együtt nyomorúságos éhínség fenyegette. Ráadásul a magyarok és a besenyők minden éjjel szüntelenül nyugtalanították, mérgezett nyilakkal öldösvén őket*”⁴⁰ (ford.: Dér Terézia–Galántai Erzsébet).

A források elfogultságát, a tények kívánatos „áthangolását” és a nomád taktikával szembeni német értetlenséget nemcsak a német krónikákban tanulmányozhatjuk, hanem szemléletesen kimutatható egy, a hadjáratban részt vevő püspök, *Benno* életrajzában is: „*Az ellenség ily nagy és vitéz sokasággal megütközvén nem mervén, kétségbeesve megfutamodott, s a német hadsereg nagy lelkesedése és diadala (sic!) által lesújtva, az egész terület élelmiszereit részint vermekbe rejtette, részint tűzbe dobta vagy folyókba szórta, részint pedig futás közben magával hurcolta. Ennek folytán az egész seregben rendkívüli és legrettenetesebb éhszükség tört ki.*”⁴¹

Hadak útján

Akárhogy is értékelték a német források az alkalmazott haditaktikát, végeredmény ugyanaz volt: „*Az éhező németek hadjárata az ország belsejében feneklett meg*”⁴², hasonlóan I. Dareiosz és a perzsa sereg szkiták elleni hadjáratához 1500 évvel korábban. 761 évvel később Napóleon, oroszországi hadjáratában, hasonló nehézséggel került szembe, amely számára már felidézte a szkiták egykoron alkalmazott steppei taktikáját.

JEGYZETEK

¹ Idézi: TARLE: *Napóleon*. Budapest, 1961. 277.

² *Hadtörténelmi Közlemények* 2007. 2. sz.

³ KRISTÓ GYULA: *A magyar állam megszületése*. Szeged, 1995.

⁴ „*Ha nem számítjuk a szkitákat... az első nomád birodalmat Belső-Ázsiában a hiungnuk alapították,*” (uo. 81. o.) Továbbá: „*a kelet-európai steppén, ahol – a szkitákat nem számítva – a hunok hozták létre az első nomád birodalmat*” (uo. 82. o.) etc.

⁵ KOMORÓCZY GÉZA: Város a nomádok szemével, nomád a városiak szemével az ókori Mezopotámiában. In *Nomád társadalmak és államlakulatok*. Szerk.: Tókei Ferenc. Budapest, 1983. (továbbiakban: Tókei 1983) 89.

⁶ VÁSÁRY ISTVÁN: *A régi Belső-Ázsia története*. Budapest, 2003. (továbbiakban: Vásáry 2003) 16.

⁷ ECESEDY ILDIKÓ: Az eurázsiai lovasnomádok világa mint a földműves közösségek „történelmi környezete”. In Tókei 1983. 21.

⁸ ZIMONYI ISTVÁN: *Muszlim források a bonfoglalás előtti magyarokról*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 22. Budapest 2005. 140.

⁹ MAKK FERENC: „Sátorlakó nép”. Monográfia az etelközi magyarokról. In *Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica*. Tomus CXXV. Szeged, 2007. 21–41.

¹⁰ RAZIN: *A hadművészet története I*. Budapest, 1959. (továbbiakban Razin 1959) 99.

¹¹ Razin 1959, 140.

¹² HARMATTA, J.: Darius' Scythian expedition against the Saka tigrhauuda. In *Acta Antiqua* 24 (1976), 17. A dareiosz-i hadjáratot megem-

líti még *Knidoszi Ktésziász* munkájának töredéke, *Polüainosz* *Strategika* című hadtudományi munkája, valamint a *Tabula Capitolina* felirata (*Inscriptiones Graecae XIV.*).

¹³ Kiadott fordítása: HÉRODOTOSZ: *A görög–perzsa háború*. Ford. Muraközi Gyula. Budapest, 2004. (továbbiakban: Hér. IV.) Kritikai görög nyelvű kiadása: *Herodoti Historiae*. Vol. I. Edit: Haiim B. Rosen. Leipzig, 1987.

¹⁴ HARMATTA JÁNOS: Közép–Ázsia ókori történetéhez. *Antik Tanulmányok XLVII* (2003) 66. Továbbá: HARMATTA JÁNOS: A Nagy Sándor–fal és a Limes Sasanicus. *Antik Tanulmányok 39* (1995) 91–98.

¹⁵ Vásáry 2003, 36. o.

¹⁶ Sima Quian (Kr. e. 145–90 k.) Történelmi feljegyzések című munkájának (Shi Ji) 110. fejezete „A hunok legkorábbi története” Lásd: JACQUES GERNET: *A kínai civilizáció története*. Budapest, 2001. 138.

¹⁷ SZABADOS GYÖRGY: A régi magyar taktika Árpád-kori írott kútfőkben. *Hadtörténelmi Közlemények 2007. 2. sz.* (Továbbiakban: Szabados 2007) 476.

¹⁸ Az asszír és a görög források már a Kr. e. VII. századtól rendelkezésünkre állnak a kimmerekről és a szkítákról, míg a hiungnukról csak a Kr. e. IV. századtól szólnak a kínai történelmi leírások.

¹⁹ SIMA QUIAN: *A hunok legkorábbi története*. Fordította: Du Yaxiong és Horváth Izabella. Peking, 1997. Megjelent: Budapest, 2002. 17–18.

²⁰ Vásáry 2003, 36–37.

²¹ In *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1988. 19. Továbbá: *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995. 105.

²² SZABADOS GYÖRGY: A régi magyar taktika Árpád-kori írott kútfőkben. A steppei eredetű harci műveltség nyomai és megjelenítése a XIII. század végéig. *Hadtörténelmi Közlemények 2007. 2. szám 475–498.*

²³ Hasonlóan a lovasság nyílt csatában való alkalmazását vizsgálta B. SZABÓ JÁNOS: Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről című tanulmányában. *Hadtörténelmi Közlemények 2001, 75–98.*), később vizsgálódása kiterjedt a steppei népek lovasságának hadicsel nélküli nyílt csatáira, csatarendjeire is. B. SZABÓ JÁNOS: Az Árpád-kor csatái a steppei népek hadviselésének tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények 2007, 501–526.*

²⁴ In *Az államalapítás korának írott forrásai*.

Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1999. (továbbiakban: ÁKÍF) 181.

²⁵ In ÁKÍF. 221.

²⁶ In ÁKÍF. 293.

²⁷ SZABADOS GYÖRGY: A magyar honvédelem a német háborúk idején 1030–1052. In *Gyepűk, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920.)* Szerk. Frisnyák Sándor–Csihák György. Nyíregyháza–Zürich, 2004.

²⁸ Szabados 2007, 479.

²⁹ DOBERDÓI BREIT JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme*. III. rész. A királyság megalapítása. Harcok az ország függetlenségéért (972–1074). Budapest, 1929.

³⁰ Uo.: 22.

³¹ „István fegyverbe szólította a magyar nemzetet, de nem ment Konrád elé, hanem a régi szittyia hadviselési mód szerint a vidéket, melyen a német sereg átvonult, kiköltöztetvén és elpusztítatván, az ellenséget már errel visszaűzte.” RÓNAI HORVÁTH JENŐ: *Magyar hadi krónika*. A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története. I. 1895. 33.

³² KRISTÓ GYULA: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest, 1986. 58.

³³ Doberdói Breit József id. mű: 71. old. Továbbá: Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. 1986, 60–61.; Szabados 2007, 481–482.

³⁴ XIV. századi krónikakompozíció 90. caput. In *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szeged 2006. (Továbbiakban: Írott források 2006) 366–368.

³⁵ REICHENAU HERMANN: Krónika a világ hat korszakáról. 1051. év. In *Írott források 2006, 12. o.*

³⁶ A XIV. századi krónikakompozíció 90. caput. In *Írott források 2006, 367. o.*

³⁷ BAKAY KORNÉL: *A magyar államalapítás*. Budapest, 1978. 226.

³⁸ REICHENAU HERMANN: Krónika a világ hat korszakáról. Altaichi Évkönyvek. In.: *Írott források 2006, 12–13., 72–73.*

³⁷ Altaichi Évkönyv. 1051. év. In *Írott források 2006, 73.*

⁴⁰ XIV. századi krónikakompozíció 90. caput. In *Írott források 2006, 367–368.*

⁴¹ *Vita Bennonis II. Episcopi Osnabrugensis*. 63. Idézi: Doberdói Breit József. Id. mű: 73.

⁴² Idézet: Szabados 2007, 482.

IGAZ LEVENTE

Államfejlődés és háború a VIII–XI. századi Ibér-félszigeten

A Pireneusi-félszigeten zajló keresztény visszahódítás kezdő- és végpontját általános vélekedés szerint két nagy jelentőségű ütközet, illetve hadjárat jelzi: a Covadonga melletti csata 722-ben, valamint Granada bevétele 1492-ben.¹

A köztudatban tehát egyenlőségjel kerül a reconquista néven ismertté vált történelmi folyamat és az „ibér középkor” időszaka közé. E látásmód további jellemzője, hogy a keresztény visszahódító háborút a hispániai muszlim politikai jelenlét majd háromnegyed évezredes időszakának általában mint egyedüli, legfőbb és szünet nélküli mozgatórugójaként ismerik.

Az ibériai országok kutatóinak újabb keletű nézete a korábbi, „tradicionalista” felfogással ellentétben már nem köti össze a korszakot és a fogalmat. Ez az irányzat általában tagadja a reconquista korai, az arab jelenlét kezdetétől számított létjogosultságát, azt későbbi, nagyobb részt külső hatások következményének tartja, és az ibér középkor tanulmányozásában inkább a politikai és a kulturális kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt. Képviselői szerint a 711. utáni első két-, két és fél évszázadot nem is illethetjük a reconquista kifejezéssel, ez az időszak a későbbi események előzményeként, esetleg külön periódusként vizsgálendő.² A Pireneusi-félsziget keresztény ideológiai megalapozottságú „visszahódításának” kezdete ugyanis legkorábban csak a IX. századra, egyesek szerint pedig még későbbre, a Córdobai Kalifátus szétesése utáni időre tehető, az érett

középkor olyan nagy jelentőségű eseményeivel összefüggésben, mint a pápai hatalom megerősödése, a Szentföldre irányuló kereszteshadjáratok megindulása, illetve helyi szinten Szent Jakab (Santiago) kultuszának és a Compostela-ig vezető, harmadik legfontosabb európai keresztény zarándokút kiépülése és konszolidációja, utóbbi csak a XII. század első felében.³

Kiindulópontunk az a megállapítás, miszerint a Pireneusi-félszigeten 711-től sorozatosan ismétlődő muzulmán–keresztény fegyveres konfrontáció, amellyel, hogy a középkori európai hadtörténet egyik fontos fejezetét jelenti, alapvető hatást gyakorolt a helyi állam- és társadalomfejlődésre. Fontos megjegyeznünk, hogy a szűkebben vett *katonai érintkezés* következményein túl a *területfoglalás* (ezen belül is a *telepítés* és az *újratelepítés* különösen fontos részkérdéseivel), továbbá az uralom alá vont *földrajzi tér megszervezése* (politikai, gazdasági, adminisztratív, egyházi, stb. szempontból) emelendő ki, ám mindezek mellett nem feledkezhetünk el a háborús viszonyok közepe is működő *kultúracsere* rendkívül sokoldalú formáiról sem, ami ugyancsak komoly társadalomformáló tényező volt az ibériai középkor folyamán.⁴

A két szembenálló val-

KERESZTÉNY NEHÉZLOVASOK ROHAMA A MUSZLIMOK ELLEN. A CANTIGA DE SANTA MARIA ÁBRÁZOLÁSA

lás és ideológia meghatározta háborús relációkat azonban egyéb katonai érintkezések is színésítették: itt az azonos vallást gyakorló felek (tehát keresztény–keresztény, illetve muzulmán–muzulmán) összecsapásain túl a muszlimok után érkező további „külső támadók”, a „pogány” normannok sorozatos, valamint a magyarok legalább egyszeri támadását kell kiemelniük. A sor végén pedig az észak-ibér hegylakók, a fenti kategóriákba nem besorolható időnkénti fegyveres akciói is ott vannak.⁵

Az alábbiakban a középkori hispán–magyar relációk legkorábbi fejezete, a 942. évi magyar katonai akció kapcsán, az Ibériai-félsziget szélesebb társadalmi-politikai hátterének felvázolására teszünk kísérletet. Az arab–berber behatolás kezdetétől a XII. század végéig tekintjük át a fejleményeket, a hangsúlyt a háborúra, mint „államszervező tényezőre”, továbbá a félsziget államfejlődésének fontos epizódjaira tesszük. Ezzel szeretnénk felhívni a figyelmet az ibér középkor e szakaszának néhány olyan részletére, melyek Magyarországon kevésbé ismertek, vagy az általában ismertektől eltérően is értelmezhetőek. Mindemellett néhány olyan Ibér-félszigeti jelenségre is rámutatunk, melyeket véleményünk szerint magyar szemszögből sem lenne érdektelen alaposabb vizsgálat alá venni.

A rekonkvizta tényleges kezdetéig vezető időszakot vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a kora középkor-végi államfejlődésben szerinte Nyugat-Európában döntő fontosságú külső támadások, tehát az arab, normann és magyar katonai vállalkozások közül az Ibér-félszigeten mind a három képviselte magát, nemcsak a lerohant terület aktuális politikai berendezkedését gyengítve (hosszabb távon ugyanakkor éppen erősítve), hanem esetenként egymás ellen is harcolva. A külső támadóból a félszigetet egy nagyobb állam kereteibe szervező és ott hosszú évszázadokra berendezkedő muzulmánoknak így, néhány

évtized múlva, éppen olyan nehézségeket okoztak a vizeiken feltűnő normann fosztogatók, mint a saját kalózaik a dél-francia és az itáliai tengerpart lakóinak.⁶

A 711-ben, egy alkalmoszerű látogatással kezdődő muzulmán területszerzés látszólag hamar az iszlám világbirodalom részévé tette az Ibér-félsziget csaknem egészét.⁷ Az arab területszerzés azonban a magyar köztudatban tévesen él valamiféle „villámháborúként”, tehát gyors, mindent átformáló hódításként. Igaz ugyan, hogy a muszlim csapatok néhány év alatt átszelték a félszigetet, majd hamarosan északi határait is átlépték, a területszervezés sokkal hosszabb, évszázados folyamatnak bizonyult. A legjellemzőbb módszer a különböző feltételekkel kötött megállapodásokra törekedés volt, ami ugyanazt a célt szolgálta, mint a keresztény helyi lakosság (*mozarabok*) iránti tolerancia: a Damszkusz-központú iszlám állam adórendszerébe történő integrálást. A muzulmán Hispánia első korszakában, az *Omajjád Kalífátus al-Ándalus tartományában* helyi származású vezetők is megtalálhatóak voltak a Damaszkuszból küldött helytartó (*wālī*) mellett, akár felvették az iszlámot, akár nem. Ez adta az alapot a félszigeti iszlám X. századi virágkora alatti három nagy vallás és számtalan etnikum viszonylag békés „együttéléséhez” (*convivencia*), amelyhez hasonlót igen kevés európai államalakulat tudott felmutatni a középkor Európájában. Az egyik ilyen állam az Árpádok Magyarországa volt, ahol a nagyfejedelemség időszakában kevésbé, ám a keresztény államszervezés után már jobban dokumentált módon élhettek együtt a keresztény, muszlim és zsidó vallású lakosok. A keresztény vallás elsőségét egyes királyaink törvényekkel is biztosították, esetenként az egyes nem keresztény csoportok rovására is, ám a „befogadó szellemiség” megnyilvánulásai éppígy léteztek. I. Szent István, I. Szent László és Kálmán király ugyan hozott olyan törvényeket, amelyek a

régi vallás híveit, zsidókat és izmaelitákat süjtötték,⁸ ám az érem másik oldala az Árpádok folyamatosan megnyilvánuló gyakorlata, a nem keresztény népelemek (besenyők, úzok, stb.) befogadása.⁹ Abū-Hāmid al-Garnāti hispániai arab utazó pedig muszlimként utazgathatott nyugodtan az országban, mi több, taníthatta is az iszlámra a bentlakó, általa „magrebi származásúaknak” nevezett besenyőket.¹⁰ A két földrajzi régió alapvető államszervezeti- államberendezkedési, geopolitikai és gazdasági különbségeinek hangsúlyozása mellett, véleményünk szerint „közös pontként” értékelendő ez a jelenség.

Az arab politikai uralom alá került ibériai „kiváltságos” területek vezetői között a forrásokban felbukkan az egykori vizigót elit több tagja is. Az arab szövegekben Tudmir/Tudemir néven említett Theodomir, esetében a szakirodalom a „királyság” szót használja, ám ez inkább „autonóm tartományként” értendő, lévén részleges önállóságot élvező területekről volt szó.¹¹ Ez, és néhány más hasonló, vazallus terület hosszabb-rövidebb ideig létezése jól mutatja az arab „hódítás” összetettségét: ahol mód nyílt rá, a muzulmánok sem erőltették a felesleges katonai konfliktust és az ezzel járó véráldozatot.

Az iszlám a félsziget északi, hegyvidéki peremterületen nem épített ki adminisztrációt, azaz nem vonta ténylegesen uralma alá, azt legfeljebb csak a Pireneusokon túli hadjáratok felvonulási terepeként használta.¹² Ezen a számára kevésbé érdekes, keskeny földszíven született meg az ibér középkor első, az állandó háborús készültség által életre hívott keresztény államképlete. Itt néhány, a muzulmán dominanciát – főképp a 720 után megemelt adót – elfogadni nem akaró helyi, illetve menekült vizigót előkelő, Pelayo (a vizigót udvarban megmaradt latin névadás szerint Pelagius) vezetésével lázadást kezdeményezett. Ennél azonban hosszabb távon jóval többet tettek: sikeresen integrálták a minden korábbi ilyen kísérletnek ellenálló

északi peremvidéket a hamarosan *Asztúriai Királyság* (*Asturias*) néven ismert új államban.¹³ Ezzel együtt az addig elszigetelt, minden központosító törekvésnek, így a vizigót uralom alatt is folytatódó romanizációnak és a keresztény térítésnek is ellenálló cantabriai-asztúriai és baszk őslakosságot szervezték új keretek közé, amelyik többségében csak ebben az időszakban tért át a katolikus vallásra és kezdte elhagyni korábbi, pogány rítusait.¹⁴

E „muzulmánokkal nem kollaborálók” által megszervezett hegyvidéki népeknek innentől óriási szerepe volt a pusztán túlélésért folytatott kezdeti harcokban. Ebbe a folyamatba illeszthető a legendává minősült Covadonga melletti csata, a vizigót államiség megszűnése utáni első keresztény győzelem, amelyet előszeretettel, ámde tévesen tartanak valamiféle fordulópontnak. A katonai szempontból jelentéktelen ütközetben Pelayo, a hegyi terepet kihasználva, meglepetésszerű rohammal szétvert egy muszlim expedíciós sereget, inkább jelkép csupán.¹⁵ A források tanúsága szerint ugyanis az Asztúriai királyság uralkodói csak III. Alfonztól (866–910) hivatkoznak jogfolytonosságra a saját királyságuk, illetve a vizigótoké között. Az ibér középkor VIII. századi krónikáiban még nyoma sincs ilyesminek.¹⁶ A keresztény észak társadalmának eliteje emellett ugyanígy jóval később, tudatosan alkotta újra az egykori vizigót uralom bizonyos elemeit. Ez a vizigót egyházszervezet visszaállításában, illetve a már világosan megfogalmazott „visszahódítás” eszméjében mutatkozott meg.¹⁷ A IX. századtól már csakugyan „hivatalos” rekonkvizta így, „visszahódítás” helyett egyszerűen akár „hódításnak” is értelmezhető, mivel a folyamat nemcsak európai szemmel vizsgálható. Közbevetőleg megjegyzendő, hogy III. Abd-al-Rahman, al-Mansur, valamint a tárgyalt korszakon kívül eső észak-afrikai berber Almorávida és Almohád-dinasztiák félszigeti tevékeny-

sége a muzulmán világ szemszögéből pont olyan „visszahódításnak” tekinthető, mint az Asztúriai Királyság, vagy a későbbi keresztény államok területszerzései. Pelayo ugyanígy, csak Európa felől tekinthető az ibériai história első „középkori” királyának, akinek utódai megtették a kezdő lépéseket a „pireneusi feudalizmus” sajátos arculatának létrehozásában.¹⁸

A *tényleges* muzulmán foglalás alá eső területek konszolidációját a fenti jelenségek mellett hamarosan súlyos krízisek nehezítették. Az első ilyen a 741-ben kirobbanó nagy berber lázadás volt, nemcsak al-Ándalusban, hanem a Maghreb „eredeti”, afrikai területén is. Az ok a törzsi-nemzetségi, illetve etnikai ellentéteiket magukkal hozó, azokat a területszerzés időszakának lezárultával hamarosan polgárháborús állapotná változtató arab vezetők, a berberekre nézve több szempontból hátrányos politikája volt. Az új muzulmán tartomány északi részére, a mai Galícia tartományba telepített maghrebi bennszülöttek az ott a polgárháború nyomán fellépő éhínség (valamint a 750-es évek egymást követő aszályai) elől visszatértek Észak-Afrikába, gyakorlatilag kiürítve a félsziget észak-nyugati szegletét.

A muzulmánok közötti első komoly belső konfrontáció¹⁹ tette lehetővé az északi keresztény hatalom számára, hogy kimerészkedjen hegyvidéki, rurális, alapvetően önálló közegéből. Ezt azonban még nem tekinthetjük területfoglalásnak. Az Asztúriai Királyság csak annak köszönhetően tudta a VIII. század végére (Galícia elfoglalásán túl) Dél felé is egy 50 km-es sávval megnövelni területét, hogy a berber lázadás után a muzulmán vezetés továbbra is inkább a félsziget észak-keleti részét preferálta, semmint a feldőlt és néptelen „nyugati végeket”.²⁰ Katonai szempontból itt valami olyasmi történt, amikor két szembenálló hatalom közül az egyik (látszólagos) uralma alá vonja az ellenfél által kiürített területet, valójában inkább a

maga védelmét biztosítja ezzel a módszerrel. I. Alfonz (739–757) messze nem volt még abban a helyzetben, hogy a megszerzett terület saját földművesekkel való újratelepítésére gondolhasson. Az újratelepítés (*repoblación*) fogalma csak a IX. század második felétől vált fontossá.²¹ Összehasonlításképpen a X. századi magyar, illetve a Közép-Európaig jutó korábbi lovasnomádok gyepűrendszere érdemel említést. A Kárpát-medencei gyepű belső oldalán mindig a régi steppei harcmódot fenntartó, illetve folytató hatalmat (hunok, avarok, magyarok) találjuk. Esetükben a „senki földje” (és a megerősített terepakadályok) a védelem fontos részét képezték.²² Az iszlám katonai vezetés, a tarthatatlan határsáv kiürítésével pontosan ugyanilyen védelmi szempontokat tartott szem előtt. Ez az Ibér-félszigeti hadtörténetnek is fontos részét képezte: itt azonban évszázadokon keresztül létezett egy olyan változó határzóna a két eltérő berendezkedésű hatalom között, amely el is választotta őket, ugyanakkor az egymás ellen indított hadműveletek felvonulási terepéül is szolgált. Ez volt a középkorban keresztény nevén „Extrema Dura” néven ismert terület.²³ A két határsávot annyiban érdemes még összevetni, hogy mindkettő a sikeres nyugat-európai katonai expanzió példajaként értékelhető: amint Ibériában a muszlimok innentől változó ütemben, fokozatosan délre, úgy a X. század második felében a magyarok a 907-től nyugati határként bírt Enns-folyótól keleti irányba szorultak.²⁴

777–778-ban északi irányból történt katonai behatolás a félszigetre: Nagy Károly vezetett egy hadjáratot a félszigetre és hozta létre az idehaza Spanyol Őrgrófságként ismert *Marca Hispanica* határgrófságot.²⁵ A frank uralkodó itt komolyabb hódítást nem könyvelhetett el, az új ütközőállam kiépítése azonban sikeresen megtörtént a félszigeti muzulmánok újabb katonai próbálkozásainak kivédésére. Noha a tengerről indított

kalóztámadások továbbra is folytatódtak, szárazföldi, Pireneusokon túli muzulmán akcióra 750 után többet nem került sor.²⁶ A Marca Hispanica így nem is a közvetlen katonai védelem, mint a pireneusi államfejlődés szempontjából vált hamarosan fontossá.

A muzulmán területeken 756-ban következett be az első államszervezeti „arcu-
latváltás”: az Abbászida hatalomátvétel elől menekült Omajjád herceg, I. Abd al-Rahman uralkodásával (756–788) Bagdadtól független politikai és adminisztratív egység létesült az Ibér-félszigeten, *Córdobai Emirátus* néven. A menekült herceg és utódai által, egy sikerrel megvívott polgárháború árán létrehozott államképlet az iszlám világ ideológiai egységét (*Umma*) nem törte meg, hiszen nem kérdőjelezte meg a bagdadi kalifa spirituális, „politika feletti” hatalmát, ám államszervezés terén új lépéseket fogantatott. Az új, Omajjád-barát elit kiépítésén túl a részlegesen decentralizált politikai vezetés (tartományi- és városi kormányzók révén) és ezzel szemben egy erős kontroll alatt tartott, hierarchikus bürokrácia, valamint az ugyancsak központi ellenőrzés alá vont gazdaság (pl. városi piacok) emelendők ki. A lakosság iszlamizációja felgyorsult, ám az arab–arab, illetve arab–berber ellentétek továbbra is megmaradtak. A hispániai Omajjádok ennek következményeként, a IX. század folyamán mindvégig változóan súlyos belső problémákkal szembesültek, ezek külpolitikai következményeivel együtt. Itt említendő bizonyos, muzulmán hitre tért, de kétség kívül helyi eredetű (spanyolul *muladí*) helyi hatalmasságok önállósodása. Ezek közül az Ebro völgyében „uralkodó” Banu Qasi (Casio fiai), ugyancsak gót eredetű nemzetség a legismertebb, amely a VIII–X. század folyamán komoly befolyással bírt a muzulmán és a keresztény területek határvidékén (760–81 között az ő területük is autonómiát élvezett az emirátuson belül). A Banu Qasi legnagyobb befolyású személyisége, a

córdobai emír és az asztúriai monarcha után „harmadik hispán király”-ként is aposztrofált Muza ben Muza csakugyan saját államot mondhatott magáénak. Az emirátus IX. századi krízisének jellemző tüneteként, önálló, Córdoba érdekeivel ellentétes politikát folytathatott, s csak 862-ben bekövetkezett halála után tudták egykori országát újraintegrálni az emírségbe.²⁷ Az együttes városi és vidéki szeparatizmus e korszakára mi sem jellemző jobban, mint a muzulmán vezetés által a córdobai hatalomhoz lojális, új katonai központok létrehozása. A belső problémák ugyanakkor a városfejlődésre is hatottak: valamennyi fontos településen *alcazaba*, azaz erődítmény, illetve – ahol korábban még nem építettek – városfal létesült.²⁸

A földrajzi-gazdasági viszonyok ismeretében elmondható, hogy az északi, a muzulmán integrációt elkerülő részek teljes egészén kezdettől fogva nagy jelentősége volt az erősen korlátozott termőképességű földterületek lehetőség szerinti kiterjesztésének. A VIII. század második harmadáig ezek az akciók még csak a helyi elit fegyveres konfliktusaiban ölthettek testet. Csak a frank beavatkozás, illetve a muzulmán hatalom folyamatos belső krízise adhatott elegendő impulzust az északiaknak az iszlám rovására történő akciókhoz, elsősorban is a córdobai vezetés ellen kirobbanó helyi lázadások támogatását értve ide.²⁹

Asztúria először a IX. századtól tett próbálkozásokat területének déli irányú megnövelésére: Nyugaton 868-ban a későbbi *Portugál Órgrófság* első formájának nevet adó Porto elfoglalása jelzi a változást, a most már a muzulmánok ellenében történő terjeszkedés hangsúlyosabbá válását. A Douro felsőbb szakasza mentén pedig a IX. század utolsó éveitől egy sor asztúriai város települt újra.³⁰ Ennek a sikersorozathoz az ideológiai háttere már egyértelműen a „visszahódítás” érdekében született. Csupán egyetlen krónikás forrás, a Rodrigo Jiménez de Rada

toledói érsek (1209–47) művében szerepel a Clavijo melletti csata (844), melyben Szent Jakab apostol fehér lovon ülve avatkozott be a harcba és segítette győzelemre a keresztényeket. Az apostol innentől kezdve Matamoros (azaz mórölő) melléknévvel, a rekonkvizta végéig kísérte az északi keresztény harcosokat.³¹ A legenda magyar vonatkozású része az a kérdés, hogy a santiagoi csodatörténetek mennyiben függenek össze a Szent László-mondakörrel, illetve az utóbbiban, a tudatos átvétel útján kívül, milyen más hatások érvényesülhetnek.³²

A hispániai Omajjádok válasza az „északi ellenséggel” szembeni határvédelem kiépítése volt. Az innentől bő egy évszázadon keresztül viszonylagosan stabilnak mondható muzulmán-keresztény határsáv három nagyobb egységre osztása az egységes muzulmán állam XI. századi felbomlásáig megmaradt és az esetek többségében hathatós védelmet, egyszersmind a rendszeresen ismétlődő muzulmán hadjáratok és portyák szervezésének alapját is jelentette.³³

A helyi vezetők fegyveres mozgalmait, illetve gyakorlatilag önálló államait csak az a III. Abd al-Rahman (912–961) tudta felszámolni, aki magának a hispániai muzulmán államberendezkedésnek is döntő, új formát adott: 929-ben kalifának nyilvánította magát. A bizonytalan belső helyzet korszakának végét pedig új, birodalmi székhely kiépítésével is megerősítette (Medina Zahara 936–976 között). Ezekkel a lépésekkel egyrészt az iszlám világ feletti ideológiai vezető szerepet kívánta deklarálni, másrészt a nyugati Mediterráneum vizeit addig korlátlanul ellenőrző, síta Fatimida Kalifátus hatalmát is igyekezett csorbítani. Szándékainak közvetlenebb kifejezése volt az almeriai központtal megszervezett hadiflotta bevetése Melilla (927), Ceuta (931), végül Tanger (951) megszerzésére. E maghrebi erősségek birtoklása, az afrikai arany áramlásának végpontjaiként, nagyban hozzájárult

az új hispániai muzulmán állam gazdasági konszolidációjához, amit tovább erősített a Bizánccal folytatott kereskedelem lehetősége is.³⁴ III. Abd al-Rahman uralkodása a félszigeti muzulmán államiság politikai zenitjét jelentette: X. századi utódai alatt a *Córdobai Kalifátus* a korabeli Nyugat-Európa legerősebb katonai hatalma, legsűrűbben lakott országa és egyben az Óvilág egyik legjelentősebb kultúrközpontja is volt. Politikai-katonai sikereit elsősorban gazdasági erejének, valamint az újonnan iszlamizált társadalmi csoportok és az „eredeti” muzulmánok (arabok, berberék) között megvalósított egyensúlynak és társadalmi konszenzusnak köszönhető. Ez a III. Abd al-Rahmant követő erőskezű utódok, illetve a II. Hisham kiskorúsága alatti régens, al-Mansur³⁵ alatt is működött, ugyanúgy, mint az erősödő (és szaporodó számú) északi keresztény államok állandó katonai nyomás alatt tartása. Utóbbi tényleges eredményeként a nyugaton a 10. századra a Mondego-folyóig (Coimbra térsége) lejutó keresztények újra a Douro-ig szorultak vissza.

942 nyarán az „északi hitetlenek” határvidéke felől támadás érte a kalifátus területét. A behatolók azonban ezúttal nem a formálódó észak-hispániai államok valamelyikéből csaptak be muszlim területre.³⁶ De még csak nem is keresztények voltak: az akkori Kelet-Európa, Bizánc és a Kijevi Rusz mellett legerősebb katonai potenciálja, a Magyar Fejedelemség lovasai bukkantak fel a félszigeten egy epizódyszerű katonai vállalkozás keretében. A vonatkozó arab és keresztény források³⁷ tükrében pontosítható volt a hadjárat ideje és a magyarországi történelmi atlaszokban tévesen (az Ebro-folyótól délre) lokalizált végső pontjai: az Lérída, Odèm, Cerdanya, Huesca és Barbastro városokat érintette és 942. június 10. és július legvége között zajlott.³⁸ A sikeresnek semmiképpen nem nevezhető vállalkozás annyira elismerést mindenképpen megérdemel az utódoktól,

hogy a jelenlegi tudásunk szerint ez a legmesszebbre vezetett X. századi magyar hadjárat, amely a vereség ellenére is párját ritkító katonai teljesítménynek tekintendő a korszak hadtörténelmében. Az utánpótlást vízi úton megoldó arab-normann portyázókkal szemben csak a „szárazföldi hadászati-harcászati eszköztárát” használó magyar lovas harcosok méltán hívták fel magukra a félszigeti muzulmán szerzők figyelmét, hiszen ez esetben őket magukat támadta meg egy addig számukra elérhetetlen távolságban élő nép harci különítménye. Még hozzá a „hagyományos”, keresztény ellenségeikkel szemben általuk is szívesen alkalmazott módon, a spanyol szakirodalomban „behatolás”(incursión) néven ismert hadjárat formájában. A két félszigeti arab krónikás, Ibn Hajján és al-Udzri által is taglalt „látogatás” szövegei nem melleleg kiválóan hozzák a „kalandozások” néven ismert és elhíresült katonai vállalkozásaink legfőbb jellemzőit. Ilyen a külföldi szövetségben, avagy felfogadott zsoldosként, helyi vezetővel véghezvitt, de legalábbis megkezdett, ez esetben elsősorban zsákmányszerző akció, ami 942-ben sajátos és az akcióra nézve balvégzetű fordulatot vett.³⁹ Ugyancsak bizonyító erejű a foglyok helyben történő áruba bocsátása, amit itt a hatalmas távolság is indokolhatott, noha a steppei harcmodor képviselői a hadifoglyok nagy távolságokra történő telerelésére is megfelelő módszerekkel bírtak. Nem tudjuk, hogy a magyar vállalkozás vezetői tudatában voltak-e annak, hogy Nyugat-Európa legjobban szervezett állama, egyben legkomolyabb hadipotenciálja ellen intéztek támadást, ám ha a „keleti fronton” a bizánci nagyhatalom ellen folytatott akciókkal próbáljuk összevetni a hispániaiakat, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy eleinket kevésbé befolyásolták a támadott terület méretei, lakosság száma. Nehéz objektív képet alkotnunk arról, hogy egy korabeli magyar katonai vezető milyen szempontokat mérlegelt, amikor ilyen

távolságba vezette hadinépét, ugyanakkor hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni, hogy a X. századi harcosok teljesítőképeség szempontjából egészen más paraméterekkel bírtak, mint a modernebb korok katonái. Az a tény, pedig, hogy al-Ándalusz „Felső Végeinek” katonasága által elfogott öt magyar harcost rövid úton III. Abd al-Rahman kalifa testőrségébe sorozták be, arra az Ibériában is meglévő gyakorlatra példa, miszerint az uralkodó szívesen alkalmazott professzionális harci képességekkel rendelkező zsoldosokat, bárhonnan is érkeztek azok.⁴⁰ A magyar lovasosztagoknak először a dél-francia, illetve a Marca Hispanica egykori területeken maradt írott emléke, ugyanitt visszafelé komolyan meggyűlt a bajuk a keresztény erőkkel, akik ekkor már felkészültebben várták a muszlim territóriumról sietve visszavonuló harcosainkat.

A keresztény Északon pontosan e döntően katalán és baszk nyelvű régió nyugati részén nyílt legkorábban lehetőség új államképletek létrehozására: itt még a IX. század folyamán aprócska, területük döntő részén hegyvidéki államok jöttek létre, melyek egyre sikeresebben vették fel a harcot a muzulmán szomszédokkal is. A baszk Ínigo-család éppen a Banu Qasi „köztes államának” köszönhette saját uralmának megszilárdulását: a Pamplona központtal megalakuló állam utóbb *Navarrai Királyság* néven létezett tovább, a X. század után egyre inkább a két erősebbé váló szomszéd, Kasztília és Aragónia szorításában ugyan, de egészen 1512-ig megőrizve függetlenségét.⁴¹ A Marca Hispanica Navarrától keletre eső területén Aragón, Sobrarbe és Ribagorza grófságokból 1035-ben alakult meg az *Aragón Királyság*, amely egészen a XI. század második feléig nem tudott kilépni legkorábbi határai mögül; akkor azonban sikeres terjeszkedésbe kezdett.⁴² Aragónia keleti szomszédjában egy sor, ugyancsak aprócska grófság született, melyeket összefoglaló nevükön *Katalán Grófságok*

nak (Condados Catalanes) ismerünk. A nem kevesebb, mint 12 „miniállam” közül a *Barcelona* bizonyult a legsikeresebbnek, sorra integrálta a többi, bár némelyikben még jóval a katalán területeknek az aragón koronával 1162-ben történt egyesülése után is saját dinasztia uralkodott.⁴³

A félsziget nyugati részén, II. Alfonz (791–842) halálával az Asztúriai Királyság több részre tagozódott. Az utódok közül a *Galíciai Királyság* csak néhány esztendeig (910–929, illetve másodízben 1065–1071 között, I. Garcia uralkodása alatt) tudott a *Leóni Királyság* árnyékában létezni. Utóbbi rendelkezett azzal a két, az egykori Duero/Douro-menti senkiföldjén megszülető államkezdeménnyel, melyek a muzulmánok elleni katonai konfrontáció oroszlánrészét vállalták. Mind a Kasztíliai- mind pedig a Portugál Órgrófság (*condado*) egyértelműen ennek a közvetlen határvédelmi szerepnek köszönhette saját függetlenülését. Kasztília 1037-ben, Portugália pedig csak a XII. század közepén lépett a történelem színpadára, mint független, egyszersmind a keresztény szomszédsággal hol szövetséges, hol pedig ellenséges királyság.

A nyugati (Douro-völgy) és a keleti (Marca Hispanica), sok szempontból hasonló, ugyanakkor több ponton elérő utat bejáró muzulmán-keresztény határterülettől északra létrejött valamennyi királyságra és (őr)grófságra a továbbiakban is jellemző volt az egyidejű dinasztikus kapcsolatépítés, illetve saját területük kiterjesztésének szándéka – korántsem csak az eleinte még jobbára erősebbnek bizonyuló muzulmán, hanem a keresztény szomszédok rovására is. Kasztília így saját „anyaországát”, León is bekebelezte. A grófból királlyá előlépő I. Ferdinánd (1037–1065) ezzel korántsem nyerte el a leóni arisztokrácia tetszését, a Tamarón melletti csatában (1037) azonban jobb belátásra bírta őket.⁴⁴ A győzelem utáni további ambícióit sajátos módon jelezte *rex imperator*

címe. Ő és utóda, II. Sancho (1065–1072), a navarrai IV. Sancho Garcés (1054–1076) és az aragón I. Ramiro (1035–1063), illetve I. Sancho Ramírez (1063–1094) egyidejű támadásokat indítottak az 1002 után trónviszályba (*fitna*) süllyedt kalifátus ellen.

A nem sokkal azelőtt hatalma csúcsán lévő kalifátus néhány éven belül egymással is területszerző háborúba bonyolódó kisebb-nagyobb rész-emírségekre, azaz (az arab *mulúk al-tawācif* kifejezésből akotott műszóval) *taifákra* esett szét. Az északi szomszédoknak ezzel rövidesen sokkal jobb lehetőséget kínált arra, hogy az addig kényszerűen elsősorban védekezésre fordított erőiket eredményesebben fordíthassák támadó akciókra.

Az egyik legerősebb muszlim utódállam, a zaragozai taifa szívósan ellenállt ugyan, ám a keresztény erők a félsziget középső és nyugati részén a Tajo/Tejo vonaláig, Toledo elfoglalásával (1085) pedig azon is túljutottak. Az első igazán jelentős muzulmán nagyváros bevétele mindenképp fordulópont a rekonkvizta történetében: innentől a félszigeti iszlám védekező szerepre kényszerült. Az északiak erre az időre már jól artikulált területszerző igényének ugyanakkor a foglálás, mint a „visszahódított” egykori vizigót főváros és egyházi központ, új lendületet adott. A korábbi helyzet változását jelzik, hogy most már a keresztények voltak azok, akik rendszeres hadjáratokat és portyákat vezettek, esetenként a muzulmán területek szívébe is.

Ez a korszak már csakugyan az „igazi rekonkvizta” ideje, amelyet – az ibér história művelőivel egyetértve – a magunk részéről is az első ezredforduló és a XIII. század vége közé helyezünk.⁴⁵ Írásunkban ennek a folyamatnak, mint a nyugat-európai katonai expanzió egyik győztes esetének az előzményeit tekintettük át. Ugyanezen nyugati offenzíva, a hispániai muszlim berendezkedésnél valamelyest hamarabb védekezésre berendezkedő

Magyarország esetében korántsem volt ilyen sikeres. A nyugati (hispan kontextusban északi) támadók a XIII. század közepére az Afrikából átkelt berber dinasztiák „muszlim rekonkviztái” ellenére is gyakorlatilag felszámolták az Ibér-félszigeti iszlám uralmát. Az ugyancsak külső támadóból keresztény állammá lett Magyarország azonban még századokon keresztül nagyhatalomként létezett a nyugati világ keleti végvidékén – Közép-Európában.⁴⁶

JEGYZETEK

¹ E korszakolásra jellemző példa SZÉKELY GYÖRGY: Összeütközés az arabokkal Hispániában és Sziciliában. In *Európa ezer éve: A középkor*. Budapest, 2005. 162.

² A Franco-éra utáni kortárs spanyol történelemszek között JOSÉ LUIS VILLACAÑAS BERLANGA: *La formación de los reinos hispánicos*. Madrid, 2006, Espasa Calpe. (a továbbiakban Berlanga, 2006); PEDRO CHALMETA: *Invasión e islamización. La sumisión de Hispania y la formación de al-Ándalus*. Jaén, 2003, Publicaciones de la Univesidad de Jaén. (a továbbiakban Chalmeta 2003); valamint kifejezetten hadtörténeti vonalon FRANCISCO GARCÍA FITZ: *Castilla y León frente al Islam: estrategias de expansión y tácticas militares (siglos XI–XIII)*. 1998, Universidad de Sevilla, Secretariado de Publicaciones, valamint ALVARO SOLER DEL CAMPO: *La evolución del armamento medieval en el reino castellano-leonés y Al-Andalus (siglos XII–XIV)* címmel, (Madrid, 1993, Servicio de Publicaciones del E.M.E.) nevét és műveiket említjük. Portugál oldalról a korai luzitán állam- és társadalomtörténettel kapcsolatban José Mattoso művei (különösen: *Identificação de um país. Ensaio sobre as origens de Portugal*. Lisboa, 1985, Editorial Estampa-Imprensa Universitária.; *O Essencial sobre a Formação da Nacionalidade*. Lisboa, 1986, Imprensa Nacional/Casa da Moeda); továbbá Pedro Gomes Barbosa neve emelendő ki, aki a rekonkvizta kezdő dátumát a Douro/Duero vonaláig történő keresztény előrenyomulással (868) adja meg. Lásd PEDRO GOMES BARBOSA: *Reconquista Cristã – Séculos IX–XII*. Lisszabon, 2008. (a továbbiakban Barbosa 2008) 12. Kifejezetten hadtörténettel foglalkozik João

Gouveia Monteiro és Mário Jorge Barroca, utóbbi figyelemre méltó munkát folytat a középkori portugál erődítmények kutatásában, többek között: *Do Castelo da Reconquista ao Castelo Românico (séc. IX a XII)*. Lisboa, 1994, Comissão Portuguesa de História Militar.; *Castelos Medievais Portugueses. Origens e Evolução (Séc. IX–XIV)*. In *La Fortaleza Medieval: Realidad y Simbolo*. Alicante, 1998, Sociedad Española de Estudios Medievales.

³ PAULINO IRADIEL – SALUSTIANO MORETA – ESTEBAN SARASA: *Historia medieval de la España cristiana*. Madrid, 1995, Catedra. (a továbbiakban IMS 1995) c. munkájában a keresztény államok expanziója 1037-től kezdődik, García Fitz, ugyanígy tematizál. A Santiago de Compostela-i zarándokút szerepére lásd bővebben: GARCÍA TURZA – FRANCISCO JAVIER: *El Camino de Santiago y la sociedad medieval*. 1^a ed. Logroño, 2000, Inst. de Estudios Riojanos.; B. RIVAS, J.LUIS: *La función política de los caminos de peregrinación de la Europa medieval. Estudio del Camino de Santiago*. 1^a ed. Madrid, 1997, Tecnos.

⁴ A háborús kultúracsere néhány példáját lásd IGAZ LEVENTE: Kultúrák határán – Kelet és Nyugat hadművészetének találkozása a rekonkvizta idején. *Valóság*, 2005. augusztus, XLVIII. évf. 8. sz. 10–19.

⁵ Lásd Nagy Károly hispániai hadjáratának közismert Roland-ének epizódját, mint a „korai baszk szeparatizmus” példáját. Roland-ének: ófrancia históriás ének egy oxfordi kéziratból, Budapest, 1996.

⁶ CLAUDIO SÁNCHEZ ALBORNOZ: *Invasiones normandas a la España cristiana durante el siglo IX: I normanni e la loro espansiones in Europa nell’alto Medioevo*. Spoleto, 1969. 367–408.; RUDOLF PÖRTNER: *A viking kaland*. Budapest, 1983. 54–55. illetve JULIO LÓPEZ – DAVALILLO LARREA: *Atlas histórico de España y Portugal*. Madrid, 2000, Editorial Síntesis. (a továbbiakban LD 2000) 92. A Guadalquiviren felhajózó és Sevilla külső városnegyedeit is felperzselő normann támadás 848-ban városfal építésére ösztönözte a muzulmánokat. Berlanga 2006, 220.

⁷ A Gibráltári-szoros északi oldala iránti komolyabb muzulmán érdeklődés 700. előtt nem mutatható ki a forrásokban. 711-ig is csak alkalmi kalóztámadásokról beszélhetünk. PEDRO CHALMETA: *Invasión e islamización. La sumisión*

de Hispania y la formación de al-Ándalus. Jaén, 2003, Publicaciones de la Universidad de Jaén. (A továbbiakban Chalmeta 2003.) 128–129.

⁸ Lásd István I. törvénykönyvéből a 8., 9., 11., 12., 13., 19., 33–34. törvénycikkeket. In *Az államalapítás korának írott forrásai*. (ÁKÍF) Szeged, 1999. 52–55; 59; 67–68. A szabolcsi zsinat határozataiból a 9–10, 26; 31. cikkelyeket. In: *Írott forrásaink az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szeged, 2006. 150–151; 155–156. Kálmán király I. törvénykönyvéből a 46–49., 74–75. törvénycikkeket, valamint az uralkodó zsidótörvény néven elhíresült rendelkezését (II. dekrétum). Uo, 184–185; 265–266.

⁹ Erről bővebben lásd: GYÖRFFY GYÖRGY: *A magyarság keleti elemei*. Budapest, 1990. 105–122., 167–169.; valamint: *Magyarrá lett keleti népek*. Szerk. Szombathy Viktor, László Gyula. Budapest, 1988. 106–163.; *István intelmei fiához, Imre herceghez*. ÁKÍF, 135–136. A Szent István-i Intelmek – sokszor tévesen értelmezett helyének tágabb szövegösszefüggését érdemes e helyt felidézni a legújabb kritikai kiadásból. „In hospitibus et adventitiis viris tanta in est utilitas, ut digne sexto in loco Regalis dignitatis possit haberi. Inde enim inprimis Romanum crevit imperium, Romanique Reges sublimati fuerunt et gloriosi, quod multi nobiles et sapientes ex diversis illo confluebant partibus. Roma vero usque modo esset ancilla, nisi Aeneades fecissent illam liberam, sicut enim ex diversis partibus et provinciis veniunt hospites, ita diversas linguas et consuetudines, diversaque documenta et arma secum ducunt. Quae omnia Regna ornant et magnificent aulam et perterritant exterorum arrogantiam. Nam unius linguae uniusque moris Regnum imbecille est et fragile.” *Sancti Stephani Regis Primi Hungariae Libellus de institutione morum* – *Szent István Intelmek. I.* A szöveget gondozta és fordította Havas László. Debreceni, 2004. 34–36.

¹⁰ *Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet-és Közép Európában*. 1131–1153. Budapest, 1985. 56–62., 65., A magyarországi „konvivenca” témájára lásd BEREND NÓRA: *At the gate of Christendom*. 2001, Cambridge University Press.; ADORJÁN IMRE: *Mohamedánok a magyarok között*. Székesfehérvár, 1998, Fejér Megyei Pedagógiai Szolgáltató Intézet. A magyarországi zsidók jelenlétére a tárgyalt korszakban: SHLOMO J. SPITZER –

KOMORÓCZY GÉZA: *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*. Budapest, 2003. 107–111., 116–119., 129–128., 129–138., 145–154.

¹¹ Theodimir a mai Murcia körzetében az arabokkal szövetséget (egyfajta paktumot) kötve, már 713-ban biztosította saját és családja befolyását „királyságában” (*Reino de Teodmir* vagy *Cora de Todmir*) – persze pénz- és természetbeli adó fejében. CLAUDIO. S. ALBORNOZ: *La España musulmana*. Tomo I. Madrid, 1986, Espasa-Calpe. 56–57.; RAMÓN MENÉNDEZ PIDAL: *Historia de España a*. Tomo 6. Madrid, 1964, Espasa-Calpe. 20–21.; FERNANDO AZNAR: *Musulmanes, judíos y cristianos*. Madrid, 1990, Grupo Anaya. (A továbbiakban Aznar) 13. A vele kötött paktum szövegét több muzulmán forrás közli, többek között IBN ADARÍ: „Kitab al-bayán al-mugrib fi ajbar muluk al Andalus wa l-Magrib” c. munkája is a XIII. századból (1270 előtt), fordította Felipe Maíllo Salgado, In *La caída del califato de Córdoba y los reyes de taifas*. 1993, Universidad de Salamanca.

¹² LD 2000, 92.

¹³ Ez az egykori gót elitnek csak nagy sokára és akkor sem teljesen sikerült: A mai spanyol Baszkföldet ugyan Suintila 624–25 folyamán a vizigót államhoz csatolta, ez az országrész azonban az állandó nyugtalanlás és (a máig tartó) szeparatizmus fészke maradt. Az arab invázió előestéjén is innen kellett Roderik vizigót királynak erőltetett menetben a délről érkező veszedelem elhárítására vonulnia. LD 2000, 79.

¹⁴ Ehhez persze e hegyvidéki közösségek vezetőit is meg kellett győzniük, ami esetenként korántsem volt könnyű feladat. Barbosa 2008, 38. Érdemes összevetni ezzel a muzulmán oldal döntő harci erejét képviselő berberek nem sokkal korábbi iszlamizálásának akkor még korántsem nyugvóponttra jutott folyamatát, amely áttételesen a 741–43 közötti nagy berber lázadásnak is egyik előidézője volt. Chalmeta 2003, 300.

¹⁵ THOMAS F. GLICK: *Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages*. Princeton, 1979, Princeton University Press. (A továbbiakban Glick 1979) 44.

¹⁶ Berlanga 2006, 140–141.

¹⁷ A III. Alfonz által először használt, de inentől kezdve több hispániai keresztény uralkodónál megtalálható császári titulus is ennek az

ideológiának a részét képezte. Nála a *magnus imperator* és az *imperator noster* fordul még elő, hasonló címek az *imperator legionense* II. Ordoño (914–924), illetve a *magnus basileus* II. Ramiro (931–951) leóni uralkodók esetében. Glick, 1979, 45.

¹⁸ A Pireneusi-félsziget északi szegletének társadalomfejlődéséről kiváló munka CARMEN D. HERRERA: *La Formación de la Sociedad Feudal en Cantabria*. 1990, Universidad de Cantabria–Asamblea Regional de Cantabria.

¹⁹ A cordobai helytartót először nehézség nélkül legyőző berber lázadókat csak a Szíriából hozott 7000 szoldos segítségével tudták leverni. LD 2000, 88.

²⁰ Uo. 91.

²¹ Barbosa 2008, 44–45.

²² KRISTÓ GYULA: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában*, Szeged, 2003. 214–215.

²³ LD 2000, 95, 98. Ma egy-egy spanyol és portugál közigazgatási egység őrzi az emléket: Extremadura *comunidad* Spanyolországban, illetve *provincia* Portugália területén.

²⁴ BÓNA ISTVÁN: *A magyarok és Európa a 9-10. században*. Budapest, 2000. (A továbbiakban Bóna 2000.) 76–78. A kérdésben az osztrák és magyar történészek nem minden ponton értenek egyet, előbbiek már 955 után valószínűsítik az Enns és a Fischa közötti terület magyar feladását. IGAZ L. – SÁNDOR A.: Schicksalsjahr 907 – Die Schlacht bei Pressburg und das Frühmittelalterliche Niederösterreich. Beszámoló a 907. évi pozsonyi csata emlékére rendezett osztrák kiállításról. *Had-történelmi közlemények* 2008. június, 121. évf. 2. sz. 488.

²⁵ *Történelmi Világtalasz*. Budapest, 1991, Kartográfiai Vállalat. 28. „a” térkép. illetve BURCHARD BRENTJES: *Izmael fiaí*. Budapest, 1986, Kossuth. 84. Bár a frank uralkodót itt érték hadjáratai legsúlyosabb katonai kudarcai, a Marca Hispanica a IX. század elejéig tovább terjeszkedett déli irányba, és egy ideig Tortosa és Tarragona városokat is területén tudhatta. LD 2000, 91.

²⁶ Az egyetlen kivétel Fraxinetum esete, amelyet azonban ugyancsak kalózsok alapítottak 889-ben. Idézi P. SÉNAC: *Islam et chrétiens du Midi (XIIe–XIVe siècle)*. Les Cahiers de Fanjeaux, n° 18. Toulouse, 1983. 435.

²⁷ Aznar 68–69. Ugyanilyen „problémás” helyi

muladí vezetők voltak a méridai Ibn Marwan (875–930) és a Bobastro központtal önállósuló Omar ben Hafsún (884–928) is. Mindketten sikeresen használták ki az Omajjád Emirátus ingatag belső helyzetét. LD 2000, 92.

²⁸ Ilyen Murcia alapítása 825-ben, mint az egykori „Tudmir-terület” új, adminisztratív központja, de a példák hosszan sorolhatók még: Toledo ellenében Madrid és Zorita de los Canes, Zaragoza (Saraqusta) illetve a Banu Qasi ellen pedig Calatayud. Berlanga 2006, 220–222. A középkor hispániai város strukturális sajátosságaira és különbségeire lásd: *La Fortaleza Medieval. Realidad y Símbolo*. Asamblea General de la Sociedad Española de estudios medievales tanulmánykötete. Alicante, 1998. különösen 109–118.

²⁹ Erre példa III. Alfonz segítségnyújtása Ibn Marwan-nak, amely során egy asztúriai expedíciós hadtest 877-ben Coimbraig jutott. A város és környéke 878-tól a Coimbrai Grófság (Condado de Coimbra) néven a portugál őrgroffok „előretolt helyőrségeként” létezett, egészen al-Mansur 987. évi „visszafoglaló” hadjáratáig. Megjegyzendő, hogy a tradicionalista portugál történetírás korábban a várost már 867-től a Portugál Órgroffság területén látta. Barbosa 2008, 59. 111. jegyzet.

³⁰ Zamora 893-ban, Burgos és Cardena 894-ben, Dueñas 899-ben, Toro pedig 900-ban. LD 2000, 92.

³¹ JIMÉNEZ DE RADA: *De rebus Hispaniae*. Spanyol kiadása: *Historia de los hechos de España* (fordította és kiadta Juan F. Valverde). Madrid, 1989. 177. Kasztília, Asztúria idővel legerősebbé váló örököse, folytatta a kultusz illetén ápolását, olyannyira, hogy a későbbiekben *nem muszlim* ellenfeleivel szemben is jelképként használta a mórölő apostol emblematikus figuráját – az amerikai spanyol gyarmatokon már Santiago Mataindios (indiánölő) formában. Lásd JAVIER DOMINGUEZ: Santiago Mataindios: la continuación de un discurso medieval en la Nueva España. In *Nueva Revista de Filología Hispánica*. 2006, vol 54; no.1°. 33–56.

³² Vö. Szent László „utolsó csatájával” 1345-ben, a moldvai tatárok ellen indított magyar-székely hadjárat kapcsán. *Küküllői János és a Névtelen Minorita krónikája*. Budapest, 2000. 50–51.; HORVÁTH CYRILL: *Szent László-legendáink eredetéről*. Budapest, 1928.; valamint

GERICS JÓZSEF – LADÁNYI E.: Szent László „csodás” tettei krónikáinkban. *Magyar Könyvszemle* 2001. 117. évf. 1. sz. Interneten a <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00028/0005-214.html> oldalon. (2009. március 3., 13.11.). A Szent László-mondakörre lásd <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00028/0005-214.html> - ref1 KLANICZAY GÁBOR: *Az uralkodók szentsége a középkorban: magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Budapest 2000.

³³ LD 2000, 95.

³⁴ Korántsem véletlen egybecsengés ez a későbbi eseményekkel: az afrikai keresztény expanzió első foglalásai is ugyanezen városok voltak (Ceuta 1415-ben portugál, Melilla pedig 1497-ben spanyol részről).

³⁵ Muhammad Ibn Ab cAmir, a keresztény krónikák félelmetes hírű Alamanzor-ja, aki az összes jelentősebb északi keresztény államot végigdúlta, mi több, Santiago 997-es felperzsélsékor, a katedrális nagyharangját is zsákmányul ejtve, érzékeny csapást mért a keresztények ideológiai bázisára. A muzulmán fölény azonban a hadjáratok ellenére sem volt kizárólagos: A Pireneusi-félsziget nyugati felén II. Ordoño már 913-ban elérte Beja városát, messze délre a Tejo/Tajo völgyétől. A hadjáratot részletesen lásd Barbosa 2008, 155–204.

³⁶ Ugyan a 939. évi Simancas melletti csata, amely III. Abd al-Rahman legsúlyosabb (személyes) veresége volt az északi keresztény erőktől éppen lehetővé tette volna, ám tudjuk, hogy 942-ben éppen béke honolt az iszlám

³⁷ ELTER ISTVÁN: A magyar kalandozáskor arab forrásai. In *A honfoglaláskor írott forrásai*. Budapest, 1996., SZÁNTÓ RICHÁRD: Spanyolországi források a kalandozó magyarok 942. évi hadjáratáról. In *Acta Universitatis Szegediensis*. Acta Historica. Tomus CIII. Szeged, 1996. 43–47.

³⁸ A topográfiai pontosításra lásd Bóna 2000, 50, az időrendire pedig MAKK FERENC: Kronológiai megjegyzések a magyarok 942. évi hispániai kalandozásához. In *Acta Universitatis Szegediensis*. Acta Historica. Tomus CXXVII. Szeged, 2007. 3–9.

³⁹ A nyugati szomszédokat tudatosan gyengítő támadásokról ez esetben nem beszélhetünk. Az

eseményről ugyancsak megemlékező Liutprand szerint, a takarmány és élelemhiánnyal küszködő magyar csapatok visszafelé megölték helyi vezetőjüket, ekként csillapítva a vereség miatti indulataikat. Makk: i. m. 3.

⁴⁰ Itt ismét a Magyar Királyság hasonló gyakorlatát hozzuk összevetésképpen, ahol nyugati keresztények, keleti pogány nomádok, ugyanakkor muszlim hitű horezmiek is zsoldos szolgáltatást fogadott uralkodói elítálatonak lehettek. Az idítékek között mindkét helyen a távoli, helyi erővel kapcsolatba nem kerülő, csak a védendő személy(ek)től függő professzionális harcosok szerződötetése a legfontosabb. A tárgyalt korszakban Magyarországon Imre herceg „dux Ruizorum” címét, valamint II. István kedvezését a besenyőknek emeljük ki. ÁKÍF 216, 716. jegyzet, illetve *Képes Krónika*. Budapest, 2004. 103–104.

⁴¹ A keresztény szomszédok közti változó erőviszonyokra jellemző, hogy 972–1035 között a navarrai uralkodók perszonálunió formájában irányították az Aragón Grófságot, ezt követően 1162-ig ők adták az Aragón Királyság első dinasztiaját is. Kasztíliaiban pedig 1037–1126 között uralkodott navarrai dinasztia. LD 2000, 214; 216.

⁴² IMS 1995, 278–306.

⁴³ Urgell 1314-ben, míg Sobrarbe (Pallars Sobirà) csak 1491-ben egyesült a névleges különállását az aragón királyságban is megtartó Barcelonai grófsággal. LD2000, 216.

⁴⁴ A spanyol történészek jó része továbbra is az első kasztíliai-leóni királyt látja benne. Gonzalo Martínez Díez ezzel szemben Kasztília 1065 utáni tényleges függetlenülése mellett érvel. Lásd: *El condado de Castilla (711–1038): la historia frente a la leyenda*. Valladolid, 2004, Junta de Castilla y León. 713.

⁴⁵ Berlanga 2006; Glick 1979 48–49. 1292 jó végpontnak tűnik: Tarifa elfoglalásával Kasztília ez évben már a Gibraltári-szoros északi oldalát is uralma alá vonta, mintegy előkészítve a későbbi „kilépést” az európai kontinensről.

⁴⁶ Lásd HÓMAN BÁLINT: *Magyar történet* I. Budapest, 1935. 387–417.

G. TÓTH PÉTER

Gondolatok a szegedi Zákány család eredetéről és tagjainak 16. századi szerepléséről

A Zákány familia a középkori Szeged patríciuscsaládjai közül az egyik legnagyobb nyomot hagyta a város és térsége történetében. A család tagjai jelentős szerepet játszottak politika-, egyház- és művelődéstörténeti szempontból is.¹

Minden bizonnyal ez a körülmény, vagyis a különböző jellegű történeti forrásokban való szereplés eredményezte, hogy a család több tagjának is ismerjük pályafutását. Ám a család eredetéről csak igen korlátozott ismeretek, halovány sejtelmek álltak eddig rendelkezésünkre. Jelen szerény dolgozatunkkal ezen a helyzeten kívánunk változtatni, új szempontokkal és meglátásokkal bővíteni leginkább a familia eredetét érintő ismereteket.

A Zákány család tagjai közül a középkori Szeged utolsó nagy formátumú főbírójaként a város történetében legnagyobb szerepet játszó Zákány István személyével és családjával legutóbb Blazovich László foglalkozott a későközépkori Alföld városairól szóló monográfiájában.² A család eredetét neve alapján és a Földrajzi nevek etimológiai szótárának segítségével jáász vagy régi magyar eredetűnek tulajdonította.³ Ez alapján pedig úgy vélte, hogy a család, melynek tagjai a 15. századtól Szeged patríciusai közé tartoztak, és nemességet is szereztek, a Jászságból származhatott.⁴ Eme következtetésben az is megerősíthette, hogy a Zákány név először abban a jáász kiváltságlevélben tűnik fel, melyet először Gyárfás István

közölt művében.⁵ Az 1323. márc. 8-án kelt oklevélben Károly Róbert több név szerint megnevezett jáász személyt vesz ki Keverge fia hatósága alól, és a királyi zászló alatt katonáskodó jáászok sorába helyezi át őket, megengedve nekik, hogy kapitányaikat szabadon választhassák. A 17 megnevezett jáász személy közül első helyen *Larzan filius Zokan* szerepel.

Németh Gyula nyelvészeti érvei alapján a Zokan névalakból egyenesen levezethető a már magyarosabb Zákány név.⁶ Az általa 1957-ben felismert „Jász Szójegyzék” nyújt bizonyos hangtani alapot az egyébként alig ismert jáász nyelv tulajdonneveinek magyarázatára. Eszerint több példa van arra, hogy az oszét eredetű zárt *o*-nak a jáász *a* felel meg, akár az első szótagban, akár a második szótagban. Továbbá ama feltűnő jelenség esetében, hogy az 1323. évi kiváltságlevél jáász neveinek több mint fele *-an* végződésű, a jáász *-a* + magyar *-n*, *-ny* kicsinyítő képzőre, vagy ezen *-n*, *-ny* képzőnek a teljesebb *-án*, *-ány* alakjára gondolhatunk.⁷

Ám mielőtt *Larzan filius Zokan*-ban véglegesen a szegedi Zákány familia őseit látnánk, vizsgáljuk meg a név jelentését és az abból levonható következtetéseket! Kázmér Miklós szerint a zákány vagy zákán egy a sólyomfélékhez tartozó ragadozó madár, így a családnév valószínűleg valamilyen tulajdonságra utaló metaforikus elnevezés.⁸ Szerintünk azonban sokkal inkább a nomád népeknél oly jellemző totemizmusból eredő névadással van dolgunk. E hit szerint a törzs őse egy állat, amely azonban nemcsak őse, hanem védő és sikerhez vezető állata is egyben.⁹ Az volt a szokás, hogy az egy törzsbe tartozók, de főleg az előkelőbbek, a közös totem nevét viselték.¹⁰ Ezek alapján lehetséges, hogy *Larzan filius Zokan* nem is áll közvetlen rokonságban az általunk vizsgált szegedi családdal, csak őseik tartoztak hajdan egy törzsbe. Másfelől az sem kizárt, hogy egymástól függetlenül rendelkeztek azonos totemisztikus névvel, mely – mint tudjuk – a sólyomfélék és általában a ragadozó madarak esetében is igen népszerű volt.

Nem tűnik haszontalannak, a földrajzi nevek vizsgálata sem. Ám itt is óvatosnak kell lennünk a következtetésekkel. Erre int Bálint Sándor esete is, aki az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetékneveinek vizsgálatánál a Zákány családnevet helynévi eredetűnek vélte a Szegedhez közeli – ám új és legújabb kori – Zákán és Zákányszék település nyomán.¹¹ Csánki Dezső mai napig mérvadó történeti földrajzi munkájában több Zákány nevű településről is tud.¹² Somogy vármegyében két mezőváros is létezett hozzá tartozó várral Alsó- és Felső-Zákány néven,¹³ ám a birtokos család nevének alakja következetesen *de Zakan*, *de Zakaan*, *de Zacun* azaz Zákányi, tehát a személynév a földrajzi név *-i* képzős származéka. Továbbá Zala, Sopron és Tolna vármegyékben is létezett *Zakan* névalakú falu, birtok, puszta és út is.¹⁴ Mint látszik e földrajzi nevek mindegyike valamely dunántúli megyében volt, és így ellentmondani látszik

a jász eredetnek. Ám hiába esnek mindezen helyek (a Somogy kivételével) távol a jász szállásterületektől, mivel valójában nevük a régi népnyelvből ismeretes szláv eredetű *zákány* főnévre és *zákányos* melléknévre – melyek jelentése 'tisztatlanság, üledék; üledékes, zavaros, mámoros, agyagos' – vezethető vissza.¹⁵ Inczeffi Géza nyelvész névkutató szerint a szegedi népnyelvben ma is él a zákányos melléknév „kapatos a bortól, kissé részeg” jelentésben, és így ismerik a közeli Kiskunságban is a szót. Inczeffi ezek alapján úgy véli, hogy a szláv eredetű zákány köznévi és a jász eredetű Zákány személynév két külön szó, és nincs közöttük semmi kapcsolat.¹⁶

A földrajzi nevek felé irányuló vizsgálódásunkat tereljük inkább a jász településterületek felé! A jászok települési centruma, a Jászság, a Nagykunszágtól, sőt a Tiszától is nyugatra terül el, Jászberény várossal és több olyan helységgel, amelynek nevében a *Jász*-előtag szerepel. Ám mindenhol, ahol kun települések vannak, jász településekkel is számolhatunk.¹⁷ A 'Jászok' jelentésű *Eszlár* helynév a következő helyeken fordul elő: Szabolcs, Borsod, Pest, Somogy megyében és végül – a számunkra legfontosabb helyen – a középkori Dél-Magyarországon, kb. 3 km-re Temesvártól délre.¹⁸ Ez azt jelenti számunkra, hogy a véglegesen az 1279. évi úgynevezett Kun törvényekben kijelölt telepek, úgymint: a Duna-Tisza köze, a Maros mente, a Maros és Körös köze, valamint a Temes és Maros közti területek közül ez utóbbiba bizonyára jászok is telepedtek a kunokkal. Az okleveles adatokból kiderül, hogy a kijelölt vidékeket törzsi-nemzetségi szervezetüknek megfelelően szállták meg. Temes vármegyében a Temes és a Maros folyók között a *Borchol* (olv. Borcsól); a Marostól délre, Csanád vármegyében pedig a *Koor* vagy *Kool* (olv. Kór vagy Kól) nemzetség telepedett le.¹⁹ Keresztény hitre való térésüket az egyházak emelése is jól mutatja. Így a kun *Koor* v. *Kool* nemzetség megtérésének emlékére széküket

Szentelt-széknek nevezték, központját pedig Szenteltegyháznak.²⁰ De számos monostort is alapítottak Csanád egyházmegye eme részén. A monostorok – csakúgy, mint másutt – itt is gyakran viselték alapító kegyuruk nevét. Ezért különösen fontos számunkra, hogy Csanád vármegye keleti határszélén, a Maros bal partján, a Temes megyei Kenéz falutól északra létezett egy Zákánymonostorra nevű rendház.²¹ Nevét egyedül Hunyadi János kormányzótól tudjuk, minthogy több oklevelét is innen datálta, bizonyára itt tartózkodott 1451. január 10-én, május 22–24. és végül június 12–27. között.²² Engel Pál szerint az a tény, hogy 1451. június 27-én kétféleképpen (*in Zakanmonostrā, in Monostor*) is keltez, eléggé valószínűsíti, hogy Monostor és Zákánymonostor nevek alatt ugyanazt a helységet kell értenünk.²³ Monostor néven ismeri e helyet Csánki és Györffy történeti földrajzi műve is.²⁴ Bár az említés viszonylag kései, F. Romhányi Beatrix mégis Árpád-korinak véli az ismeretlen rendű és történetű monostort.²⁵ A magunk részéről erősen hajlunk arra a következtetésre, hogy e monostort az Árpád-kor végén a kunokkal e térségbe telepített jászok sólyom totemmel rendelkező nemzetsége alapította, és hogy ugyanezen nemzetség tagjai telepedtek Szegedre, annak városi kiváltságai által nyújtott előnyök miatt. Azt, hogy ez a migráció jóval a XVI. század előtt történt, az is jelezheti számunkra, hogy a család Csanádon szereplő klerikus tagjait, Balázst, Gáspárt és Imrét következetesen Szegedi Zákány-ként említik.²⁶

A család első szegedi említését az 1522. évi tizedlajstromban találjuk.²⁷ Eszerint Szegeden két Zákány nevű családfő lakott: *Stephanus Zakan* a Belső-Palánkba lokalizálható Nagy utcában (*Plathea Magna*) és *Thomas Zakan* a felsővárosi Szent Miklós utcában (*Plathea Sancti Nicolai*). István – aki két évvel később már főbíróként téglafalal kezdi keríteni a várost a törökveszély miatt²⁸

– neve mellett álló megjegyzés szerint (*habet vineas in Varadino Petri*) a leggazdagabbak közé tartozó szőlősgazdák egyike volt, pátríciusi rangját lakóhelye is jelzi. A vele ismeretlen rokoni kapcsolatban álló Tamásról ez az egyetlen forrásunk. Ebből is csak annyi derül ki róla, hogy ekkor épp nem rendelkezett szőlővel. Ám mivel szomszédai közül többen is szőlőbirtokosok és borkereskedők voltak,²⁹ nyilván tőle sem állt messze az István által is tűzött foglalkozás. Mind ez, mint pedig a lakóhelye az ő esetében is magas társadalmi helyzetre utal. A család további három, névszerint ismert tagjának: Balázsnak, Gáspárnak és Imrének is bizonyára élnie kellett már ekkor, ám a tizedlajstromba nem kerültek felvételre. Balázs azért, mert a Bolognai egyetemen folytatta ekkor tanulmányait. Imre és Gáspár pedig vagy azért nem szerepelt, mert életkora miatt sem rendelkezhetett még önálló háztartással, vagy még inkább azért, mert már ekkor klerikusnak számítottak, akiket mint az egyházi adótól menteseket értelemszerűen kihagyták.³⁰ Borovszky Samu szerint a Csanádon szereplő Zákányok mind az ottani káptalani iskolában tanultak, így lehet, hogy nem is tartózkodtak Szegeden.³¹

A nevezett személyek közötti pontos családi szálak mindaddig ismeretlenek voltak, mivel hazai forrásaink nem nyilatkoznak azokról. Ebből kifolyólag a régebbi irodalomban szinte minden ismert Zákányt a közülük leghíresebbtől, a főbíróként Szegedért életét áldozó Istvántól származtattak, az egyedül csak a tizedjegyzékben szereplő önálló háztartású, azaz valószínűleg családfő Tamást pedig mellőzik. Így például Juhász Kálmán feltételezése szerint Gáspár és Imre is Zákány István fia volt.³² Ezen a helyzeten javítandó az eddig is jól ismert, ám a rokoni fokok kiderítésére még fel nem használt külföldi egyetemi anyakönyvek-re támaszkodhatunk. Ezen matrikulák a későbbiek során tárgyalandó egyetemjárás legfőbb forrásai is. A peregrinus beiratkozá-

sakor annak nevében gyakran az apa nevét is lejegyezték, így Balázst a bolognai magyar hallgatók anyakönyvében 1524-ben Imre fiának nevezik (*Blasius Zachan filius Ymerici*),³³ Imrét István fiaként (*Emericus Stephani de Zegedino*)³⁴ jegyzik a Krakkói egyetem magyar hallgatójának házában 1527-ben, kilenc évvel később ugyanott Gáspár mint Tamás fia (*Casper Thome de Syegyed*)³⁵ szerepel. Minthogy Balázs és István között többen is testvéri kapcsolatot valószínűsítenek,³⁶ olyan ellentmondás alakul ki a matrikulák alapján, amely csak egy másik Imre voltának feltételezésével oldható fel. A Krakkóban tanult Imre már csak azért sem lehet azonos Balázs apjával, mert Balázs utolsó szereplése tényleg másfél évtizeddel, 1552-ben Csanád török kézre kerülése után Debrecenben tűnik fel ügyvédi szerepkörben. Amennyiben fenntartjuk azt az álláspontot, hogy Balázs és István édestestvérek voltak, csak arra gondolhatunk, hogy apjuk Imre volt, kinek Istvántól származó unokáját nagyapja után nevezték el. Ám ama kérdés megválaszolására, hogy Balázs apja Imrét, Imre apja Istvánt és Gáspár apja Tamást pontosan milyen családi szálak fűzték egymáshoz továbbra sem vállalkozhatunk.

Ezek után egy, a magyar társadalmi és művelődési viszonyok sajátos fejlődéséből következő jelenségről is szeretnénk szólni a Zákány családdal kapcsolatban. Mályusz Elemér mutatott rá arra, hogy az arisztokrácia és a nemesség mellett éppen a városi polgárság fiai mentek leginkább egyházi pályára. Az előkelő és vagyonos nemesi sarjadékok a családi birtoktest csorbíthatatlansága érdekében választották a papi hivatást, ahol összeköttetéseiknél fogva hamar elérték a legnagyobb méltóságokat. „Az iparos, a kereskedő kevesebb életlehetőséget biztosíthat gyermekei számára, mint a jobbágy. Az ő életszínvonaluk magasabb, s ezt több gyermek számára nehezebb fenntartani, mint a jobbágyoknak a falusi élet keretei között adó-

dót. A céhek zártsága akadályozta meg az érvényesülést, az apa műhelyét vagy üzletét nem örökölheti több gyermek. Azok csak egyet-egyét juttatnak abba a helyzetbe, hogy az elért életmódot folytassa.”³⁷ Az egyházi pályán való érvényesülésre pedig – bárói és főpapi kapcsolatok hiányában – a legjobb eszköz a minél magasabb szintű végzettség, illetve az egyetemen szerzett kapcsolatok voltak. Az egyetemi tanulmányok alatt kiváló alkalom kínálkozott új ismeretségek szerzésére, személyes kapcsolatok kialakítására. Az egyes egyházi javadalmakról is könnyen informálódhattak az érdeklődők, sőt akár beneficiumhoz is juthattak e kapcsolatok által. Az ilyen kapcsolatokra jellemző, hogy az egyházi közéletben belül már huszadrangú volt, ki milyen társadalmi kategóriából származott. Úgy tűnik, ez – a tandíj előteremtésének cseppet sem utolsó szempontjától eltekintve – az egyetemi polgárok között sem volt szempont. A javadalomhoz segítség ugyanis teljesen független a származási kategóriáktól, polgár polgárt, jobbágy jobbágyot, nemes nemest éppúgy juttatott – minimum köznemesi életszínvonalat biztosító – kanonikátushoz, mint jobbágy nemest, nemes jobbágyot, polgár nemest, stb.³⁸ Nyilvánvaló, ha egy személy több egyetemen is alakított ki ilyen kapcsolatokat, az még sikeresebb stratégiának bizonyulhatott később. Valószínűleg így gondolkodhatott Zákány Imre is, aki 1527-ben a krakkói,³⁹ majd 1529-ben már a bécsi egyetemet látogatta.⁴⁰ Atyafija, Szegedi Zákány Gáspár pedig 1534-ben Bécsben,⁴¹ majd 1536-ban Krakkóban folytatta tanulmányait.⁴² Mind Imre, mind pedig Gáspár igazolható egyházi javadalom-szerzése előtt végezte felsőfokú tanulmányait, vagyis csupán családjuk támogatása is elegendő volt a bécsi és krakkói egyetem látogatásához. Imre 1536-ban a csanádi Szent György székeskáptalan prépostja,⁴³ míg Gáspár ugyanitt 1540-ben a Szent Üdvözítőről nevezett társaskáptalan prépostja

és egyben székesegyházi főesperes, továbbá székeskáptalani kanonok lett.⁴⁴ Idősebb rokonuk, Zákány Balázs is előbb Bécsben iratkozott be az egyetemre 1509-ben, majd Krakkóban szerzett *baccalaureatus artium* fokozatot 1511–1513 között ott folytatott tanulmányai eredményeként.⁴⁵ Elhivatottságát és egyúttal csanádi javadalmát is mutatja, hogy 1522–1524 között már Bolognában tanult jogot, amihez a szükséges előfeltételt a Krakkóban szerzett *baccalaureus* fokozata biztosította számára. Szegedi Zákány Balázs csanádi kanonoki javadalmára első forrásunk épp a bolognai magyar hallgatók anyakönyvéből való, amiben 1522-ben még nem, csak 1524-ben, a kánonjogi doktorrá válásának évében említik stallumát.⁴⁶ Véleményünk szerint vagy eleve már a csanádi székeskáptalan tagjaként ment Bolognába a legmagasabb szintű jogi képzésért, vagy önállóan kezdte meg ottani tanulmányait és a csanádi káptalan javadalom adásával kötelezte el magát, így gondoskodva értelmiségi utánpótlásáról. Bolognai tanulóvei alatt az ifjú magyarországi értelmiségiek Wolphard Adorján (humanista néven Wolphardus, gyulafehérvári kanonok, főesperes, majd erdélyi *vicarius*) által vezetett humanista köréhez tartozott. Wolphard műveltségét az is bizonyítja, hogy feltett szándéka volt Janus Pannonius összes versének kiadása külföldi egyetemi tanulmányai során.⁴⁷ Az általa 1522. október 4-én kiadott kötetbe Szegedi Zákány Balázs is írt egy Janus Pannoniust magasztaló nyolcsoros latinul, ezáltal ő lett az első szegedi szerző, kinek műve nyomtatásban jelent meg.⁴⁸ Hazatérte után Szegedi Zákány Balázs 1527-től a sebesi főesperes tisztségét töltötte kereken egy évtizedig. Mohács után Szapolyai János táborához csatlakozott, és a király bizalmasai közé tartozott. Báthori István, egy 1529. évi jelentése szerint Zákány István tőle szerezhetette be azokat az információkat János király ügyleteiről, amelyeket aztán sietett továbbítani

Ferdinándnak.⁴⁹ Véleményünk szerint az, hogy szegedi Zákány család három sarja is nagyjából egyidőben az egyházi pályán helyezkedett el, azt mutathatja, hogy a szegedi polgárok legtekintélyesebb patriciusi családjában is érvényesült a Mályusz Elemér által megállapított tendencia.

Összegezeként megállapíthatjuk, hogy az Árpád-kor végén Magyarországra, azon belül is a Szegeddel szomszédos Csanád vármegyébe települt jászok leszármazottait láthatjuk a középkor végén szegedi patriciuscsalád tagjaként szereplő Zákányok személyében. Továbbá figyelemre méltó az is, hogy a hazai társadalmi és művelődési viszonyok sajátos fejlődéséből következő, vázolt jelenségből adódóan a család ismert tagjainak több mint fele egyetemre, sőt több egyetemre is járt és az egyházi pályán helyezkedett el a középkor legvégén, amikor a klerikusi képzettségnek már a literátusi alternatívája is kibontakozott.

JEGYZETEK

¹ *Szeged története* 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: Kristó Gyula, Szeged, 1983. 435, 477–478, 493, 498, 502, 506, 507, 509, 510, 516, 636, 638. ill. REIZNER JÁNOS: *Szeged története* IV. Szeged, 1900. (a továbbiakban Reizner 1900.) 52, 116, 117, 123, 124, 134, 143–144.

² BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Városok az Alföldön a 14–16. században*. Dél-alföldi évszázadok 17. Szeged, 2002. 127–129. (a továbbiakban: Blazovich 2002.)

³ KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, 1980. 713. ill. KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I–II. 2. javított és bővített kiadás. Budapest, 1997. 793–794. Zákány, Zákányszék.

⁴ Blazovich 2002. 127.

⁵ GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kunok története*. I–IV. Kecskemét–Budapest, 1870–1885. III. 1883. 463–465: ... *Proinde ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire: quod accedentes ad nostram presenciam Larzan filius Zokan, Iwachan filius Furdub ...*

⁶ NÉMETH GYULA: Egy jász szójegyzők az országos levéltárban. (1957) In *A Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és irodalomtudományi osztályának közleményei*. XII. kötet 1–4. száma 233–260. (a továbbiakban: Németh 1957.)

⁷ Németh 1957. 249–258.

⁸ KÁZMÉR MIKLÓS: *Régi magyar családnevek szótára: 14–17. század*. Budapest, 1993. 1156. Kázmér Miklós összesen 81 madárnévből eredő családnévről tud.

⁹ NÉMETH GYULA: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, 1931. 69.

¹⁰ BASKI IMRE: *Csagircsa*. Török és magyar névtani tanulmányok 1981–2006. Karcag, 2007. (a továbbiakban: Baski 2007.) 12–13.

¹¹ BÁLINT SÁNDOR: *Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 105. Budapest, 1963. (a továbbiakban: Bálint 1963.) 16. Bálint Sándor javára legyen megemlítve az is, hogy munkájának zársvában maga is belátta, hogy kítűzött feladatát nem oldotta meg hibátlanul és magyarázatainak egyike-másika nem tekinthető véglegesnek. Nyilvánvalónak tartotta, hogy újabb források föltárása, továbbá a magyar névkutatás fejlődése még számos biztosnak ígérkező megfejtéshez hozzásegít majd bennünket. Kulcsár Péter szintén helynévből képzett vezetéknevek vette a család nevét. KULCSÁR PÉTER: Az 1522-es tizedjegyzék mint történeti forrás. In *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. VIII. Szerk. Blazovich László. Szeged, 1984. (a továbbiakban: Kulcsár 1984) 21, 27.

Inczefi Géza volt az első, aki arra jutott, hogy a Szeged környéki Zákány földrajzi nevek származnak a családnévből, minthogy a család valamely tagjának lehetett itt birtoka. Véleménye szerint jellegzetes régi magyar helynévadási módal van dolgunk: a birtokos neve minden végződés nélkül vált földrajzi névvé. Lásd 15. jegyzet

¹² CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarországtörténelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest, 1890–1941.

¹³ Csánki III. 575–576, 584.

¹⁴ Csánki III. 124, 630, 438.

¹⁵ KNEZSA ISTVÁN: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I. Budapest, 1955. 564–565. ill. INCZEFI GÉZA: *Szeged környékének földrajzi nevei*. Budapest, 1960. 99.

¹⁶ INCZEFI GÉZA: Szegedkörnyékének földrajzi nevei. In *A Szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyve 1957*. 63–64.

¹⁷ Mint az ismeretes a kunok és a jászok különböző eredetűek. A kunok egy nagy török nép, nyelvi szempontból a törökség kipcsak ágához tartoznak. Ezzel szemben a jászok iráni eredetűek, az alánok egy ágát alkotják, szoros rokonságban vannak az oszétokkal. A jászok Magyarországon még a XIX. században is szoros közigazgatási egységben éltek a kunokkal. A két népet rendszeren közös jász-kun néven emlegetik.

¹⁸ Németh 1957. 235.

¹⁹ Baski 2007. 236–237. ill. GYÖRFFY GYÖRGY: A kunok feudalizálódása. In *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században*. Szerk.: Székely György. 1953. 248–275. A dél-magyarországi területekkel összefüggésben: Kristó Gyula szerint a legnagyobb valószínűsége annak van, hogy a jászok déli irányból érkeztek Magyarországra. Lásd KRISTÓ GYULA: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003. 239.

²⁰ Uo., ill. BOROVSKY SAMU: *Csanád vármegye története 1715-ig*. A vármegye általános története. Budapest, 1896. (a továbbiakban: Borovszky 1896.) 76.

²¹ Borovszky 1896. 45.

²² ENGEL PÁL: Hunyadi János kormányzó itineráriuma. *Századok* 1984/118. 985, 990.

²³ DL 25207, DL 14475, DF 240107: in *Zakanmonastra*; DF 240106, DF 240108: in *Monostor*

²⁴ Csánki I. 775; GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Budapest, 1963. 181–182.

²⁵ F. ROMHÁNYI BEATRIX: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest, 2000. 74.

²⁶ Így 1547. márc. 8-án a csanádi székeskáptalan szerint: *Gaspar Zakan de Zegedino prepositus sancti Salvatoris, archidiaconus cathedralis, socius et concanonicus noster*. JUHÁSZ KÁLMÁN: *Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében*. Budapest 1926. (a továbbiakban: Juhász 1926.) 82.

²⁷ DI 37004. Közli: Reizner 1900. 117, 123; közli és a családneveket elemzi: Bálint 1963.

A névanyag legutóbbi elemzését lásd: Kulcsár 1984. 5–27.

²⁸ Blazovich 2002. 128–129. ill. KULCSÁR PÉTER: A városigazgatás. In *Szeged története 1. 435*; SZAKÁLY FERENC: Művelődés és az egyházak. In *Szeged története 1. 638*.

- ²⁹ Kulcsár 1984. 15.
- ³⁰ Kulcsár 1984. 8. ill.
- ³¹ BOROVSZKY SAMU: *Csanád vármegye története 1715-ig*. II. A vármegye részletes története. Budapest, 1897. 99–101.
- ³² Juhász 1926. 82.
- ³³ VERESS ENDRE: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*. Budapest, 1941. (továbbiakban: Veress 1941.) 86.
- ³⁴ SCHRAUF KÁROLY: *Magyarországi tanulók külföldön III*. A krakói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke. Budapest 1893. (a továbbiakban: Schrauf 1893.) 26., 98. ill. SZÖGI LÁSZLÓ: *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* 9. Magyarországi diákok lengyelországi és baltikum egyetemeken és akadémiákon 1526–1788. Budapest, 2003. (a továbbiakban Szögi 2003.) 55.
- ³⁵ Schrauf 1983. 31, 103.
- ³⁶ Blazovich 2002. 127; KULCSÁR PÉTER: A városigazgatás. In *Szeged története* 1. 435; SZAKÁLY FERENC: Művelődés és az egyházak. In *Szeged története* 1. 638.
- ³⁷ MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971. 111.
- ³⁸ Köblös 1994. 43.
- ³⁹ Schrauf 1893. 26, 98. ill. Szögi 2003. 55. *Emericus Stephani de Zegedino* 1527. okt. 10-én a krakkói egyetemen.
- ⁴⁰ SCHRAUF KÁROLY: *Magyarországi tanulók külföldön IV*. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Budapest, 1902. (továbbiakban: Schrauf 1902.) 190.
- ⁴¹ FRANKL VILMOS: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Budapest, 1873. 230. ill. Schrauf 1902. 190. *Caspar Sacken Segediensis*
- ⁴² Schrauf 1983. 31, 103. 1536-ban mint Tamás fia szerepel, *Casper Thome de Syegyed*
- ⁴³ Borovszky 1896. 392–393; ill. JUHÁSZ KÁLMÁN: *A csanádi székeskáptalan a középkorban*. (1030–1552) Makó, 1941. Csanád vármegyei könyvtár 38. A csanádi egyházmegye története Második rész. Káptalanok, szerzetesrendek. (A továbbiakban: Juhász 1941.) 32.
- ⁴⁴ Borovszky 1896. 404; Juhász 1941. 38.
- ⁴⁵ Schrauf 1893. 16, 81.
- ⁴⁶ Veress 1941. 86. *Blasius Zachan Seghalmus* (itáliai tollhiba) *filii Ymerici dioecesis Bachiensis, canonicus Chanadiensis et solaris Bononiae et solum studens in iure canonico* (1524. mart. 10.) *d. Blasius doctor in iure canonico* (1524. martii 11.)
- ⁴⁷ VEKOV KÁROLY: A humanista műveltség műhelyei. A gyulafehérvári káptalani oktatás. *Szeged* 20. évf. 2008/2–3. 18–19.
- ⁴⁸ Veress 1941. 81. *Blasius Zakan Segedinus Pannonius* Janus Pannoniusról írt *octostihonja*. A verset közli: Kulcsár Péter: Az értelmiség. In: *Szeged története* 1. 478.
- ⁴⁹ SZAKÁLY FERENC: Művelődés és az egyházak. In *Szeged története* 1. 638.

Budapest, Szeged, Bern: egy tudós élete és munkássága

*Capitulum II. Deér József emlékezete.
Tanulmányok Deér József (1905–1972)
professzor születésének centenáriuma.*

Szerkesztette: Koszta László. Szeged, 2006,
JATEPress Kiadó. 133 oldal.

A Capitulum sorozat második tagjával¹ a Szegedi Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke azon kezdeményezésének első állomásához érkezett el, melynek értelmében a tanszék volt tanszékvezető professzorai emlékének és munkásságának egy-egy önálló emlékkötettel kíván tisztelni. A tanszék szervezésében 2005. május 24-én emlékkonferenciát tartottak, melynek előadásait tartalmazza a Koszta László szerkesztésében megjelent kötet, kiegészítve mindezt Deér József munkáinak nemzetközi szinten is kétségkívül hiánypótló bibliográfiájával.

A kötetben található tanulmányokat alapvetően két részre lehet bontani. Az első csoportba tartoznak azok az írások, amelyek Deér József életével foglalkoznak; Koszta László *Deér József, a szegedi egyetem professzora* című tanulmányát követi Rainer Christoph Scwinges *Deér József és az ötven éves Berni Középkor Történeti Tanszék* című előadásának magyarra lefordított változata, a sort pedig Soós István *Mályusz Elemér és Deér József* című munkája zárja.

Deér József 1905 március 4.-én született Budapesten, s itt folytatta egyetemi tanulmányait, majd 1928-ban szintén Budapesten

szerezte meg a bölcsészdoktori fokozatot is, „*A magyar törzsszövetség és patrimonális királyság külpolitikája*” című disszertációjával. Deér két éves bécsi ösztöndíjat követően 1930-tól az Széchenyi Könyvtárban dolgozott, s kutatásait az akkor a Nemzeti Múzeumot igazgató mestere, Hóman Bálint támogatásával végezte.

Mindeközben 1929-ben Szegeden, a Ferenc József Tudományegyetemen Szádeczky-Kardoss Lajos nyugdíjazása miatt megüresedett a Magyar Történeti Intézet, melynek vezetését Mályusz Elemér 1930-ban vonakodva fogadta el.² Mályusz szegedi munkásságát azonnal egy majdnem fél éves alkotói szabadsággal kezdte meg, amit 1932 tavaszán egy újabb szabadságolási kérelem követett. A nehéz gazdasági helyzetben a szegedi professzorok joggal tartottak a tanszék felszámolásától, így elleneztek Mályusz tervét.³ Az így kialakult helyzetben Mályusz Elemér Hóman Bálinttal egyeztetve maga tett javaslatot az utódlást illetően Deér Józsefre. A kari viták során sikerült elfogadtatni Deér személyét, amelyet a kultuszminiszter Hóman 1932 július 26-án hivatalosan is meg is tett, azaz Deért helyettes tanárrá nevezte ki a Magyar Történeti Tanszékre. Így került az addig a Széchenyi-könyvtárban dolgozó Deér József Szegedre, ahol nagy energiákkal vágott bele új feladatának. A kinevezése feltételül szabott magántanári habilitációs kérelmét már 1932 októberében beadta, s azt a kari tanács 1933 március 30-án egyhangúlag elfogadta.⁴ Szegedi tartózkodásának első időszakában Deér számára a legnagyobb gondot nem az

őt egészen hamar befogadó tanári kar, hanem rendkívül szerény fizetése jelentette, hiszen a helyettesítésért kapott díjazása nem tette lehetővé a tisztas megélhetést. Deért csupán nem egészen négyévnyi helyettesítés után, 1936. július 28-án nevezte ki Horthy Miklós kormányzó nyilvános rendkívüli tanárrá a Magyar Történeti Tanszék élére. Azonban, bár már a következő évben felterjesztették nyilvános rendes tanári kinevezésre, ezt a címet nem Szegeden, hanem az egyetem Kolozsvárra való visszaköltözését követően sem kapta meg. Ekkor, 1940 október 19-én a kolozsvári egyetem Közgazdaságtudományi Karának Magyar Történeti Tanszékére mint nyilvános rendes tanárt nevezték ki.

Deér József azonban soha nem tanított sem a Kolozsvárra áttelepült egyetemen, sem pedig a Szegeden megalapított Horthy Miklós Tudományegyetemen. Nyilvános egyetemi tanári kinevezésével szinkronban felmentették az oktatás alól, és előbb átmenetileg az Erdélyi Tudományos Intézet budapesti előkészítő munkáira, majd pedig a Műegyetemen frissen megszervezett Magyar Történeti Tanszékének élére nevezték ki. Itt voltaképpen azonnal felmentették az óratar-tás kötelezettségei alól, illetve a későbbiekben is csupán heti két óra megtartására kötelezték. Deér valódi munkahelye ekkor már a Teleki Pál Tudományos Intézetben belül létrehozott Történettudományi Intézet volt, amelynek nem csupán a megalapításában vállalt szerepet, hanem rövid ideig az igazgatója is volt.

A háború alatt ameddig csak tudott, Deér az intézetben dolgozott. A háború befejeztével, miközben mestere, Hóman Bálint ellen népbírósi per vette kezdetét, Deér Józsefet az MTA levelező tagjává választották. 1945 és 1948 között a Budapesti Tudományegyetemen oktatott, azonban a koalíciós időszak végéhez közeledvén már világosan látszott a kommunista hatalomátvétel lehetősége. Deér éppen ezért 1948-ban emigrált az országból, s mivel apósa, a neves ókor-

történész Alföldi András Svájcban, a Berni Egyetemen oktatott,⁵ így családjával együtt ide ment. Az egyetemen 1949-ben előbb egy hét előadásból álló sorozat megtartására kérték fel, majd pedig, a nyugat-európai történelemben való jártasságáról is meggyőződve, az ezt követő viták után jóváhagyták, hogy Deér az egyetemen oktasson. Rendes státusba kerülésének kérelme 1954-ben került fel, és került elfogadásra.⁶ Mivel szűkebb kutatási területe, a magyar középkor egyes kérdései mellett mind a középkori Nyugat, mind pedig a kelet-európai történelem oktatását elvárták tőle, Deér József Bern-ben egészen 1972-ben bekövetkezett haláláig eme igen széles spektrumot átfogó kurzusokat tartott.

Oktatott tárgyaihoz hasonlóan úgy Deér József kutatásai is rendkívül sokrétűek voltak: a Honfoglalás korán, és az Árpád-kori történelmen túl a dél-itáliai normann királysággal éppúgy foglalkozott, mint a német történetírás egyes kérdéseivel, avagy éppen a Bizánci Birodalom történetével. Deér József számos kérdéskört érintő munkásságának köszönhetően a *Capitulum* sorozat II. kötetében is igen változatos témák sorjáznak. A sort e téren Bak János *Deér József és az országalmák* című írása nyitja, amelyet Thoroczkay Gábor *Deér József és a magyar államalapítás korának kutatása* című munkája követ. Tóth Endre *Deér József és a Szentkorona kutatása* című cikke után Tóth Sándor László *Deér József és a magyar őstörténet* című tanulmánya következik, a sort pedig Zimonyi István *Deér József és a középkori nemzetfogalom* című munkája zárja. A kötet végén Deér József szakirodalmi munkásságának bibliográfiája található, amelyet Révész Éva és Teiszler Éva állított össze.

A *Deér József emlékezete* című második *Capitulum* kötet kétségkívül méltó emléket állít a Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék néhai tanszékvezető professzorának. A könyv Deér József életraj-

zi adatai mellett nemcsak munkásságának egyes elemeibe enged bepillantást, hanem abba is, hogy az adott tudományterületek művelői miként is vélekednek Deér korszakos megállapításairól, téziseiről. Éppen ezért jelen kötet igen ígéretes kezdete a neves, középkori magyar történelemmel foglalkozó professzorok, akadémikusok munkásságát és életét bemutatni kívánó sorozatnak.

MAKÓ GERGŐ

JEGYZETEK

¹ Az első kötet 1998-ban jelent meg „*Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*” címmel, Koszta László szerkesztésében, míg a

harmadik kötet 2007-ben jelent meg, s Koszta Lászlónak az 1980-as évek második, és az 1990-es évek első felében írt egyháztörténeti tematikájú írásait tartalmazza.

² Soós István: *Mályusz Elemér és Deér József*.

³ Az adott korban általánosan bevett gyakorlat volt, hogy a tanszékek személyi állományát általában csupán egyetlen professzor adta, s e mellett maximum gyakornokok tevékenykedtek ott. Így Mályusz szabadságolási kérelmei alatt a Magyar Történeti Intézet voltaképpen felfüggesztette működését.

⁴ Koszta László: *Deér József, a szegedi egyetem professzora*.

⁵ Alföldi András 1949-től az egyetem Ókortörténeti Szemináriumát vezette.

⁶ Rainer Christoph Scwinges *Deér József és az ötven éves Berni Középkor Történeti Tanszék*.

Végveszélyben?

KONDOROSI FERENC:

A világ végveszélyben?

A nemzetközi jog új kérdései.

Budapest, 2008, Magyar Közlöny

Lap- és Könyvkiadó, 141 oldal

A világ végveszélyben? – kérdezi a szerző, Kondorosi Ferenc a Hieronymus Bosch, A gyönyörök kertje című képének egy részletét ábrázoló borítón. A könyv közel tizenhárom íven keresztül kíván választ adni az egyrészt figyelemkeltő, másrészt fantasztiikus regényt ígérő címben szereplő kérdésére. Jogosan merülhet fel bárkiben a kérdés, hogy itt van-e az ideje ilyen, és ehhez hasonló kérdések feltevésére, vagy még túl korán, vagy esetleg alaptalanul kívánja-e a szerző megzörgetni a vészharangokat. A könyvben leírtak a napjainkban végbemenő, és a saját bőrünkön is érezhető változások mindenképpen indokolttá teszik a kérdés feltevésének ilyen

rémisztő megfogalmazását. Mielőtt azonban az olvasó elbátortalanodna, a szerző rögtön tompítani kívánja a felkavarodott érzelmeket azzal, hogy már a hátsóborítón leszögezi, hogy a témának nemzetközi jogi szemlélettel és emellett optimista hozzáállással fogott neki.

1. Az *első fejezet* bemutatja az „új világrend” fogalmának XX. század elején való megjelenésétől napjainkig tartó változását, valamint kifejti, hogy az említett kifejezés jelenleg nincs kitöltve konkrét tartalommal, vagyis napjainkban éppen egy olyan időszakot élünk, amelyet a szerző Galló Bélától kölcsönözve „világrend-nélküliségnek”, világtrendtelenségnek nevez. Ennek az ideiglenes állapot megszüntetésének három dimenzióját különbözteti meg, egyrésztől szükség lenne egy új típusú tudati beállítódásra, amely a jelenlegi ökológiai, demográfiai problémákat innovatív megoldások révén, egységes politikai akaratral a háttérben lehetővé teszi az ember és a természet további együttélését. Másodsorú szükség lenne egy

multipoláris (többpólusú) világ kialakítására, hogy a felmerülő problémákat és hosszú távú kihívásokat ne akadályozzák az első számú hatalmi pozícióért folytatandó harcok. Harmadrészt pedig a nemzetközi politikai viszonyok olyasfajta átalakítását tartja szükségesnek, hogy a globalizálódó világ lépjen túl a nemzetállamok általi kormányzáson, és alakítson ki egy globális közpolitikát, ami révén a gazdasági és pénzügyi viszonyok kiegyenlítetté válhatnak, ami jótékony hatással lenne az instabil nemzetközi politikai viszonyok megszilárdulására, és így az új világrend kialakulásához alapul szolgálhatna az ezzel együtt járó nemzetközi biztonsági kívánatos szintje.

Az első fejezetben található még három alfejezet, amelyek közül az első a szuverenitás átalakulásával foglalkozik, amelynek mozgatórugójaként a globalizációt jelöli meg. A második különálló rész a nemzetközi jog alanyainak bővülését mutatja be. Ez a változás mennyiségi és minőségi szinten is figyelemmel követhető. Folyamatosan új államok alakulnak ki, valamint a nemzetközi közösség domináns szereplői, az államok mellett új alanyok is megjelennek. Elsőként a nemzetközi szervezetek jelentek meg, amelyek jelentős része ma is a hagyományos kormányközi szinten mozog, azonban kialakult a nemzetközi szervezetek szupranacionális (nemzetek feletti) szintje is, amely jellemzően a tagállamoktól független intézményekkel is rendelkezik. A nemzetközi jog új és jövőbeni szereplői között említi a könyv még az egyént, a népet, az emberiséget valamint a jövő nemzedéket is. Az első fejezet végén a nemzetközi szervezetek átalakulásával foglalkozik a szerző, külön kiemelve az ENSZ szükségszerű átalakítását, hiszen ezt a világszervezetet több mint fél évszázaddal ezelőtt hozták létre, és így a szervezet struktúrája és működése nem felel meg a XXI. század kihívásainak. Az ENSZ átszervezésénél leghangsúlyosabban a szer-

vezet demokratikusabbá tételét, és annak lehetőségeit vázolja a szerző, míg feladatának az emberi jogoknak a minél szélesebb körben való érvényre juttatását tartja.

A *második fejezet* „Az emberi jogok védelmének egyes elméleti kérdései” címet viseli. Az emberi jogok hierarchikus megközelítésének alapjainál az alapjogok csoportosításait mutatja be úgy, mint például generációk szerinti megkülönböztetés, egyéni vagy kollektív jog, abszolút jog és jelzi, hogy a nemzetközi jog az emberi jogok egyforma szintű érvényesülését kívánja meg. Külön cím alatt foglalkozik az emberi jogok összefüggéseivel és oszthatatlanságukkal, valamint az emberi jogok korlátozhatóságával is. Kitekint továbbá, az Európai Unió Alapjogi Chartájára. A fejezet végén rövid értékelés következik az emberi jogok jelenlegi helyzetéről, és ennek keretében megállapítja, hogy a meghatározó régiókban már elérték az alapvető jogok nemzetközi egyezményekben megkívánt szintjét, másutt, például az iszlám országokban nem lehet a nemzetközi jog eszközeivel eredményeket elérni. Szót ejt arról a folyamatról is, amely szerint korábbi emberi jogokkal kapcsolatos jogalkotási trend megfordult, és már nem a nemzetközi jogalkotás húzza maga után a nemzeti jogalkotást, hanem fordítva, és egyes nemzeti preferenciáknak köszönhetően el kell fogadnia a nemzetközi és uniós jognak, hogy a nemzeti jogvédelem oldaláról beszélhetünk hierarchiáról az emberi jogok között.

A *harmadik fejezet* a biztonság új dimenzióiba kalauzolja az olvasót. A biztonságot alapvető emberi szükségletként értékeli, azonban helyesen látja, hogy – mint sok más dolog a világban – ez térben és időben folyamatosan változik. Mászt jelent a biztonság a XIX. és mást a XXI. században, valamint eltérés mutatkozhat az emberi biztonságérzetek között is, annak megfelelően, hogy fejlett vagy fejlődő állam polgárát kérdeznénk. A korábbi, hagyományos biztonság fogalma

államterületi sértetlenséget jelentett, de mára a globalizáció széleskörű kibontakozásának köszönhetően új veszélyek jelentek meg, amelyek mind a nemzeti, mind a nemzetközi biztonságot veszélyeztetik, sőt akár a világbiztonságra is káros hatást gyakorolhatnak. A szerző felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a globális biztonsági kihívások egymással szorosan összefüggenek, és mindegyik kezelése, vagy éppen elhanyagolása hatással van a más biztonsági kockázatokra. Újfajta veszélyforrásként említi a nemzetközi terrorizmust, a globális felmelegedést, a globális pénzügyi rendszerek összeomlásának lehetőségét, valamint a nukleáris baleseteket. A nemzetközi jog szerepét a biztonsághoz kapcsoltnan úgy érzékelteti, hogy az ENSZ-nek a kollektív biztonság kialakítását kell előmozdítani, amely kapcsán már nem az államok biztonságát kell hangsúlyozni, hanem az emberek biztonságát, a humán biztonságot kell előtérbe helyezni.

A globalizáció hatásai kerülnek górcső alá a *negyedik fejezetben*. Nem túlbonyolítva megállapítható, hogy ahol a globalizáció gazdasági növekedéssel jár, ott politikai akarattal az emberi jogok érvényesülésének (például gazdasági, szociális és kulturális jogok) az esélyei sokkal jobbak, mint azokban az országokban, ahol már akár a globalizáció előtt is egyenlőtlenségek voltak. Ezekben a területeken negatív hatásként például a faji diszkrimináció erősödését, a társadalmi szakadékok növekedését, a szegénység terjedését jelöli meg. A hatások vizsgálatánál felmerült, hogy a nemzetközi jog új alanyainak – a nemzetközi szervezeteknek, multinacionális cégeknek is – felelősségteljes magatartást kelljen tanúsítani, éppen úgy, mint az államoknak.

Az ötödik fejezet a fenntartható fejlődés fogalmának történeti kialakulásával és magyarázatával kezdődik: a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a

jövő nemzedékek esélyeit abban, hogy ők is kielégíthessék a szükségleteiket. A fenntartható fejlődést pontosan annak a hosszú távú célkitűzésnek tekinti, amelyhez elengedhetetlen lenne a jelen kor világtrendjének kialakulása, és a már korábban említett globális közpolitika létrehozása és megvalósítása annak érdekében, hogy az emberiség mind gazdasági, mind szellemi fejlődése folyamatosan pozitív képet adjon, azonkívül a nemzetközi béke és biztonság érdekében való nemzetközi összefogás alapjául szolgálhasson.

2. A következő néhány fejezet a nemzetközi jog által szabályozott globális összefogás, globális kormányzás kihívásaival, valamint az adott feladatok teljesítésének, illetve nem teljesítésnek emberi jogokra, ezáltal az egész világra gyakorolt hatásaival foglalkozik. A fejezetek foglalkoznak a klímaváltozás kérdésével – az emberi élettér esetleges beszűkülésével, a szegénység elleni küzdelemmel – a társadalmi szakadék további elmélyülésével, a járványok és egyéb betegségek terjedésének hatásaival, továbbá ezeknek a lehetséges következményeként fellépő milliós nemzetközi migráció biztonsági kihívásaival.

A *tizedik fejezet* a nemzetközi bűnözéssel, a *tizenegyedik fejezet* pedig a nemzetközi terrorizmussal foglalkozik.

A könyv *tizenkettedik, záró fejezetében* a szerző a globális kihívások kezelésének eszközének a jogot határozza meg, ami hidat képezhet a civilizációk és a kultúrák között, létrehozhatja a párbeszédet, amelyre XXI. század küszöbén nagy szüksége van a világnak, ha a jelenleg negatív irányba ható változásokat együttes erővel kívánja megszüntetni. A szerző levezeti, hogy a jogot hasonló társadalmi kihívásokra alkották meg, függetlenül attól, hogy a nyugati (szekularizált) társadalomban előforduló politikai jogalkotásának a terméke, vagy az iszlám hittal erősen átitatott, inkább vallási szabályokban megjelenő előírásokról, netalán a közösségi személetet, és az életbölcseesség által szabályozott magatar-

tási normákról, szokásokról beszélünk. Az emberi jogok egyetemességének az elméleti háttere, ami szerint a jogok minden ember fajra, nemre, bőrszínre, vallási és egyéb lelkiismereti meggyőződésre, származásra, vagyoni helyzetre stb. nélkül megilletnek, a kulturális relativizmus zászlója alatt sebeket szenved el. Az emberi jogok érvényességének univerzalitását háromszintű kifogással támadják a kulturális relativizmus legfőbb képviselői, az iszlám és az ázsiai országok. Enyhébb kifogásként azt hozzák fel, hogy ugyan egyetértés van az egyetemes emberi jogok eszméjét illetően, de tartalmilag nincs megállapodás róluk. A határozottabb kifogás szintjén azt állítják, hogy az egyetemes emberi jogok csupán a nyugati kultúra (liberális, modernista, esetleg szekuláris) morális minimuma, aminek az érvényre juttatása nem várható el a más értékrendszerrel bíró kultúráktól. Erős kifogásként pedig azt állítják, hogy az emberi jogok minimumának terjesztésével mintegy gyarmatosító politikát kíván a Nyugat folytatni.

A kultúrák különbözősége és összemérhetetlensége alapvetően nem zárja ki az egyetemességet, mint minden kultúra számára érvényességet, hiszen minden kultúrában megvannak azok az ismérvek, amelyek sze-

rint valamit jónak ítél a társadalom, valamit rossznak, egyes magatartásokat kötelezettségként hárít a rendszer az emberre, míg másokat jogként nyújt az állampolgárainak.

Összességében azt kell megállapítani, hogy a kultúrák, civilizációk rendjét adó szabályozás sohasem statikus, hanem mindig dinamikus jelenség. Ez a szabályozás hozzájárult ahhoz, hogy sok eszme, amely az emberi jogok minimumát kívánja – ugyan különbözőképpen értelmezve – érvényre juttatni a globális változások előmozdítása érdekében, már több száz, vagy akár ezer éve működik. Csupán a világ az információs társadalom kialakulásával közelebbi kapcsolatba került az eddig távolabbról szemlélt részleteivel. A könyv végigolvasása, és a tartalmának újragondolása után, a könyvről alkotott benyomásom mindenképpen pozitív, hiszen a globális válságok okait kívánja bemutatni, megoldási módszerrel – a nemzetközi jog szélesebb és demokratikusabb alkalmazásával, a nemzetközi szervezetek globális célok kitűzésével – együtt. Szintén kiemelendő, hogy szorgalmazza a kultúrák közti párbeszédet, valamint hangsúlyt fektet a nem-állami szereplők jelentőségének növekedésére.

FEHÉR LÓRÁNT

Rólunk, de nélkülünk

MÁTHÉ GÁBOR–GECSENYI LAJOS:
Sub Clausula – 1920, 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből. Budapest, 2008, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. 1324 oldal

Henry Kissinger *Diplomácia* című kötetében világított rá arra az összefüggésre, miszerint „Mivel keleten nem létezett olyan nagyhatalom, amellyel szövetkezhetett volna, Franciaország az új államokat próbálta erő-

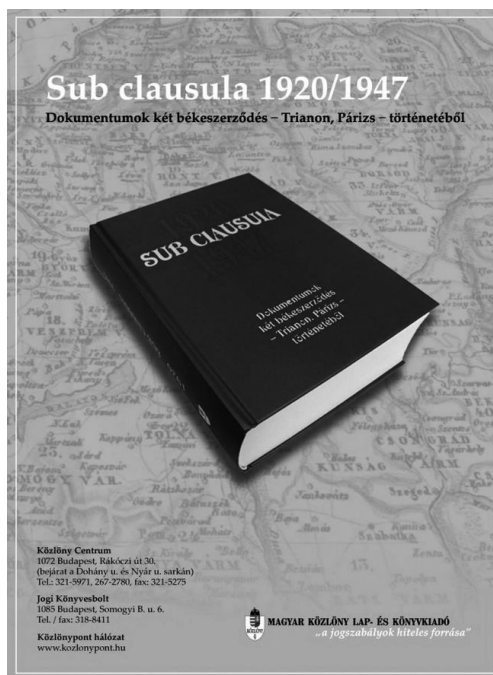
síteni. [...] Támogatta az új kelet-európai államokat, hogy minél több területet vegyenek el Németországtól, és abból, ami még Magyarországból megmaradt.” E francia törekvések, illetve a többi szövetséges nagyhatalom paszszivitása a térség rendezésével kapcsolatban alapjaiban határozta meg a Kárpát-medence társadalmi-, hatalmi- és gazdasági viszonyait az első világháborút követően, és nyílegyenesen vezetett az érintett államok második világháborús részvételéhez.

A Magyarország számára oly katasztrofális eredménnyel záruló békefolyamat, az azt követő évtizedek és a második világháborút

lezáró békék mélyebb megértéséhez nyújt segítséget Máthé Gábor és Geccsényi Lajos *Sub Clausula – 1920, 1947 Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből* című könyve, amely az 1956-os forradalom forrásait bemutató gyűjtemény után immár a *Sub Clausula* sorozat második kötete.

A hatalmas, több mint ezerháromszáz oldalas, közel százhatvan forrást tartalmazó munka két fő része közül az első a trianoni békeszerződés kapcsán releváns dokumentumokat és forrásokat tartalmazza *Az antant és Románia titkos szerződése Románia hadbalépéséről (Bukarest, 1916. augusztus 17.)* szülő kontraktustól kezdve. A második szerkezeti egység az „első bécsi döntés” törvénybe iktatásától kaluzolja el az olvasót Churchill fultoni beszédéig (1946. március 5.) és Zsdanov szovjet KB titkár felszólalásáig a Kominform első ülésén (1947. szeptember 25.). Úgy az első, mint a második fejezetet a dokumentumokat történelmi körülményeikbe és az eseményekbe ágyazó bevezető előzi meg, amelyek összefoglalása – immáron a *Sub Clausula* hagyományaihoz híven – angolul, franciául, németül, oroszul és kínaiul is olvashatók. E mellett egy-egy részletes térkép is segíti az első illetve a második világháború végén a Kárpát-medencében fennálló politikai földrajz áttekintését.

Az első fejezet forrásai a *Bevezető*ben írottaknak megfelelően három, egymással szorosan összefüggő főirányt mutatnak be. Egyfelől a magyar belpolitika alakulását, az őszirózsás forradalom, a köztársaság létrejöttének, a rövid kommunista diktatúra, majd Horthy hatalomra jutását jellemző dokumentumokat olvashatunk, másfelől a Monarchia nemzetiségeinek elszakadási törekvéseit, a későbbi kisantant és az utódállamok diplomáciai törekvéseit rögzítő iratokból kapunk ízelítőt. A harmadik és egyben – nézőpontunk szerint – legérdekesebb fő vonulat a nagyhatalmak politikai érdekeinek megfelelően folyó diplomáciai sakkjátszma,

melynek szereplői – az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország – között lezajlott tárgyalások és alkudozások alapjaiban befolyásolták – legtöbbször a valós tényeket és a következményeket figyelmen kívül hagyva – Kelet-Európa sorsát. A kötet nagy erénye, hogy az olyan ismert és különösen jelentős dokumentumok mellett, mint például a Vix-jegyzék, teret enged a történelmi körülményeket szabadabb stílusban és életszerűbben bemutató forrásoknak is. Ennek egyik érzékletes példája Harry Hill Bandoltz amerikai tábornok Budapestről küldött levele a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsához, amelyben a katonatiszt a magát kormányzatilag pozicionálni próbáló József főherceg kapcsán a következőképpen fogalmaz: „A főherceg bebizonyította, hogy ha diplomáciára, politikai ügyekre és államigazgatásra kerül sor, még mindig egy pályás csecsemőként viselkedik. Ezt bizonyította az a komolyság is, amelyet egy névtelen felszólítás iránt tanúsított, illetve a számtalan nevetséges közigazgatási

hibája. [...] Úgy tartják, hogy a főherceget bizalmasai félrevezették, akik azzal kábították, hogy a magyarok szinte egyhangúlag őt akarják az ország élére”. A magyarországi eseményeken keresztül a szövetséges hatalmak közötti ellentét is felsejlik Arthur James Balfour brit külügyminiszternek a román kormányhoz intézett feljegyzésében, amelyből világosan kiolvasható, hogy ellentétben Franciaországgal, Nagy-Britannia nem támogatta Magyarország teljes felprédálását. A brit külügyér a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa nevében erősen nehezményezte, hogy miközben „*A Társult Hatalmak nagy aggodalommal figyelték a román politika magyarországi történéseit, amelyek azt tükrözik, mintha a román kormány szándékosan szeparálódna a Szövetséges Hatalmaktól, és egy független státuszra törekedne. [...] Magyarország békét kérve részben lefegyverezte hadseregét, forradalomtól sújtva, szövetségesek és élelem nélkül, miközben idegen csapatok lerohanták, amelyek Bukarest utasításainak megfelelően, módszeresen fosztják minden élő és élettelen vagyonától, amit szállítani érdemes, szarvasmarhával, lovakkal, mezőgazdasági eszközökkel, nyersanyaggal, gépekkel, vasúti felszereléssel, még a gyermekkórház felszerelésével is megtömve a Budapestről Romániába vezető utakat.* Igaz, jellemzően a mindenkori nagyhatalmi gondolkodásmódra a román hadsereg fosztogatását nem annyira a magyarokért, hanem az ország jóvátétel-fizetési képességéért aggódva ítélte el. Ugyancsak a francia magatartás (hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy Franciaországot elsősorban csupán az európai hatalmi viszonyok önnön javára történő előmozdításának el nem ítéhető érdeke motiválta) okozta azt a magyar szempontból valószínűleg hátrányos eseményt, hogy 1919. december 12-én az amerikai küldöttség kivonult a békekonferenciáról és elhagyta Párizst. Ebből kifolyólag a következő évben az Egyesült Államok szenátusa nem ratifikálta a versailles-i szerződést, így az USA végül külön-külön kötött

békét a vele hadiállapotban lévő országokkal. Az amerikaiak hiánya a tárgyalásokról azért is érinthette rosszul a magyar érdekeket, mert így hiába hivatkozott a gróf Apponyi Albert vezette békeküldöttség és a kormány a nemzetközi kapcsolatok történetében meghatározó jelentőségű, Wilson elnök által megfogalmazott tizennégy pontra, amely – többek között – a népek önrendelkezési jogát is hangsúlyozta. Talán az amerikai képviselők előtt több érdemi figyelmet kaphatott volna a gróf Teleki Pál által összeállított Carte Rouge, amely – ellentétben a későbbi kisantant államainak állításaival – hitelesen mutatta be a Kárpát-medence nemzetiségi viszonyait, és amelyből világosan kirajzolódott, hogy az utódállamokban legalább akkora, ha nem nagyobb arányú kisebbség fog élni, mint a történelmi Magyarország határain belül.

A kötet második részében a második világháború időszakában kifejtett magyar revíziós törekvések, illetve az azokkal kapcsolatos nemzetközi reakciók dokumentumaiba nyerhetünk betekintést. A fejezet bevezetőjében praktikus módon körképet kapunk a Szövetségesek illetve a szlovákok, románok és jugoszlávok álláspontjáról és annak változásairól a magyar határmódosítási igények kapcsán. Magyarország külpolitikai lehetőségei behatároltak voltak, a kisantant és az azt támogató Franciaország ellenében kitörési lehetőséget az elszigeteltségből csupán Anglia és a Szovjetunió jelenthetett volna, ám az idővel megromló brit–szovjet viszony ezt ellehetetlenítette, ráadásul Anglia csak gazdasági segítséget nyújthatott volna, a revízitót végül nem támogatta. Ugyanakkor, megfelelően a nemzetközi hatalmi játszmáknak, a magyar fél Olaszországgal közös érdekei – a francia befolyás ellensúlyozása és a kisantant államok felbomlasztása – folytán 1927. március 5-én Rómában aláírhatta az olasz–magyar együttműködési szerződést, amelynek első, áttételes eredményeképpen Mussolini közbenjárására Lord Rothermer

a *Daily Mail* című lapban sajtókapmányt kezdeményezett a trianoni békediktátumok felülvizsgálata érdekében. Ezen előkészítés után, 1928 elejére a magyar kormány is elérkezettnek látta az időt a revíziós törekvések nyílt felvállalására.

A magyar határmódosítások, az első és második bécsi döntés és a további terület visszacsatolások nemzetközi visszahangjáról a *Bevezető*-ben olvasható elemzést a dokumentumok is alátámasztják. 1938. november 15-én, Moszkvában kelt jelentésében Jungert-Arnóthy Mihály moszkvai magyar követ a csehszlovák területek magyar megszállása kapcsán kialakult, figyelemre méltó kettőséget mutató szovjet véleményekről számolt be. Egyfelől a hivatalos szovjet külpolitika a magyar lakta vidékek visszacsatolásával szemben semmiféle aggályának nem adott hangot, a müncheni egyezmény természetes következményének tekintették. Ugyanakkor a propaganda célokkal irányított szovjet sajtó a „burzsoá” nagyrővid államok megbízhatatlanságának bizonyítására Csehszlovákiát áldozatként mutatja be, amelyet a „ragadozó”, köztük Magyarország is, szétszednek. Ez az interpretáció azonban elsősorban a szovjet népek és szövetségeseinek szólt, a Szovjetunió valójában tétlenül szemlélte a csehszlovák területek visszacsatolását.

Nagy-Britannia álláspontját rögzíti a brit külügyminisztérium Közép-Európa osztója vezetőjének feljegyzése a Magyarországgal szembeni brit politika alapelveiről (1943. szeptember 22.). E dokumentumban újra felmerül a nyugati szövetségesek által már többször átgondolt dunai államszövetség – amelynek alapját Lengyelországra és Csehszlovákia képezte volna – terve, illetve az újra független Erdély létrehozása. A bécsi döntésekkel kapcsolatosan a szöveg hangsúlyozza, hogy Ófelsége kormánya nem kívánja elismerni a háborús területváltozásokat.

Az Egyesült Államok talán távolabbi nézőpontjából is adódóan meglehetősen

praktikusan közelítette meg a Magyarországhoz visszacsatolt területek hovatartozásának háború utáni rendezését. Kárpátalja és a Felvidék esetén például az amerikai külügyminisztérium tanácsadó bizottsága előterjesztéseiben az összes – szerintük – elképzelhető lehetőséget figyelembe vette, beleértve Szlovákia és Magyarország föderációját vagy a csehszlovák–lengyel egyesülést. Ugyanakkor Kárpátalja esetén egyértelműen az 1938 előtti határok visszaállítását, azaz a terület Csehszlovákiához történő visszacsatolását preferálta az amerikai kormányzat, már ekkor felismerve, hogy Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolása végletesen megnövelné az orosz befolyást a Kárpát-medencében és egész Közép-Európában egyaránt.

A magyar–csehszlovák határ rendezése során az 1947-es párizsi békeszerződés végül azonban a Szovjetunióknak kedvezett. A szerződés I. rész 1. cikk 3. pontja alapján: „*A Magyarország és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója közötti határ, attól a ponttól kezdve, amely közös e két Állam és Románia határai között, addig a pontig, amely közös e két Állam és Csehszlovákia határai között, a Magyarország és Csehszlovákia közötti előbbi határvonalban állapítatik meg, úgy amint az 1938. évi január hó 1-én fennállott*”. Azaz, Kárpátalját – a korábbi magyar–csehszlovák határvonal alapulvételével – a Szovjetunió területéhez csatolták.

Általánosan megállapítható, hogy a párizsi béketárgyalások hangulata nem kedvezett a magyar érdekeknek. A Külügyminisztérium 1946. október 2-án kelt összefoglalója a tárgyalásokról több szempontból is rávilágít a nehézségekre. Egyfelől feltűnő volt az az érdektelenség, amely közepette a tárgyalások folytak, még a tárgyalásokon érdekelt hatalmak sajtója is csupán második helyen foglalkozott az eseményekkel, a nagyhatalmak figyelmét ugyanis sokkal inkább lekötötte a kibontakozóban lévő kelet–nyugati szembenállás. „*Mindenki tisztában volt azzal, hogy*

nem a konferencia fordulatai határozzák meg a világpolitikai helyzetet, hanem fordítva: azon kívülről események befolyásolják a konferencia menetét”. A tárgyalások során lezajlott események – Byrnes stuttgarti beszéde, Wallace nyilatkozata, Truman cáfolata, Churchill zürichi beszéde, végül Sztálin békenyilatkozata – tovább növelték a feszültséget, ami viszont csökkentette a felek kompromisszumkészségét. *„Diplomáciai körökben általános volt az a vélemény, hogy a párizsi konferencia nem más, mint egy kis, figyelemre sem érdemes diplomáciai előjáték. Előjátéka annak a küzdelemnek, amelyet a német kérdés felvetése helyezett kilátásba. Maguk a tanácskozó felek is úgy látták, hogy Európa rendezésében a döntő lépést Németország problémájának megoldása képezi, addig legfeljebb részletkérdésekről lehet szó, az erők kölcsönös kitapogatásáról, jelentéktelen kompromisszumokról. Németország maradt a háború vagy béke kulcsa*”.

A kedvezőtlen világpolitikai hangulat mellett tovább rontotta a magyar delegáció helyzetét, hogy képtelen volt kitorni az elszigeteltségből. Magyarországot legyőzöttként kezelték, sőt, még a legyőzöttek között is csupán az utolsó hely illette meg, képviselőit nem hívták meg a fogadásokra, miközben a többi vesztes állam delegátusai lényegesen jobb helyzetben voltak. Magyarország nemzetközi megítélése lesújtó volt: *„Párizs és vele együtt a nagyvilág balkáni országnak tekint bennünket*” áll a Külügyminisztérium jelentésében, amely szerint az országot már ekkor a szovjet érdekszféra részének tekintették. A

Szovjetunió ugyanakkor határozottan kiállt a Magyarországgal szomszédos államok érdekei mellett. Általában elmondható, hogy a „Négy Nagy” ragaszkodott korábbi megegyezéseihöz, és magán a békekonferencián nem kívánt lényegi vitákba bocsátkozni.

A párizsi békében is megmutatkozott a világpolitika háború utáni új jellege, amelyet Winston Churchill 1946. március 5-én elhangzott híres fultoni beszéde jó előre megjósolt: *„A Balti-tenger mellett fekvő Stettintől az Adriai-tenger mentén fekvő Triesztig vasfüggöny ereszkedik le Európára. E vonal mögött vannak Közép- és Kelet-Európa régi államainak összes fővárosai – Varsó, Berlin, Prága, Bécs, Budapest, Belgrád, Bukarest és Szófia*.”

A *Sub Clausula* – 1920, 1947 – hasonlóan a sorozat előző kötetéhez – komplex és körültekintően válogatott forrás-gyűjteményével biztos alapot nyújt az első világháborút és a hidegháborút összekötő események iránt érdeklődő olvasó számára. Kiemelendő, hogy a szerkesztők külön figyelmet fordítottak arra, hogy a természetesen releváns magyar források mellett a két békeszerződés megkötésének körülményeit lényegében meghatározó nemzetközi viszonyokat, a nagyhatalmak álláspontjait és törekvéseit bemutató dokumentumok is helyet kapjanak a gyűjteményben. A kötet forrásai nélkülözhetetlen ismereteket adhatnak a XX. század első felének magyar történelmét vizsgáló egyetemi hallgatóknak, kutatóknak, vagy éppen a laikus közönségnek.

MATURA TAMÁS – NÓTÁRI TAMÁS

P I H E N Ő

Egy kutatócsoport tíz éve

Interjú Makk Ferenc professzorral, az MTA-SZTE-MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport vezetőjével

BELVEDERE MERIDIONALE: *Idén tíz éves az MTA-SZTE-MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport. A Professzor úr hogyan értékeli az elmúlt tíz év teljesítményét, eredményeit?*

MAKK FERENC: – A kutatócsoport valóban tíz éve jött létre, 1999. január elsejétől folyamatosan működik. Tíz év alatt persze voltak szerkezeti változások és személyi változások is, mint az természetes is a felsőoktatásban, avagy a kutatócsoportok esetében. Volt, aki elment, volt, aki jött: például most, 2008 végén érkezett meg Halász Éva Tóth Ildikó helyére. Ez a csoport a jelenlegi felállításában nagyon szépen dolgozik, remekül teljesít, s én elégedett vagyok velük: de azt tapasztalom, hogy mások is. A csoport tagjainak nagy része Akadémiai-ifjúsági díjat nyert, Bolyai-ösztöndíjakat kapnak, ami szintén a munkájuk elismerése.

– *Minek köszönhető a csoport felállítása*

Szegeden, ahol az elmúlt évtizedekben a magyar középkortörténeti kutatások egyik fellegrára jött éltre?

– A csoport létrejött annak a munkának az elismerése volt, amit a korábbiakban a szegedi medievisztika, s mindenekelőtt Kristó Gyula történész professzor felmutatott. Tulajdonképpen a csoport felállása elsősorban az ő személyes érdeme, hiszen középkorászként 1998-ban lett akadémikus – ám ez sokkal hamarabb megillette volna – és akadémikusként kapott egy lehetőséget, hogy egy kis kutatócsoportot hozzon létre Szegeden. Kristó professzor haláláig, 2004 elejéig vezette a kutatásokat. Rám 2004 tavaszán bízta a csoport vezetését, és 2007 óta irányítom az összevont csoportot is.

– *Hogyan körvonalazódott a személyi állomány, amely kezdetől fogva elsősorban fiatal szegedi medievistákból állt?*

– Tulajdonképpen az, hogy azok a fiatal szakemberek kerültek ide, akik a csoport magját a mai napig képezik, szintén Kristó professzor döntése volt. Szegeden addigra a középgeneráció mellett formálódott egy fiatal tudós nemzedék, amelynek tagjai akkor a PhD-képzést is elvégezték, és számukra ez a kutatócsoport azt jelentette, hogy itt maradhattak az egyetemen – mert igaz, hogy ez a Magyar Tudományos Akadémia kutatócsoportja, ahogy azt a neve is mutatja, de ugyanakkor az egyetemé is, hiszen itt működik, és az itteni egyetemi életbe szervesen beletagozódik.

– *Hány fővel indult el kezdetben a csoport?*

– Kezdetben a létszám három és fél fő volt: ez azt jelentte, hogy a három főállású kutató mellett volt még egy félállású dokumentátor is. A csoport akkor úgy állt föl, hogy a kutatók közül Piti Ferenc az Anjou-kori oklevéltárra, Szabados György az Árpád-kori történelem kutatására, Tóth Ildikó pedig ugyancsak az Anjou-kori oklevéltárra kapott megbízást. Mindemellett időnként ún. „ifjú kutatói” státusban is tudunk alkalmazni egy-egy fiatal szakembert.

– *Hogyan alakult ki a csoport kutatási területe?*

– Mint azt már említettem, Kristó Gyula alapvetően két nagy területet jelölt ki. Az egyik a magyar középkor, elsősorban az Árpád-kor kutatása, a másik pedig az Anjou-kori oklevéltárral kapcsolatos munkálatokban való részvétel. Lényegében tehát ez a két nagy kor állt és áll a mai napig a csoport munkálatainak homlokterében. Szabados György már kezdettől azért került a csoportba, hogy az Árpád-kori történelmet kutassa különböző, például historiográfiai szempontból, és ezt kitűnően csinálja is. A csoport megalakulása óta annak összes tagja megszerezte a PhD-fokozatot.

– *Az Anjou-kori oklevéltár első kötete 1990-ben látott napvilágot, s az elmúlt közel két*

évtizedben összesen 26 kötet jelent meg. Hogyan indult el Szegeden ez a hatalmas vállalkozás?

– Az Anjou-kori oklevéltár ma már több szempontból is fogalom a középkorászok között. Egyrészt azért, mert egy rendkívül fontos kutatási feladat, másrészt azért, mert ez Szegeden indult, és nagyon szép eredményeket felmutatva halad előre. Az Anjou-kori oklevéltár elkészítésének gondolata számos más tudományos program mellett szintén Kristó Gyula professzor úr ötlete volt. A munkálatok tulajdonképpen már a nyolcvanas években elindultak, és akkor még úgy nézett ki, hogy ez pesti és szegedi közös vállalkozás lesz. Bár az elején még a különböző előkészítő munkálatokban részt vettek, azonban ahogy az anyaggyűjtés haladt előre, az anyag feltérképezése alakult, úgy valamiért – soha nem kérdeztük meg, mi okból – a pesti kollégák lassan kiváltak. Részvételük viszont még így is nagyon fontos volt, mert nevüket, szakmai súlyukat adták a kezdeményezéshez, és ez elősegítette azt, hogy az Akadémia és más intézmények támogatták az oklevéltárral kapcsolatos munkálatokat. Amikor az egyes országos szervezeteknél döntésre került sor (anyagi támogatás, pályázatok megítélése, átszervezés, a csoport bővítése, stb.) akkor ezek a pesti kollégák, például Engel Pál, Kubinyi András, Érszegi Géza, Solymosi László mindig támogattak bennünket.

– *Tehát így kerültek az oklevéltár munkálatai Szegedre.*

– Igen, egészen hamar, a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójára az Anjou-kori oklevéltár kizárólagosan szegedi vállalkozássá vált, ez azonban nem változtatott azon, hogy ahogy már mondtam, a pesti kollégák erkölcsi, szakmai támogatása megmaradt az oklevéltár irányába.

– *Milyen előzményei voltak a munkálatok megindulásának?*

– Tulajdonképpen 1945 után a forráskiadás szinte teljesen leállt Magyarországon. Bizonyos területeken ugyan ment – munkás

és ifjúsági mozgalmak története például –, és a Mályusz Elemér által szerkesztett Zsigmond-kori oklevéltár is elindulhatott az 1950-es évek elején, de a középkortörténeti forráskiadásra általánosságban igen mostoha idők jártak. Az sem kedvezett a forráspublikációs munkálatoknak, hogy forráskiadásból tudományos fokozatot nem lehetett szerezni, ennek pedig az lett az eredménye, hogy a szomszédos államokhoz képest jelentősen lemaradtunk ezen téren. Nagyjából a 70-es, 80-as évek fordulóján kezdett el a légkör megváltozni, amit az is mutat, hogy – jelentős részben éppen Kristó Gyula professzor hozzáállása révén – már lehetett kandidátusi fokozatot szerezni forráskiadással is. A magyar középkor legfontosabb forrásait az oklevelek képezik, ezt azonban aligha lehet néhány adat nélkül megérteni. Az Árpád-kori királyok 300 éve körülbelül 10000 oklevelünk van: ez néhány ember által is kutatható mennyiség, és különböző formákban publikált, elérhető. Viszont a középkori magyar oklevelezésben különböző okoknál fogva az Anjou-korban nagy változás következett be. Ennek következtében tömegessé vált az oklevelek kiadása, és bár pontosan jelenleg nem mérhető fel, de a korábbiak sokszorosa került kibocsájtásra, és ebből mintegy 50-60 ezer maradt fent. Ennek a hatalmas mennyiségnek eddig csak a fele volt kiadva, az is általában rosszul. A másik fele pedig a Magyar Országos Levéltárban volt elérhető, vagy eredeti formában, vagy film formátumban, de publikálásukra nem került sor, tehát a történészek számára nehezen lehetett tanulmányozni ezeket. A korszakkal kapcsolatban számos kutatás állt le az évtizedek során a forráshiány miatt, tehát gyéren kutatott terület volt az Anjou-kor. Éppen ezért érlelődött meg az ötlet, hogy az Anjou-kori oklevéltár kiadását meg kell csinálni, mert ez csaknem egy teljes évszázad számára alapvető forrásul szolgál, és e nélkül érdemben nem is lenne kutatható a korszak.

A cél az volt, hogy a torzóban maradt 19. és 20. századi kezdeményezések után egy modern oklevéltárat készítsünk el. Amikor az ötlet megfogalmazódott, azért voltak szkeptikusok is, akik nem bíztak benne, hogy ez a hatalmas munka sikerülni fog – aztán ahogy egymás után jelentek meg a kötetek, ez a kezdeti szkepticizmus megszűnt, és ma már a legnagyobb elismerés övezi a sorozatot, itthon és külföldön egyaránt.

– *Hogyan dőlt el, hogy az okleveleket nem teljes egészükben, hanem regeszta formájában jelentetik meg?*

– Arra sajnos sem kutatói energia, sem pedig – és ez a döntő ok – pénz sincs, hogy ezeket az okleveleket teljes formában kiadjuk. Ez lenne az ideális, de időben és pénzben óriási terheket jelentene. Ez lehetetlen. Másrészt a teljes oklevelek ma már olyan kevés, néhány tucat kutatónak kellenének, hogy a miatt az állam nem is vállalja fel ennek a finanszírozását. Ezért vetődött fel, hogy ha teljes terjedelmükben nem lehet, akkor hogyan adjuk ki az okleveleket? És ekkor a Kristó Gyula professzor úr vezette szerkesztőbizottság a regeszta forma mellett döntött, és regeszta kötetek kerültek, illetve kerülnek kiadásra. A regeszta nem a latin nyelvű oklevél fordítását adja, hanem annak magyar nyelvű tartalmi kivonatát, ami az összes fontos adatot közli. Ez lehetővé teszi a kor kutatója számára a tájékozódást, hogy ti. az oklevélben mi foglaltatott benne, és mire is használható fel. Ezt a munkát segíti a névmutató is. Kristó Gyula összesen hét és fél kötetet készített el, illetve van még egy kötet, aminek a felét megcsinálta, a másik felét pedig Almási Tibor fogja befejezni. Az Anjou-kori oklevéltár kivitelezését is Kristó professzor dolgozta ki, ami minden addigi oklevélkiadásnál korszerűbb és modernebb alapelveken nyugszik: ha ma bárhol az országban kiadnak oklevelet illetve regeszta-kötetet, akkor bevallva, avagy be nem vallva az Anjou-kori oklevéltárat követik, mert ez lett a minta.

– *Mi adja az oklevéltár kiemelt jelentőségét, fontosságát?*

– Az Anjou-kori oklevéltár sorozat teljesen új helyzetet teremtett, és fog is teremteni a korszak kutatása számára, lévén eddig csak bizonyos „szemezgetések” alapján fogalmaztak meg nézeteket, véleményeket. Erre először is egy példát mondanék. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján egy nagyon neves kutató elkészített egy nagyszabású tanulmányt, amely Károly Róbert és az oligarchák harcának huszonhárom évét dolgozta fel. A szerző írásában nagyon korrekt módon jelezte, hogy az Anjou-kori oklevéltár készül, nagyon fontos lesz, de még nincs meg, így ő a tanulmányt saját forráskutatásai alapján csinálta meg. Amikor az oklevéltár eljutott 1323-ig, amikor is véget ért az oligarchák elleni harc, Kristó professzor úr nekiállt, és az Anjou-kori oklevéltár zömmel általa szerkesztett kötetei alapján újraírta, és teljesen átírta ezt a témát. Később egy pesti professzor kolléga jellemzően azt mondta, hogy a két munka köszönőviszonyban sincs egymással: ennyit jelent a teljes forrásanyag alapján dolgozni. Azonban nemcsak a szorosan vett történettudomány számára fontos, sőt, alapvető ez a forrásbázis, hanem számos más diszciplína számára is. Például a történeti földrajz, a politikatörténet, a birtoktörténet, az éghajlattörténet, a jogtörténet, az egyháztörténet, a hadtörténet, a művészettörténet és a régészet kutatói számára is értékes adatokkal szolgál az oklevéltár, ahogy a nyelvtudomány számára is: ekkor terjedt el például a ma is használt kételemű névadás Magyarországon. Tehát ezekből az oklevelekből ismerhető meg a korabeli Magyarország minden szegmense. Az oklevéltár iránt külföldön is óriási érdeklődés tapasztalható, hiszen az Anjouk a korabeli Európában rendkívül nagy szerepet játszottak Franciaországtól kezdve Itálián át Magyarorszáig és Lengyelorszáig. Francia, olasz, lengyel kutatók érdeklődnek iránta,

ahogy a szomszédos államokból is, és többek között, részben erre alapozva Szeged adott otthont 2007 szeptemberében egy nagy nemzetközi Anjou-kori konferenciának. Következésképpen egyetemünk és a szegedi tudományosság hírnevét számos országban gyarapítják az Anjou-kötetek.

– *Az Anjou-kori oklevéltáron való munka nem csupán a szorosán vett Anjou-kort érinti. Milyen, más korszakra vonatkozó adatok kerülnek napvilágra a kutatások során?*

– Nagyon érdekes, és engem személy szerint különösen megfogott, hiszen én alapvetően az Árpád-korral foglalkozom, bár az Anjou-kor sem esik messze tőlem, hogy az Anjou-kori oklevéltár munkálatai során sorra kerülnek elő Árpád-kori oklevelek is, amiket eddig nem ismertünk. A középkorban az okleveleket időnként bevitték a királyi udvarba megújítani, mert elhasználódtak, rongálódás érte, a királyi pecsét megváltozott, vagy egyéb okoknál fogva, ezért átírták. Namost (a régi, átírt oklevelet) egy idő után, mivel az adott család számára az új diploma rendelkezésre állt, (a régít) a régi, átírt oklevelet nem őrizték meg, és eldobták. Amíg viszont az átíró – Anjou-kori – oklevél nem került a kezünkbe egészen mostanáig, addig nem tudtuk használni ezeket, hiszen az eredeti diploma elveszett. Tehát az Anjou-kori oklevelekkel való foglalkozás ilyen visszamenőleges, nagyon lényeges eredményeket is hoz – szinte nincs olyan kötet, amiben ne lenne néhány eddig nem ismert Árpád-kori oklevél.

– *Nagyjából mikorra várható az oklevéltár teljessé válása, amikor a kötetek teljes mértékben le fogják fedni Károly Róbert, I. (Nagy) Lajos királyok és Mária királynő korát?*

– Az Anjou-kori oklevéltár nagyon sok kötetet fog kitenni, néhány generáció munkáját felemészti, de legalább immáron szabályozott, intézményesült keretei vannak. Jelentőségét az eredmények alapján ma már mindenki elfogadja, hiszen ez minden

idők egyik legnagyobb magyar forrásfeltáró munkálata. Eddig huszonhat kötet jelent meg, ami nem kis dolog, hiszen mindegyik kötetben hosszú évek munkája fekszik. Ezek kézzel írott, nehezen olvasható középkori latin nyelvű oklevelek, amelyeknek sokszor több változata is fennmaradt, ami tovább nehezíti a munkát, hiszen mindet meg kell nézni. Amikor majd az egész sorozat meglesz, akkor digitalizálni kell, bár erre valószínűleg hamarabb is sort lehet keríteni. Gyakorlatilag a Károly Róbert kori anyag teljesen fel van dolgozva, kutatható, ami óriási eredmény, hiszen negyvenkét év okleveleiről beszélünk, és így ez a negyvenkét év a források alapján most már teljes mértékben vizsgálható. A teljes anyag elkészültéig azonban még néhány évtizedet türelmesen várni kell. Ha majd elkészül a teljes Anjou- és Zsigmond-kori oklevéltár, akkor következik majd a Hunyadi kor és a Jagelló kor is. De az már egy külön dolog, s ott sokkal nagyobb az oklevelek száma, és valakinek majd meg kell szerveznie azt az óriási munkát is. Ezekhez a kutatásokhoz mindig kell egy olyan óriási tudós egyéniség, mint amilyen Kristó Gyula volt, aki ezt felismeri, elkezdi, kineveli hozzá a fiatal kutatókat, harcol ezért, és a különböző, döntő szerveknél eléri, hogy ezt támogassák. Ezek a dolgok ugyanis nem maguktól mennek.

– *A kutatócsoport tagjain kívül még kik vesznek részt a kötetek kiadásában?*

– Az Anjou-kori oklevélkiadásban Szegeden a csoport mellett számos kutató vett és vesz részt. Így például Almási Tibor, a Történeti Segédtudományok Tanszék vezetője, Sebők Ferenc, a tanszék adjunktusa, Kőfalvi Tamás, a tanszék docense, a Csongrád Megyei Levéltárban a levéltár volt igazgatója Blazovich László professzor, Géczy Lajos főlevéltáros. De én magam is elkészítettem egy fél kötetet. Jelenleg pedig OTKA-megbízásból újabb három tehetséges fiatait is bevonhattunk a munkába. Kristó Gyula halála után az Anjou-kori oklevéltár

szerkesztőbizottságában az elnöki posztot Almási Tibornak adtuk, de bevontuk a fiatalok közül Piti Ferencet is, aki így (a) szerkesztőbizottsági tag lett.

– *Az MTA–SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport 2007. január elsején egyesült az MTA–MOL Zsigmond-kori Oklevéltár kutatócsoporttal. A professzor úr hogyan látja az egyesülést, s ennek hozadékát két év elteltével?*

– 2006-ban az Akadémia a kutatócsoportok irányában összevonásokat eszközölt, aminek révén a két forráskiadó kutatócsoportot összevonta. Ennek nyomán egyesült a két csoport egy közös medievisztikai kutatócsoportban, és így került ide a Zsigmond-kori oklevéltár két kiváló kutatója, C. Tóth Norbert és Neumann Tibor, akik mindketten PhD-fokozatot szereztek már. Tartalmilag igen szerencsésen egészíti ki egymást a két kutatási téma, hiszen két egymást követő korszakról van szó. Magyarországon jelenleg két nagyon jelentős forrásfeltárás zajlik, az egyik a Zsigmond-kori oklevéltár sorozata, a másik pedig az Anjou-kori oklevéltár. Vannak persze más, rendkívül fontos oklevélkiadások is, de volumenét tekintve ez a két legnagyobb, nemzetközi jelentőségű. A Zsigmond-kori oklevéltár sorozata 1387-től dolgozza fel az okleveleket, és Mályusz Elemér kezdeményezésére 1951-ben indult el. Jelenleg már 1423-nál tartanak. Közös művek is születtek a csoport két részétől, például C. Tóth Norbert és Piti Ferenc dolgozott Szabolcs megye hatóságának oklevelein. Alapvetően azonban külön kutatnak, hiszen az egyik rész Pesten dolgozik, a másik pedig Szegeden, és alapvetően a kutatási témáik is eltérnek. Tehát itt ebből fakadóan különösebb érdemi változást nem jelentett az egyesülés.

– *A kutatócsoport tagjai közül Piti Ferenc és Szabados György részt vesz a bölcsészettudományi karon folyó oktatásban is. Mindez mennyiben volt tudatos döntés, s mennyiben fakadt az egyes kutatók habitusából?*

– Ez egy nagyon lényeges dolog, hiszen

ezek a tehetséges fiatal emberek – fiatal embereknek mondom, bár egyik-másik már lassan a negyven felé közeledik – nem elefántcsont toronyba húzódnak, hanem itt élnek közöttünk, szervesen beépültek az egyetemi életbe. Részt vesznek a Történeti Intézet munkájában, azután az oktatómunkában is. Fiatalok között vannak, szakdolgozat-vezetést vállalnak, szemináriumokat és előadásokat tartanak, PhD-dolgozatoknál már bizottsági tagok, opponensek, és tevékenyen részt vesznek az itteni szakmai élet minden területében. Ez a levéltárakban és más kutatóhelyeken dolgozó kollégáik többségéről nem mondható el.

– A csoport esetében mely irányokba, kutatási területek felé lehet nyitni a továbbiakban, például az Anjou-kori oklevél kutatás tükrében?

– Ez szintén egy lényeges kérdés. Ezek a fiatalok, jelenleg négyen főállásban, és ketten félállásban – Szabados György kivételével, hiszen ő más témákat kutat – alapvetően oklevélkiadással, forrásfeltárással foglalkoznak. Az azonban természetes, hogy adandó alkalommal szép tanulmányokat is készítenek az általuk feltárt oklevelek alapján. Nyilvánvaló, hogy az évek haladtával nem ők fogják elsősorban ezeket az oklevélköteteket használni, mert amíg ők az okleveleket kutatják, regesztákat készítenek, addig ezt mások tudják teljes mértékben felhasználni, kiaknázni. A forráskiadás azt a célt szolgálja, hogy az adott anyagokat bárki használhassa. Ez a világon mindenütt úgy van, hogy aki forrásfeltárást végez, annak kevesebb ideje jut egyéb tanulmányokra. De természetesen bizonyos témák esetében ők is igen jelentős publikációs tevékenységet fejtenek ki.

– Mi a csoport jövőképe? 171-ből csak 79 kutatóhely maradt meg az akadémiai kutatócsoportok előző „megszűrésén”, s Magyarországon a kutatás-fejlesztésre fordított pénz európai viszonylatban rendkívül alacsonynak számít.

– Jogos kérdés. Én bízom abban, hogy a csoport léte nem fog veszélybe kerülni. 2011-ig szól a szerződés – eredetileg úgy volt, hogy 2009-ben nagy revízió lesz, de az Akadémia új vezetése változtatott a korábbi állásponton, így, hacsak valami égbekiáltó hibát nem észlelnek, akkor nem bántják a csoportokat; mert nem szabad a kutatókat két-három évenként ilyen stressz hatásnak kitenni, miszerint megmaradunk vagy nem maradunk, mi lesz velünk? Ezt nem lehet csinálni, és ezt az új akadémiai vezetés is belátta. Részben ezért is bízom benne, hogy nem lesz probléma, másodszer azért is, mert a csoport tagjai nagyon szépen dolgoznak, ami önmagáért beszél. Ellenkező esetben igen nehéz helyzetbe kerülne az Anjou-kori oklevéltár és a Zsigmond-kori oklevéltár is. Nagyon kevés olyan munka van, amire osztatlanul azt mondják, hogy ez jó, és ezt csinálni, folytatni kell, és persze támogatni is szükséges. Vannak a szakmában érzelmi dolgok, irigység, féltékenység, rosszindulat, és olykor jellemző egymás munkájának lebecsülése és el nem ismerése is, de ezzel a két sorozattal soha semmi ilyesmi (nem) még nem történt. A mai világban persze kevés dologban lehet biztos az ember, de ha mindent józanul, tudományos szempontból mérlegelünk, akkor a csoport jövője biztosítva van. És remélem ez így is marad.

AZ INTERJÚT KÉSZÍTETTE:

MAKÓ GERGŐ

HÚSZÉVES

A BELVEDERE MERIDIONALE

SZAKELŐADÁS, KIÁLLÍTÁS ÉS FOGADÁS 2009. ÁPRILIS 4-ÉN!

ROMSICS IGNÁC
ELŐADÁSÁT HALLGATJA
AZ ELNÖKSÉGBEN
KISS GÁBOR FERENC,
MAKK ÉS SZEGFŰ
PROFESSZOR URAK

FELÜL BALRA MARJANUCZ LÁSZLÓ MEGNYITJA A KIÁLLÍTÁST, ALUL A KÖZÖNSÉG SORAIBAN BÉKÉSI IMRE PROFESSZOR, NÓGRÁDI BÉLÁNÉ ÉS LÁZÁR JENŐNÉ, AZ EGYKORI TANSZÉK ADMINISZTRÁTORAI

CSERNUS SÁNDOR DÉKÁN ÚR, ROMSICS IGNÁC AKADÉMIKUS, MARJANUCZ LÁSZLÓ TANSZÉKVEZETŐ, KISS GÁBOR FERENC FŐSZERKESZTŐ, JANCSÁK CSABA KIADÓVEZETŐ ÉS NAGY TAMÁS FŐMUNKATÁRS ASZTALTÁRSASÁGA

fénykép: Nagy Tamás

fénykép: Majzik Andrea